

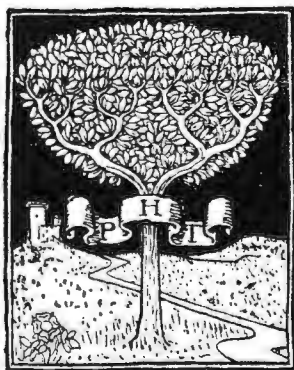
Personhistorisk TIDSKRIFT

2006:2

Årgång 102

Personhistorisk tidskrift

Redaktör
Torbjörn Nilsson

Utgiven av Personhistoriska samfundet
2006:2

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska samfundet genom tidskriftens redaktör,
Torbjörn Nilsson, Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, 14189 Huddinge
E-post: torbjorn.nilsson@sh.se

Medlemsavgiften är 180 kr/år. Den betalas till plusgiro 2538-7.
Inbetalningskort kommer medlemmarna tillhanda i början av året.
Prenumerationsavgiften för institutioner inom och utom Sverige är:
200 kr + porto.

För medlemsfrågor, kontakta samfundets sekreterare Gunnel Furuland, Tomtebogatan 53,
113 38 Stockholm, info@personhistoriskasamfundet.se

Ansvarig för medlems- och prenumerantregister samt distribution
är samfundets kassör, Sven-Olov Larsson, Sankt Olofsgatan 4, 1 tr, 753 12 Uppsala.
pht@personhistoriskasamfundet.se

Se även <http://www.personhistoriskasamfundet.se>

Äldre nummer av Personhistorisk tidskrift kan beställas från
SVAR, bokförsäljningen, Box 160, 880 40 Ramsele.
<http://www.svar.ra.se>

Redaktionsutskott: doc. Björn Asker, fil. dr. Kristina Lundgren samt redaktören.

Referensgrupp: Prof. Tore Frängsmyr (Uppsala universitet), forhänvarende landsarkivar,
mag. art. Grethe Ilsøe (Köpenhamn), fil. dr Åsa Karlsson (Svenskt biografiskt lexikon, Stockholm),
prof. Bo Lindberg (Göteborgs universitet), förutvarande generaldirektören för Finlands riksarkiv,
fil. dr Kari Tarkiainen (Helsingfors), doc. Gunnar Åselius (Försvarshögskolan, Stockholm).

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av
Vetenskapsrådet
Stiftelsen Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur
Kungl. Patriotiska Sällskapet.

Tryck: Elanders Gotab

Manus till PHT ska vara skrivna på dator. De sänds till redaktören via mejl eller på diskett, i båda fallen dessutom i utskrift (2 ex.) med dubbelt radavstånd och minst 2 cm marginal. Ange ordbehandlingsprogram och filnamn.

Fotnoter placeras efter den tryckta texten i tidskriften. Namn på böcker, tidningar och tidskrifter skall kursiveras i texten varje gång de förekommer. Namn på essäer, tryckta uppsatser, noveller, dikter etc. omgärdas av citattecken. Använd kursiv stil om något skall ges särskild emfas eller relief i texten.

Bifoga gärna lämpliga bilder eller förslag till illustrationer. Därutöver gärna några rader till vår spalt "Bland medarbetarna".

Honorar för medverkan i PHT utbetalas inte. Däremot erhåller författare till artiklar kostnadsfritt tio ex. av det nummer där deras bidrag publiceras. Recensenter erhåller på motsvarande sätt tre ex.

PHT publicerar i huvudsak material med historisk eller biografisk inriktning. I fråga om texter av renodlat släkthistorisk eller genealogisk karaktär hänvisas till publikationer med särskild täckning av just dessa forskningsområden.

Från redaktören

Att den svensk-norska unionsupplösningen 1905, eller snarare hundraårsminnet av den 2005, kastar sin skugga över *Personhistorisk tidskrifts* höstnummer beror inte bara på redaktörens envisa upptagenhet vid frågan. Snarare är det en följd av att minnesårets alla aktiviteter skapade ett intresse som ger resultat också när minnestalen och firandet har avslutats. I detta nummer publiceras två bidrag från statsvetenskapligt håll. Evert Vedung ger i en artikel intressanta inblickar i arbetet med att ge ut svårtydda källtexter från det dramatiska upplösningsåret 1905. Rolf Hugoson vill ge en ny bild av statsministern under våren och sommaren 1905, Johan Ramstedt, vars gärning oftast skildrats i termer av politisk svaghet och misslyckande. Ramstedt får i artikeln en viktig roll för upplösningens fredliga karaktär.

Därutöver finns artiklar om den svenska paviljongen vid världsutställningen i San Francisco 1915, om vad en adlig gästgiverska serverade under 1600-talet och en artikel som diskuterar den biografiska metoden i forskningen. Recensionsdelen spänner som vanligt över ett vitt område, från kungligheter till ryska revolutionärer på svensk mark – och däremellan både den heliga Birgitta och gymnastikpionjären Per Henrik Ling.

Innehåll

Artiklar

<i>Evert Vedung</i>	Textkritiska problemlösningar i ”Unionsupplösningens riksdagar”.	135
<i>Rolf Hugoson</i>	Ramstedt – statsmannen bakom unionskrisens lösning 1905.	149
<i>James M Kaplan</i>	Richard Bernström and the successful Swedish Pavilion at the Exposition in San Francisco 1915.	169
<i>Ulrica Söderlind</i>	En adelsdam som gästgivare under ”Stormatstiden”.	189
<i>Therese Nordlund</i>	Att studera företagsledare: biografisk metod som hjälpmedel.	207

Recensioner

<i>Lars Ahlbom & Ingrid Nettervik</i>	Broder Ville, Käre snälle Sven. Av <i>Karin Monié</i>	217
<i>Peter Englund</i>	Silvermasken. En kort biografi över drottning Kristina. Av <i>Lars Ericson Wolke</i>	218
<i>Lars-Olof Larsson</i>	Arvet efter Gustav Vasa. En berättelse om fyra kungar och ett rike. Av <i>Björn Asker</i>	220
<i>Carina Nynäs</i>	Jag ser klart? Synen på den heliga Birgitta i svenska 1900-talsbiografier. Av <i>Birgitta Fritz</i>	221
<i>Svante Nordin</i>	Nittonhundratalet. En biografi. Makter, människor och idéer under ett århundrade. Av <i>Torbjörn Nilsson</i>	223
<i>Aleksander Kan</i>	Hemmabolsjevikerna: Den svenska socialdemokratin, ryska bolsjevikerna och mensjevikerna under världskriget och revolutionsåren 1914–1920. Av <i>H. Arnold Barton</i>	225
<i>Jan Lindroth</i>	Ling – från storhet till upplösning. Studier i svensk gymnastikhistoria 1800–1950. Av <i>Ulf Hamilton</i>	227

<i>Bertil Malmberg</i>	Diktaren i sitt sekel. Av <i>Olof Hägerstrand</i>	229
<i>Jan von Konow</i>	Sveriges adels historia. Av <i>Lars Ericson Wolke</i>	231
<i>Jan Eric Sjöberg</i>	Att återerövra det förflutna. Georg F. L. Sarauw, botanikern som blev arkeolog. Av <i>Lars Gahrn</i>	233
<i>Sture Allén</i>	Johan Ekeblad. Vår man i 1600-talet. Av <i>Olof Hägerstrand</i>	235
	Sverigeingermanländarnas historia. Av <i>Lars Gahrn</i>	237
<i>Lars-Åke Göthesson</i>	Ställningen vid Norrvidinge hösten 1678. Erik Dahlberghs bataljplan över Karl XI:s fältläger vid Norrvidinge och Dagstorp. Av <i>Fredrik Eriksson</i>	238
<i>Erland Waldenström</i>	4 kapitel. Av <i>S. Gunnar Edlund</i>	239
	Personhistoriska nyheter	243
	Medarbetare i detta nummer	245
	Personregister	247

Textkritiska problemlösningar i ”Unionsupplösningens riksdagar”

EVERT VEDUNG

Härmed överlämnar jag till Norges Storting, som gåva från Sveriges riksdag, denna dokumentsamling i två band. Den kallas *Unionsupplösningens riksdagar: 1905 speglat i protokoll, anteckningar och dagböcker*.

De solenna orden var talman Björn von Sydows. Platsen var Andrakammarsalen i Riksdagshuset i Stockholm. Mottagare var stortingspresident Jørgen Kosmo. Datum var 14 september 2005. Ceremonin markerade tre stora ting: 100-årsminnet av Norges återinträde som helt självständig stat, den fredliga unionsupplösningen för ett sekel sedan samt den djupt kända svensk-norska vänskapen.

Den digra dokumentsamling som högtidligt överräcktes har en förhistoria. Hur idén väcktes, slog rot och blev handling skall jag här berätta. Framför allt skall jag dock dryfta en del av de textkritiska och praktiska kinkigheter, som dokumentutgivarna möter när de skall ställa i ordning ett handskrivet, svårtillgängligt material för en publikation, som måste föreligga till ett i förväg fastställt datum.¹

En idé s födelse

Någon gång på 1990-talet hade professor Stig Ekman, historia, Stockholm, vänligheten att bjuda in mig att delta i ett svensk-norskt forskarsamarbete om relationer över Kölen under 200 år. På Ekmans initiativ bildade vi en forskar- och referensgrupp, *Projekt 1905* kallad, som fick sin bas på Voksenåsen i Oslo. I hägnet av detta samarbete kunde åtskilliga forsknings- och publiceringsprojekt sjösättas. Siktet var inställt på att manifestera hundraårsminnet 2005 av unionsupplösningen 1905.

Min egen insats i Projekt 1905 bestod i att övervara referensgruppens sammankomster på Voksenåsen. Jag skrev uppsatser på temat secession utan krig, den norska folkomröstningens svenska och norska bakgrund samt unionsupplösningen och demokratin.

Efter en tid insåg jag att unionsmarkeringen 2005 skulle komma att erbjuda ett formativt ögonblick. Plötsligt skulle man här få finansiering för projekt som eljest inte skulle ha en chans. Inspirerad av den imponerande aktiviteten på

norsk sida inom Projekt 1905 kom jag att tänka på upptäckter som jag gjorde redan i slutet av 1960-talet, när jag kämpade med det som skulle bli min doktorsavhandling i statskunskap (Vedung 1971). Under året 1905 hade riksdagen flera hemliga sessioner. Från dessa finns ett rikligt, mestadels svåråtkomligt och hart när ogenomträngligt handskrivet material. I Norge publicerades allt hemligt stoff redan för femtio år sedan. Men på svensk sida var inget utgivet, förutom Arne Wählstrands dokumentvolym om Karlstadsförhandlingarna. Varför inte trycka upp allt detta hemliga material nu till jubileet? Vore inte detta något som riksdagen skulle kunna använda för att hugfästa minnet av unionsupplösningen?

Men det krävdes medhjälpare, många medhjälpare och medhjälpare som kände till unionsupplösningens kontext och därmed skulle klara av att tolka innehållet i handskrivna dokument. Helst borde de också kunna och vilja skriva in tolkningarna digitalt. En finansiär måste letas upp. En vision kring dokumenten måste skapas.

En vision tillverkas – finansiärer hittas

Det var då (den 27 oktober 2003) jag skrev till direktör Dan Brändström vid Riksbankens Jubileumsfond. Han och Mats Rolén tände oskrymtat på uppslaget. Vi strålade samman i ett möte (den 19 november 2003). Vi måste göra detta till en riksdagsgrej, blev budskapet. Talman Björn von Sydow måste animeras för företaget. Detta bör kunna användas som svenska folkets gåva till norska folket via riksdag och storting. Vi måste dra in Riksarkivet, där de Clasonska anteckningarna finns (dvs de inofficiella stenografiska an-

teckningar som sekreteraren Sam. Clason gjorde i särskilda utskottet och vid andra möten). Och jag måste ha en assistent som hjälper mig med sökningar, kopieringar, tolkningar, digitaliseringar och korrekturläsningar. Det måste finnas pengar för att betala texttolkare, inskrivare och korrekturläsare. Riksbankens Jubileumsfond ställer upp som finansiär, om riksdagen gör det.

Mats Rolén kontaktade personer i riksdagen. Talman von Sydow blev starkt intresserad liksom personer i kammarkansliet och riksdagsbiblioteket. Jag själv fick Institutet för bostads- och urbanforskning (IBF) vid Uppsala universitet att tända på idén genom prefekt Bengt Turner och kanslichef Lars Lundin. På ett möte den 14 januari 2004 bestämdes att riksdagen, Riksbankens Jubileumsfond, Riksarkivet och IBF i samverkan skulle spåra upp, tolka, digitalisera, redigera och publicera detta material i värdiga former i samband med 100-årsmarkeringen 2005 av unionens upplösning. Om vi lyckades skulle resultatet kunna bli en lämplig gåva från riksdagen till Stortinget under markeringen. Gåvan borde i så fall överlämnas vid en speciell ceremoni, ett symposium, arrangerat av riksdagen. Temat för symposiet skulle kunna vara sessioner i Norden.

Riksdagen bildar Clasongruppen

För ändamålet bildades en grupp, som fick namnet Clasongruppen. Sammankallande och koordinerande i den gruppen blev biblioteksråd Margareta Brundin vid riksdagsbiblioteket. Riksdagen representerades vidare av kanslichef Ulf Christoffersson, Riksarkivet av arkivarie Leif Gidlöf, Riksbankens Jubileumsfond av Mats

Rolén och Uppsala universitet av mig själv samt fil kand Gustav Jakob Petersson. Bland övriga personer som så småningom engagerades i arbetet märks Louise Edlund från riksdagens tryckerierhet (framställning av tryckfärdigt manuskript), Margareta Eliason från riksdagens informationsenhet (bildredaktör), Birgi Filppa från kammarkansliet (handskriftstolkning och digitalisering), Carl Johan Petersson från kammarkansliet (tolkning av Clasons stenogram), fil kand Njal Roomans från Uppsala universitet (bl.a. korrekturläsning) samt Mikael Stridh från riksdagens informationsenhet (omslag och kartor). I bakgrunden fanns riksdagsdirektör Anders Forsberg.

Jag skall nu disponera artikeln efter olika textkritiska problem som vi stött på och bearbetat under utgivningen.

Sökandet efter material som borde finnas

Den väsentligaste urkunden måste vara Sam. Clasons stenografiska diskussionsreferat från det särskilda utskottets och kanske första och andra kammarens hemliga möten i juni-juli 1905. Så tänkte jag ursprungligen. Stenografientusiasten Sam. Clason var sekreterare i särskilda utskottet och gjorde nedteckningar inofficiellt, okänt om på eget bevåg eller på någons uppdrag. (Se biografi i UR: 123–126). Om vi bara lyckades transkribera dessa till klartext, så skulle projektet bli en framgång.

Clasons anteckningar är diskussionsreferat. Officiellt fördes inga diskussionsprotokoll. Inte ens idag, år 2006, förs diskussionsprotokoll i riksdagens utskott. Här fanns således helt unika nedteckningar, som verkligen skulle visa hur

man i Sveriges riksdag ställde sig till, exempelvis, en fredlig upplösning av det 90-åriga bandet med Norge. Det var ju i denna celebra församling som Sveriges politik mot Norge skapades. Och det var denna politik som ledde till Sveriges första parlamentariska regering, Christian Lundebergs samlingsministär.

Jag kände mig trygg i förvisningen om att Clasons handskrivna stenogram förvarades på Riksarkivet. De visade sig omfatta 120 A4-sidor från första urtiman och 28 från andra. Men det skulle bli dyrt att få detta översatt, kontrollerat och digitaliserat. Det skulle bli ett hästjobb. Det skulle ta tid. Fanns det någon nu levande som behärskade Clasons stenografiska språk? Och var denna märklige person villig att ta itu med jobbet?

Men det fanns en genväg och den kände jag till från början.

Letandet efter Wählstrands maskinutskrifter

När jag strax före 1970 var sysselsatt med min doktorsavhandling i statskunskap om den slutliga unionsupplösningen fick jag reda på att min äldre upsaliensiske statsvetarkollega Arne Wählstrand (se biografi i UR: 131–135) hade transkriberat åtminstone delar av de Clasonska stenogrammen till ordinär läsbar svenska. Jag sände ett brev till Wählstrand i Göteborg med en bön om att få läsa. Wählstrand hade då vänligheten att skänka mig en kopia av delar av notaterna. Efter förrättat värv hade jag donerat denna kopia till handskriftsavdelningen vid Carolina Rediviva i Uppsala för förvaring. Men detta skulle inte hjälpa mig nu, det visste jag. Kopian hade

skrifterna står: "Tolkningen utförd av kassör Olle Qvarnström, Uppsala, med efterkontroll av riksdagsstenografen i tullkontrollören Agnar Michal, Stockholm. /A Wd."

Att vi hittade Wählstrands uttolkning underlättade vårt arbete kolossalt. Från hans maskinutskrifter lät vi skriva in de Clasonska anteckningarna digitalt. Men maskinutskrifterna innehåller, visade det sig, åtskilliga oklarheter, frågetecken och luckor. Uppenbarligen kunde vi inte komma förbi Clasons stenografiska original. Vi måste kontrollera Wählstrands transkription mot de ursprungliga stenogrammen.

Ulf Christoffersson kunde nu meddela att Carl Johan Petersson på riksdagskansliet lyckats fastställa att Clason använt Arends stenografiska system, att ingen riksdagsstenograf längre nyttjar denna kortskrift och att systemet är bortglömt i Sverige. Till vår stora lättnad berättade han också att Petersson råkade ha den svenska stenografikonstens uppkomst och diffusion som hobby och därför behärskade det samt att denne var villig att hjälpa till med dechiffreringen. (Se Stenografihistoria i UR: 137 ff).

Nu blev det fart. Först jämförde Carl Johan Petersson på egen hand Clasons original mot den digitala versionen baserad på Wählstrand och markerade diskutabla punkter. Med undertecknad som biträde tog han sedan itu med de verkliga knäckfrågorna. På det sättet kunde vi mödosamt fylla ut åtskilliga luckor, korrigerade många felöversättningar och räta ut en mängd frågetecken i Wählstrands överföring. (UR: 282 ff).

Sökandet efter andra originalanteckningar

Från början tänkte jag mig att det mest värdefulla källmaterialet, vid sidan av Sam. Clasons stenografiska anteckningar, måste vara Samuel Wählines och Johan Magnus Stuarts diskussionsreferat från särskilda utskottets och första och andra kammarens hemliga möten i juni–juli 1905. Liksom Clason och tillsammans med Carl G Törnebladh hade båda varit verksamma inom särskilda utskottets kansli.

Av Wählines handskrivna anteckningar har Wählstrand, märkligt nog, inte gjort någon fullständig transkription till maskinskrift. Det enda som finns är några korta utdrag från 8 och 10 juli 1905 som rör gränsfästningar och neutral zon. (UR: 606). Där noterar dock Wählstrand att Wählin som notarie refererade överläggningarna på uppdrag av utskottets ordförande Christian Lundeberg. Detta skedde utanför det officiella protokollet. Wählin gjorde även motsvarande handskrivna diskussionsprotokoll vid de enskilda samråd som riksdagens första kammare höll från den 15 till den 18 juli 1905. Därefter överlämnade Wählin sina redogörelser till Lundeberg, hävdar Wählstrand.

Det var heller inga problem att lokalisera Wählines debattreferat. (Wählines biografi i UR: 127 f, hans anteckningar i UR: 606 ff). De återfanns i Lars Åkerhielms samling i Riksarkivet renskrivna med Wählines egen handstil och läsbara med viss ansträngning. Men Stuarts anteckningar kunde vi inte finna.

Det visade sig emellertid att Arne Wählstrand låtit göra fullständiga maskinskrivna avskrifter av Stuarts anteckningar. I inledningen högst upp på ett 41 sidor långt dokument står följande

i maskinskrift: ”Ur Stuarts anteckningar från S&U 1905. Diskussionsprotokoll, Stuarts handstil”. Uppenbarligen är det Wählstrand som satt rubriken; han måste ha haft Stuarts anteckningar i sin hand när han gjorde renskrivningen på maskin.

Arne Wählstrands kvarlåtenskap innehåller inte bara maskinskrivna transkriptioner av svårlästa handskrivna original. Här finns också åtskilliga av originalen. Några av dessa original förvarade Wählstrand i en luggsliten gammaldags resväska. Den finns nu på Carolina där den omtalas som Herredagskofferten. Till skillnad från Wählstrands egen samling deponerades Herredagskofferten på Carolina under Wählstrands livstid. Jag skall återkomma till Herredagskofferten. Men i den fanns inga Stuarts anteckningar.

Med liv och lust gick Gustav Jakob Petersson in för att leta upp urnotaterna. Längre förblev hans efterforskningar fruktlösa. Originalen fanns inte noterade i Riksarkivets eller Kungliga bibliotekets register och inte heller vid Lunds eller Uppsala universitetsbibliotek. Stuart var adelsman och riddarhussekreterare och därför gick jakten vidare till Riddarhuset, men inte heller där stod de att finna. Släktingar till Johan Magnus Stuart kontaktades och uppmanades att söka i de privata släktarkiven. Men förgäves, ingenting hittades. Eftersom kanske även Stuart skrivit på stenografi gjordes försök att ta reda på om Olle Qvarnström eller Agnar Michal har några levande släktingar, som skulle kunna tänkas ha ärvt efterlämnat material. Men dessa efterforskningar förde inte heller till det eftersträvade resultatet.

Slutligen hittade Petersson, av en slump, de ursprungliga handskrivna anteckningarna i en

mapp på Riksarkivet där de förvaras uppblandade med annat material som inte är nedtecknat med Stuarts handstil. Mappen heter ”Särskilda Utskottet 1:a urtiman 1905 Handlingar”. Den ligger i tvåkammarriksdagens arkiv under fliken särskilda utskott. Den saknar register. Att det rör sig om Stuarts anteckningar från första särskilda utskottet under unionskrisen 1905 finns ingensångivet i vare sig handskriftsmaterial eller kataloger. Utan Arne Wählstrands avskrifter skulle det varit mycket besvärligt att identifiera dessa i sig bitvis ostrukturerade handlingar. (Stuarts biografi i UR: 129 f, anteckningar i UR: 571 ff).

Herredagskofferten och Wählstrands samling

Arne Wählstrands skrivmaskinsutskrifter i hans egen samling på Carolina blev i fortsättningen utgångspunkten för mycket sökande efter original. Uppgiften växte. Av deltagare i särskilda utskottet hittade vi följande anteckningar utskrivna i maskinskrift: Klas Hugo Bergendahls, Elof Biesërts, Harald Hjärnes, Karl Gustaf Karlssons, Herman Kvarzelius, Christian Lundebergs senare sammanställda anteckningar i dagboksform 28 juni–25 juli 1905, Hugo Tamms och Fredrik Wachtmeisters.

Att hitta de handskrivna originalen till en del av dessa maskinutskrifter beredde oss inga svårigheter. Hjärnes anteckningar och Lundebergs senare sammanställda minnesanteckningar i dagboksform finns i deras egna respektive samlingar på Carolina.

Karl Gustaf Karlssons och Herman Kvarzelius anteckningar blev speciella, ty de handskriv-

na originalen hittades i den ovan nämnda så kallade Herredagskofferten (foto i UR: 770). Enligt referens på kartotekskort på Carolina ska materialet i denna väska senare ha överförts till Wählstrands samling, vilken utgörs av material som dennes änka senare skänkte till Carolina efter makens död. Men att materialet i Herredagskofferten skulle vara överfört till det som kallas Wählstrands samling är felaktigt. Fortfarande i mars 2006 är väskan bräddfyllad med bruna dokumentkuvert innehållande huvudsakligen material från svenska unionspolitiker 1905.²

Hugo Tamms material

Även när det gäller Hugo Tamm hade vi problem med att spåra upp urtexterna. Wählstrand hade gjort transkriptioner. Men var fanns de handskrivna originalen? Wählstrand hade inte gjort noteringar om detta i anslutning till sina avskrifter, men i sin doktorsavhandling på Skytteanum i Uppsala år 1941 skriver han att de förvaras i Tammska arkivet, Fånöö gård, Grillby. Från Riksarkivet meddelades att Hugo Tamms papper fortfarande finns i privat ägo. Gustav Jakob Petersson hörde därför av sig till Fånöö gård, men det visade sig att den sålts flera gånger sedan Hugo Tamms tid och att dennes papper idag inte finns där. Slakten Tamm sålde gården till Nobelstiftelsen och därför kontaktades denna, men utan resultat. Sökandet gick därför vidare till Hugo Tamms efterlevande samt till släktföreningen ”Tamm och Tham”. Även detta förblev resultatlöst. Men en anförvant till Hugo Tamm trodde sig ha ett minne av att släktarkivet skänkts till Uppsala universitetsbibliotek. Därifrån hade emellertid redan tidigare förnekats att

Hugo Tamms papper skulle ha tagits emot. Petersson lyckades nu förmå arkivarierna att söka bland okatalogiserat material. Och så, där fanns originalen (i en kartong i Tammska släktarkivet med påskriften H:2 521). Nu kunde vi alltså kontrollera Wählstrands transkriptioner av Tamms papper.

Misslyckanden med vissa originalanteckningar

Någon gång har vi misslyckats i vårt letande. Klas Hugo Bergendahl och J Elof Biesèrt var båda suppleanter i särskilda utskottet. Den förre representerade moderata reformvännerna i andra kammaren, den senare liberala samlingspartiet i samma kammare. Biesèrt kom att ingå i ministären Lundeberg som finansminister och blev därmed den förste ingenjören i en svensk regering.

I båda fallen hade vi träffat på maskinskrivna avskrifter i Arne Wählstrands samling. Men där hade Wählstrand inte nämnt var grundtexterna finns. Och inom den tidsram som stått oss till buds har vi inte lyckats spåra upp vare sig Bergendahls eller Biesèrts originalanteckningar. (UR: 660, 680). Vi har därför återgett dem i Wählstrands maskinskrivna version.

Lånat material som aldrig återlämnats

Politiker lånar arkivalier av varandra utan att lämna tillbaka det lånade. Dessa lånade dokument hamnar därför inte i utlånarens utan i låntagarens arkiv när denne avlider. Därför hittar forskaren ibland inte centrala dokument i den samling där de enligt vanlig logik borde finnas.

Christian Lundebergs blyertsanteckningar, gjorda på plats i särskilda utskottet i juni och juli 1905, finns inte i hans samling på Carolina. De förvaras istället – liksom en hel del annat material som tillhört Lundeberg – i Lars Åkerhielms samling, Riksarkivet. Om detta förhållande har Arne Wählstrand noterat att Åkerhielm sannolikt lånat arkivalierna av sin vän Lundeberg för att excerpera dem och eventuellt författa något om unionsupplösningen men inte mäktat med det. Sedan Lundeberg avlidit 1911 har Åkerhielm aldrig skickat tillbaka arkivalierna till sin väns dödsbo. Och när Åkerhielm dog 1920 så hamnade de så småningom i dennes samling på Riksarkivet. Samma öde har även Wählin's anteckningar rönt. Wählin överlämnade dem i renskrivet skick till Christian Lundeberg och denne har sannolikt senare lånat ut dem till Åkerhielm. Nu finns de i Åkerhielms samling.

Säkert är detta också anledningen till att en mängd viktig korrespondens till och från särskilda utskottet samt promemorier uppgjorda inom utskottet, regeringen och krigsmakten återfinns i Lars Åkerhielms samling. Christian Lundeberg var ordförande i särskilda utskottet och man kunde därför vänta sig att finna dessa dokument i hans samling på Carolina, men den finns alltså istället i Åkerhielms samling i Riksarkivet. Detta gäller till exempel PM från generalstabschef Axel Rappe om gränsfästningar och neutral zon, PM från statsrådet Otto Virgin om kostnaden för arméns mobilisering och PM från statsrådet Louis Palander om kostnaden för flottans mobilisering. (UR: 943 ff.)

Att politiker lånat papper av varandra var inte ovanligt vid den här tiden. Det finns skriftliga belägg för detta hos andra. I ett brev daterat

20/10 1906 ber Karl Staaff Christian Lundeberg om att få excerpera delar av dennes material från 1905. Samtidigt bifogar han handlingar från Karlstad som Lundeberg tidigare lånat ut. Mycket riktigt återfinns också avskrifter av Lundebergs material i Karl Staaffs samling på Carolina Rediviva. Brevet finns bevarat i Christian Lundebergs samling, UUB, F 940, konvolut ”Karlstadskonferensen 13/9 – 23/9 1905”.

Datera och ordna kronologiskt

Ett bekymmer vi haft med många av dokumenten i en del samlingar är att de handskrivna bladen inte ligger i korrekt kronologisk följd. Felen upprepas i Wählstrands maskinutskrifter. Jag skall ge ett par exempel.

Harald Hjärnes handskrivna anteckningar från särskilda utskottet vid 1:a urtima riksdagen 1905 finns i andra halvan av en inbunden volym med titeln ”H. G Hjärne. Verksamhet som riksdagsman 1903–1905”. Denna andra halva har titeln ”Särskilda utskottet vid Första urtima riksdagen 1905”. Volymen är deponerad på Carolina Rediviva i Uppsala. (”H. Hjärne 100”). Det finns också en maskinskriven utskrift av Hjærnes anteckningar i Arne Wählstrands arkiv, UUB. Här och där i Wählstrands maskinskrivna version finns korrigeringar i långhand med rött. Wählstrand noterar: ”Korrigeringar med rött i detta exemplar äro gjorda i samband med en granskning av denna maskinskrift mot originalmanuskriptet i UUB. Granskningen förrättades av prof. Erland Hjärne och Wählstrand, varvid E. Hje följde originalet.” Erland Hjärne var Harald Hjærnes son.

Det finns kronologiska fel i den inbundna volymen med anteckningar och dessa upprepas i maskinutskriften trots att både sonen Erland och unionsexperten Wählstrand jämförde maskinutskriften med originalet. I den inbundna volymen av Hjärnes anteckningar i långhand är ett handskrivet, ca en halv A4-sida långt, kluddrigt yrkande av Hjärne placerat omedelbart efter diskussionsreferatet för den 30 juni 1905 men före ett annat kort dokument, ganska kluddrigt, skrivet i långhand med Hjärnes piktur med titeln "P.M. ang. folkrättsliga grunder för begagn. af gemensamma vattendrag", vilket i sin tur ligger närmast före ytterligare ett dokument med Hjärnes handstil som är lite längre (ca 4 A4) och som det står "Hjärne – tisdg (inte tisdag?) 4 juli" på och som är skrivet med bläck på brevpapper från Centralhotellet i Stockholm. Dessa tre dokument är paginerade 28 till 33 i den inbundna volymen på Carolina. På sidan 34 fortsätter Hjärnes diskussionsreferat från utskottet under rubriken Principdebatten 1 juli 1905.

Enligt Clasons stenogram och K G Karlssons anteckningar framförde Hjärne sitt ovan nämnda yrkande först den 7 juli i SäU. Vi har därför sorterat in yrkandet, tillsammans med en likalydande renskriven version, under rubriken "Harald Hjärnes yrkande i särskilda utskottet den 7 juli 1905" (UR: 987 f).

"P.M. ang. folkrättsliga grunder för begagn. af gemensamma vattendrag" har vi placerat in under den 10 juli, eftermiddag, där den rätteligen hör hemma. Enligt Clasons anteckningar och många andra samstämmiga källor var det då Hjärne lämnade upplysningar om internationella rättsregler angående gemensamma vattendrag. Vi tolkar promemorian så att den utgjorde

Hjärnes underlag för föredragningen den 10 juli. (UR: 737).

Sen har vi kladdet på Centralhotellets brevpapper. Det innehåller ett utkast till ett längre anförande av Harald Hjärne i särskilda utskottet den 4 juli. Vi har placerat detta under den 4 juli. (UR: 708 ff). Ett annat exempel på en kronologisk felplacering kan hämtas från *Herman Kvarnzelius anteckningar* (Herredagskofferten, UUB). Den finns också i Wählstrands maskin-skrivna transkription av anteckningarna. (NC 894:45, UUB). Mitt i ett referat av ett tal av Gottfrid Billing från den 1 juli 1905 kommer en uppställning över tillgången på krigsfartyg i Norge och Sverige. Ett närmare studium visar att denna uppställning utgör en liten del av amiral Ludvig L Sidners föredragning i utskottet den 30 juni. Vi har därför placerat uppställningen där. (UR: 787, 789).

Talarnamn utelämnade

I många fall är det inte markerat i debattreferaten var en persons yttrande börjar och slutar. Talarnamnen är utelämnade. Detta kan klaras ut genom jämförelser med Clasons stenogram eller andra motsvarande anteckningar. Ett exempel kan ges från Kvarnzelius debattreferat från särskilda utskottet. (UR: 788 f). Anteckningarna för den 1 juli inleds med referat rubricerat "frih. Palmstjerna". Efter orden "Ett större anslag bör ställas till K.M:s disposition, och mobilisering påbjudas, och om ej Norge vill gå in på villkoren så marschera vi" kommer orden "Utländska makter." Och därefter följer beskrivningar av opinionsläget i bl.a. Danmark, England, "America", Ryssland, Tyskland, Österrike samt hos

”Sultanen” som det heter. Kvarnzelius debattreferat ger alltså intrycket att dessa opinionsbeskrivningar framförts av Palmstjerna, men i själva verket är de ett referat av kabinettssekreterare Eric B Trolles föredragning i särskilda utskottet av svar från de Förenade rikenas, det vill säga den svensk-norska unionens, beskickningar ute i världen på ett utskick från utrikesdepartementet i Stockholm. Detta utskick innehåller en förklaring om det unionella tillståndet med bön om att beskickningarna skall vidareförmedla denna förklaring till värdländernas utrikesministrar.

Avgränsningsproblem

Fångade av Wählstrands transkriptioner inbillade vi oss länge, undermedvetet och ogenomtänkt, att det handlade om att tyda och digitalisera enskilda personers återgivning av vad som yttrades i möten i utskott och kamrar. Vi begrep nog också att det fanns officiella protokoll av beslutstyp och att dessa naturligtvis måste digitaliseras och ges ut. Men först ganska sent gick det upp för oss att det handlade om så mycket mer. Oron för skriftens omfång pressades upp till ytan igen: hur tjock får en dokumentinsamling egentligen bli?

Skriftväxling mellan utskott och regering

Det visade sig finnas ett antal viktiga promemorier från regeringen Ramstedt till särskilda utskottet. Naturligtvis måste dessa ges ut. Det finns också en utväxling av smärre meddelanden mellan statsminister Ramstedt och särskilda utskottets ordförande Christian Lundeberg.

En stor del av detta bevarade material har ursprungligen förmodligen tillhört Lundeberg men återfinns nu i Lars Åkerhielms samling på Riksarkivet (se ovan). Men den allra viktigaste av de promemorier, som regeringen Ramstedt översände till särskilda utskottet, nämligen den ”rörande frågor som vid eventuell förhandling med Norge böra blifva föremål för uppgörelse” (UR: 928 ff), beredde oss huvudbry eftersom den inte finns i Åkerhielms samling. I Arne Wählstrands samling finns en maskinutskrift av denna promemorias första del, men huvuddelen av promemorian saknas. På sin maskinutskrift har Wählstrand skrivit med blyerts om det exemplar som låg till grund för hans utskrift: ”Obs! Enda påträffade ex av denna reg:s viktiga PM”. Den frejdade unionsforskaren Wählstrand lyckades alltså inte finna något fullständigt exemplar. Därmed hade inte heller vi stort hopp om att kunna trycka detta dokument i sin helhet. Men vi hade tur. På jakt efter annat material råkade Petersson med sin vanliga intuition finna en fullständig excerpt av promemorian i Hjalmar Westrings samling, Riksarkivet. Westring var civilminister i Ramstedts ministär och fyndet var därför otippat.

Förslag från politiker

Alla yrkanden och promemorier av särskilda utskottets och kamrarnas ledamöter är ett kapitel för sig. Blotta mängden slår en med häpnad. Vi har tryckt av 76 yrkanden från särskilda utskottet samt sex från första kammarens och nio från andra kammarens slutna möten 15–19 juli. En del av dessa yrkanden har också kommentarer nedskrivna av någon annan än den som yrkar.

Några centrala yrkanden och promemorier må nämnas: Åkerhielms yrkande den 6 juli om maktmedel för unionens återställande, Krusenstjernska förslaget den 7 juli, Staaffs förslag den 7 juli, Hjärnes yrkande den 10 juli, Wachtmeisters yrkande om gränsfästningar den 10 juli, Palmstiernas hemställan den 14 juli, Zetterstrands yrkande den 14 juli, etc. etc.

Paradexemplet är biskop Gottfrid Billings stora promemoria som innehåller en lång rad punkter, som i slutänden kom att ingå som den centrala delen av utskottets betänkande. Billing arbetade outtröttligt på sin promemoria. Den finns därför i flera versioner allt eftersom den byggdes ut och ändrades av den driftige biskopen. Även andra personer skrev alternativa versioner av utdrag ur Billings omfattande promemoria. Den renskrevs så småningom för hand av någon i särskilda utskottets kansli, dvs Clason, Wählin, Stuart, Törnebladh eller någon annan.

Problemen är att fastställa vem som ligger bakom, exakt datera versionerna och arrangera dem kronologiskt. Många, kanske de flesta, saknar författarnamn. Ofta går det inte att utläsa från olika personers anteckningar, vilken variant av en promemoria som diskuterades när. Åtskilliga promemorier som framlades i särskilda utskottet hänvisades inte till i diskussionerna varför de heller inte nämns i Clasons, Wählins eller Stuarts anteckningar. Sådana promemorier har varit svåra att datera.

Utskottsledamöternas yrkanden är idag utspridda i många olika personers samlingar. Till syvende och sist var det dessa yrkanden som blev den stora stötstenen. Här och var i olika personers samlingar ligger lösa papperslappar med korta texter som vi bedömt vara yrkanden. Pap-

perslapparna är på intet sätt ordnade. De är heller inte daterade. Ibland kan de ha någon påskrift i blyerts med annan handstil är den som skrivit själva yrkandet. Det har varit ett jättearbete att få ordning på detta. Helt har vi inte lyckats. Vi har varit tvungna att överlämna daterandet av en hel del yrkanden och promemorier till framtida forskare. (UR: 1017 ff).

PM från särskilda utskottets kansli

Det finns också promemorier helt och hållet upprättade inom utskottets kansli, dvs. av Clason, Wählin, Stuart eller Törnebladh. Det handlar då om uppställningar över framlagda yrkanden. Det handlar också om pm som visar voteringsiffror. Problemen med dem är att de är odaterade och i regel anonyma. Det framgår inte när de skrevs eller distribuerades i utskottet. Det framgår heller inte vem som upprättat dem. Detta innebär att man måste känna till de enskilda personernas handstilar för att kunna avgöra vem som upprättat dem. Genom handstilsprov har vi i de flesta fall lyckats fastställa vem som skrivit. Clasons promemorier är skrivna med vacker handstil. Genom att jämföra handstilen på dessa promemorier med brev som vi säkert vet att Clason skrivit (till sin svärfar) lyckades vi fastställa proveniens.

Samtida anteckningar i dagboksform

Christian Lundeberg var en outtröttlig antecknare, en egenskap som man kanske inte väntar sig hos en näringslivets man. Av de åtta lundebergska anteckningshäften som vi funnit och som innehåller noteringar från unionsupplös-

ningen är en del genuina dagböcker, förda samtidigt som händelserna ägde rum. Andra har kommit till senare men bygger på material ur de förra. Lundeberg har själv inte noterat detta. Men den noggranne Wählstrand har undersökt saken och noterat för eftervärlden.

De Lundebergska anteckningarna i dagboksform har vi delat upp på tre: en för tiden 7–25 juni, en för tiden 23 juli–24 augusti och en för tiden 23 juli–2 augusti. Lundberg kallar sig själv "Chrlg". Det är i den sistnämnda han drar följande djupa suck av lättnad över att, som det verkar, slippa bli statsminister: "Ytterligt glad öfver att hafva utsigt undgå det tillämnade ödet tog sig Chrlg några hvarfs polska med Wachtmeister i konungens billiardrum." (UR: 1143).

I dessa sammanfattade anteckningar i dagboksform hänvisade Lundeberg dag för dag till Samuel Wählines debattreferat, med angivande av Wählines egen paginering. Kanske tänkte sig Lundeberg Wählines anteckningar som en bilaga till sina anteckningar i dagboksform.

Svårlästa handskrifter

Många handskrifter är otydliga och svårlästa. Men eftersom vi hade Wählstrands maskinutskrifter till hands så klarade vi av dem. I två fall svek oss Wählstrand: Lars Åkerhielms och Christian Lundebergs egenhändiga anteckningar dag för dag i särskilda utskottet. Uppenbarligen lät Wählstrand aldrig göra maskinutskrifter av dessa. Lundebergs anteckningar måste ju bara med i en dokumentutgåva av detta slag. Men hur skulle vi göra med Åkerhielms? De tycktes oss hart när omöjliga att dechiffra. Men det är klart, tillsammans med Teofron Säve var han

den ende som förordade svensk vapenmakt mot de upproriska. Det vore intressant att få med hans noteringar. Birgi Filppa fick det svåra uppdraget att tolka dem, en uppgift som hon skötte med bravur.

Låt mig lämna några exempel från Åkerhielms piktur. Bokstäverna är små och inte alldeles lätta att tyda. Han skriver exempelvis l. dvs. "eller" ungefär som ett frågetecken eller en tvåa. Förkortningar används i mängd, t.ex. fklara = förklara, sdn = sådan, s.=sig eller sin, fslag=förslag, fanleda=föranleda, a.=att, kma=komma, d. l. d.= det eller det. Övergång till ny dag eller eftermiddag samma dag markeras aldrig. Vi har fått markera och datera med hjälp av Clasons stenogram, Wählines anteckningar eller Hjärnes anteckningar. För den 6 juli hoppar han över ett avsnitt i sakdebatten. Dessutom är, någon enstaka gång, stenografiska tecken inskjutna. Åkerhielm använder mycket ofta tankstreck (–) i stället för punkt (.) eller nytt stycke, vilket inte ökar begripligheten. Vi har i åtskilliga fall tagit bort tankstrecken och ersatt med punkt och i några fall nytt stycke.

Källornas stavning med ett undantag

Självklart har vi använt källornas stavning i *Unionsupplösningens riksdagar*. Detta innebär att urkundernas svenska språk stavas som man gjorde före stavningsreformen 1906. Men inte helt. En del, mest vänsterfolk, hade börjat skriva nyspråkligt men med ganska personlig stavning som för vissa ord avviker från det som efter 1906 blev den nya normen. Även denna stavning har vi självfallet behållit. Tyvärr har vi inte kunnat genomföra principen om källornas stavning

konsekvent. Vi har ansett oss behöva göra ett undantag. Undantaget gäller Clasons anteckningar. Det hänger ihop med att de är nedtecknade i stenografi och att vi skrivit in dem digitalt från Arne Wählstrands maskinskrivna version. Wählstrands maskinskrivna version är utförd med nutida svensk ortografi. Ingen av oss inblandade har varit så säker på gammalstavning att vi vågat oss på att ändra nystavningen i Wählstrands maskinskrivna till 1905 års gammalstavning. Vi har fått tolerera den diskrepansen i volymerna att allt är presenterat med källornas stavning från 1905 utom Clasons anteckningar från särskilda utskottet.

Understrykningar, tankstreck, interpunktering

Huvudregeln har varit att behålla urkundernas interpunktering. Men många källskrifter vimlar av understrykningar. Hjärne stryker under nästan allt. Clasons stenogram innehåller mängder. Vi har tagit bort understrykningar utom på de punkter där de tjänar ett uppenbart klargörande syfte.

Alla tankstreck i urtexterna är ett annat bekymmer. Lundeberg har, i vissa avsnitt av sina debattreferat, satt in tankstreck (–) efter praktiskt taget varje mening. Det har också Åkerhielm gjort. Uppenbarligen har man satt tankstreck (–) i stället för punkt (.) eller nytt stycke. Vi har i åtskilliga fall tagit bort tankstrecken och ersatt med punkt och i några fall nytt stycke.

Ändrade namn och beteckningar

Ett ytterligare problem har varit att det i vissa personers arkiv finns hänvisningar till andra arkiv, vilka ändrat namn eller beteckningar. Paradexemplet i vårt fall är Arne Wählstrands arkiv i Uppsala universitetsbibliotek som innehåller arkivalier som är avskrifter ur Lars Åkerhielms samling i Riksarkivet, Stockholm; Lars Åkerhielms samling har till del fått nya beteckningar.

Märklig anteckningsform

Herman Kvarnzelius handskrivna anteckningar, som redan tidigare berörts, är till formen mycket märkliga. Hans debattreferat från utskottet är naturligtvis handskrivna men med blyerts på linjerade folioark om fyra sidor (folioark är större än A4). Det egendomliga är att varje sådant fysisidigt ark har vikits en gång i längdriktningen så att åtta stycken långa och smala spalter uppkommit. Anteckningarna har sedan förts i dessa smalspalter i turordning. Varför har han gjort på detta sätt? Vi har inte lyckats komma på någon rimlig förklaring. (UR: 786, 791). Problemet för oss har också varit att Kvarnzelius ibland gjorde anteckningar i flera spalter inom samma helfolioark samtidigt. Därmed har anteckningarna inte hamnat i kronologisk följd.

Jubileer är historieforskarens bästa vän

Min sista och kanske viktigaste reflektion gäller jubileer. Samhällen har ett behov av att fira och jubilera. Jubileer kräver förberedelser, arrangemang och visst innehåll. Jubileer inbjuder till användning av forskningsresultat som i andra si-

tuationer skulle förbises men som i jubileumstider plötsligt blir aktuella. Jubileer kan också förutses så att den enskilde forskaren ”kan göra sig spelbar” som man säger i fotboll och ishockey. Hon kan i god tid förbereda sig genom att tänka igenom vad hon kan bidra med, trycka upp sina forskningsalster och i de rätta ögonblicken anmäla sitt intresse eller sin närvaro. Å andra sidan, ett jubileum inträffar ofta på en speciell dag och till dess måste det eventuella bidraget föreligga.

Själv kom jag att ingå i en grupp i riksdagen för att ge ut hemliga och otryckta dokument. Insikter som jag förvärvade för 30 år sedan blev plötsligt efterfrågade, viktiga och användbara. Äntligen öppnades ett möjlighetsfönster, ett ”window of opportunity”. Det förelåg ett formativt ögonblick. Det är tack vare detta formativa ögonblick som dokumentsamlingen *Unionsupplösningens riksdagar* blivit till.

Men in i det sista var det kritiskt. Margareta Brundin, Louise Edlund och jag själv fick offra

våra sommarledigheter på unionsmarkeringens altare. Trots att tryckeriets limningsmaskin i sista ögonblicket ”gick upp i limningarna” och slutade fungera lyckades Margareta, efter en närmast heroisk insats, få fram verket till den 14 september.

Referenser

Vedung, Evert 1971, *Unionsdebatten 1905: En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge*, Stockholm 1971.

Vedung, Evert och Margareta Brundin, 2005a, *Unionsupplösningens riksdagar. Del 1, 1905 speglat i protokoll, anteckningar, dagböcker*. [utarbetad på Riksdagens uppdrag av Evert Vedung och Margareta Brundin]. Stockholm: Sveriges Riksdag, 2005. [Förkortas UR].

Vedung, Evert och Margareta Brundin, 2005b, *Unionsupplösningens riksdagar. Del 2, 1905 speglat i protokoll, anteckningar, dagböcker*. [utarbetad på Riksdagens uppdrag av Evert Vedung och Margareta Brundin] Stockholm: Sveriges Riksdag, 2005. [Förkortas UR].

Noter

- 1 Tidigare versioner av artikeln har nagelfarits av Margareta Brundin och Gustav Jakob Petersson. Bådas propåer om förbättringar har uppskattande accepterats. Margareta Brundins gärning som sammankallare, koordinator, pådrivare, digitaliserare, korrekturläsare, indexerare, personvårdare mm i Clasongruppen för utgivningen av verket och Gustav Jakob Peterssons bragder framför allt som outtröttlig källfinnare, men även som viljestark pådrivare, ordnare, digitaliserare och korrekturläsare förtjänar min djupaste tacksamhet.
- 2 I Herredagskofferten ligger också Krusenstjernska förslaget 7 juli 1905, Billingska stora förslaget 12 juli med K G Karlssons handskrivna noteringar, Billingska stora förslaget 12 juli med Kvarnzeliuss handskrivna notering, PM angående särskilda utskottets provisoriska beslut 14 juli, Hjärnes sammanjämningsförslag 20 juli och Staaffs sammanjämningsförslag till punkt 2 den 21 juli (UR: 983, 993, 995, 1006, 1012, 1016, samt 1366 register).

Ramstedt – statsmannen bakom unionskrisens lösning 1905

ROLF HUGOSON

Statsminister Johan Ramstedt var bara en byråkrat, sade man länge. I själva verket var han en betydande statsman, verksam i ett avgörande ögonblick. Vid krisen i juni 1905, då Norges regering och storting förklarade unionen med Sverige upplöst, främjade Ramstedt en fredlig lösning. Han krävde förhandlingar, men hotade inte med krig. Eftersom en konservativ riksdagsmajoritet redan i slutet av juli 1905 tvingade Ramstedt att avgå, har man sällan förstått i vilken omfattning den nya regeringen Lundeberg faktiskt följde Ramstedts förhandlingslinje – den kyliga politik Ramstedt hade formulerat i juni, då kronprinsen insisterade på ögonblicklig skilsmässa och högern ville mobilisera.

Det finns anledning att fördjupa vår kunskap om den person som valde att förhandla med Norge.¹ Ramstedt var inte en karismatisk person som mobiliserade anhängare. Men han var inte heller blott en byråkrat, som genomförde någon annans beslut eller lagstiftning. Istället visade han prov på en politisk förmåga, som förutsatte en alldeles särskild vilja till förhandling. En så-

dan vilja förväxlas ofta med en defensiv attityd. Visst har riskerna med förhandling underskattats vid avgörande tillfällen. I München 1938 gav till exempel franska och brittiska förhandlare efter för Hitlers krav, vilket bara ökade diktatorns aptit. Men hos en statsman som förblir medveten om riskerna med förhandling även med ett hyggligt grannfolk, kan vi tvärtom förutsätta ett mått av djärvhet, att skilja från defensiv dumdrighet.

Ett gott bevis för att Ramstedt tidigt omfattade en vilja till förhandling återfinns i ett av hans fåtaliga framträdanden i riksdagen, den 15 maj 1905. Då försvarade han den så kallade strejklagen, ett lagförslag som hade arbetats fram redan innan Ramstedt i april ersatte Erik Gustaf Boström som statsminister. Att lagen inte antogs, beror på att viljan till förhandling vid sekelskiftet inte hade så många anhängare. Både arbetsgivare och fackföreningar trodde sig kunna vinna mer genom att använda stridsåtgärder på ett mer oregerat vis.

Ramstedts argument kan dock ses som ett första – misslyckat! – försök att formulera samförstånd på arbetsmarknaden. Ett sådant generellt samförstånd skulle komma att förverkligas först genom 1938 års Saltsjöbadsavtal. SAF och LO ville då alltså undvika statlig lagstiftning och valde därför att reglera användandet av stridsåtgärder och förhandling på egen hand.² År 1905 däremot ansåg såväl fackföreningar, som de flesta liberala riksdagsmän, att lagförslaget på ett alltför konservativt vis reglerade konfliktåtgärderna. Strejker och lockouter erkändes vara legitima, men regeringen vågade uppenbarligen inte anförtro arbetsmarknaden bruket av dessa åtgärder. Fackförbund över hela landet protesterade mot en lagstiftning de trodde skulle ge arbetsgivarna avgörande trumf.

Vad jag finner intressant är nu inte Ramstedts försvar av propositionens detaljer, det vill säga ändringarna i strafflagen, men hans allmänna synpunkt på möjligheten att med hjälp av lagar reglera samhället. Enligt Ramstedt var det kanske inte så säkert, att arbetsgivare genast skulle vinna på förslaget:

Man fäster öfver huvud taget för stora förväntningar vid lagparagrafer och deras förmåga att normerande ingripa i människors mellanhavanden. För den, som vill ställa sig till efterrättelse lagens grund och syfte, äro visserligen sådana föreskrifter en utmärkt regulator. Men lagbestämmelser, skrifna för dem, som sträfva åt ett motsatt håll, hafva ofta nog icke samma goda verkan. Det finnes så många sätt att kringgå lagen, och då man icke kan vinna sitt mål just på det af lagen förbjudna sättet, kunna andra utvägar utfinnas.

[Särskilt svårt var det vid konflikter mellan arbetare och arbetsgivare att enbart lita till lagar]: Därtill fordras något helt annat – bättre

förståelse af hvarandra, större ömsesidigt förtroende, klarare inblick uti den gemensamhet, som förefinnes mellan båda parternas intressen, ökad sträfvan att i handling genomföra och vidga denna gemensamhet så, att arbetarne likaväl som arbetsgifvarne komma att erhålla en bestämd, direkt fördel af det företag, i hvilket de arbeta, och af de resultat, som af detta kan utvinnas. [Lagparagrafernas nytta bestod dock i följande]: De kunna förhindra, att genom sådana [farliga] utbrott konflikten mellan arbetare och arbetsgifvare tillspetsas på ett sätt, som ytterligt försvårar en blifvande uppgörelse, och de kunna sålunda, om också endast indirekt, bidraga därtill, att klyftan blir mindre och möjligheten af samförstånd större än eljest skulle hafva blifvit fallet.³

Lagars efterlevnad förutsatte alltså först och främst en vilja till samarbete. Men om lagar förhindrade att konflikter spetsades kunde de också förbättra villkoren för samarbete.

Ramstedt redovisar här en viss skepsis mot lagstiftningens möjligheter, som gör det svårt att entydigt karaktärisera honom som byråkrat, i den mån vi tror att en sådan alltid eftersträvar regelverkets strikta tillämpning. Men försökte Ramstedt istället dölja en mer hårdför patriarkal uppfattning, med sin karaktäristik av förhållandet mellan lagstiftning och samhällsutveckling? Nej, Ramstedt verkar ha omfattat dessa principer på ett mer djupgående vis. Han tillämpade dem ju faktiskt tre veckor senare, då unionskrisen blev oväntat skarp. Som vi skall se valde Ramstedt då att överse från ett lagbrott, alltså den norska revolutionen, men insisterade på att det nya förhållandet mellan Norge och Sverige måste regleras genom förhandling.

Innan vi studerar Ramstedts bidrag i den frågan, skall vi undersöka hans utgångspunkter.

Det skall visa sig att Ramstedt hade skolats in i en särskild förhandlingskultur, som förvisso här inte kan skildras på något uttömmande vis. Istället vill jag bidra med ett individuellt exempel, ett fokus på hur en vilja till förhandling bildas hos en person.

”Det blev alltså klädeshandlaren”

Med detta raljerande utrop inleder Hjalmar Brantings *Social-Demokraten* sin ledare den 14 april, efter tillkännagivandet att kronprins Gustaf (regent under kung Oscars tillfälliga konvalescens) hade utsett Johan Ramstedt till statsminister Boströms efterträdare. Ramstedts ursprung beskrivs därefter med torr ironi:

. . . född 1852, af den i Stockholm kända förmögna borgaresläkten Ramstedt. Fadern var klädeshandlare och hade tre söner. Den äldste har blifvit egendomsegare, stor agrar och ett ljus i Fosterländska förbundet; är ock filosofie doktor. Den yngste öfvertog faderns affär och valdes en gång för länge sedan som säker högerman och protektionist in på den tidens Stockholmsbänk. Flankerad af dessa bägge bröder har den mellersta gått den juridiska ämbetsmannabanan i jämn och stilla lunk uppåt, en ordentlig och flitig man, som icke gjort sig särskilt uppmärksam, men passat bra i maskineriet.⁴

Elakare än så blev dock aldrig *Social-Demokraten*. Ett par månader senare, då unionskrisen utbrutit, fann Branting ofta anledning att gilla Ramstedts politik. Efter att regeringen den 22 juni föreslagit fredliga förhandlingar med Norge, konstaterade han rentav: ”I själva verket får genom regeringens uppträdande nu den po-

litik på det eklatantaste sätt upprättelse, som under de gångna veckorna *arbetarklassen* i Sverige följt, under fältropet fred och rättvisa”.

De flesta borgerliga tidningar var tvärtom neutrala i april, men blev under sommaren alltmer missnöjda med Ramstedt. Han beskrivs visserligen alltid som ordentlig, men aldrig som engagerad. Den 8 juni såg moderata *Svenska Dagbladet* hoppfullt på saken i allmänhet, men avfärdade den politiska ledningen och Ramstedt i synnerhet:

Under 91 års tid har Sverige icke passerat ett så kritiskt och kanske för dess framtid skickelsedigt skede som det närvarande; och det är i sanning ingen rekommendation för vårt folk, att dess öden under sådana förhållanden ledas af en expeditionsministär, hvars chef, om han än är dugande jurist, icke varit i tillfälle att dokumentera sig såsom någon större politisk kapacitet. Hvad som i närvarande stund kräfvades för Sverige, är en verklig statsman, med förmåga att leda vårt folk med bibehållen ära ur den nuvarande ytterst vanskliga situationen. Frågan är: Står han att finna? Eller skall den nuvarande situationen kunna skapa sin man?

Samma dag skrev liberala *Dagens Nyheter*: ”sorgligt att säga är det ingen som från regeringen väntar något förlösande mäktigt ord i en situation där det mer än någonsin kräfvades män med auktoritet och framsynthet vid styret.” Konservativa *Östgöta-Correspondenten* var efter regeringspropositionen i slutet av månaden riktigt elak. I spetsen för regeringen (cit. i Vedung 151): ”står en man – nej, förlåt, en mandarin av det skinnrotta slaget, vilken talar om Sveriges ära med samma hänförelsens hjärtevärm, som om det gällde att utreda rätter mantalsskrivningsort

i ett fattigvårdsmål.” Krav på att politiker skall vara underhållande är tydligen inget nytt påfund.

Ramstedt ersätter Boström

Redan den 7 april 1905 hade den jovialiske godsägaren, mästaren i att åstadkomma kompromisser kring konservativa reformer, statsminister Erik Gustaf Boström, lämnat in sin avskedsansökan till kronprins Gustaf. Övriga statsråd satt dock kvar. Det främsta skälet till Boströms avsked var kronprinsens missnöje med Boströms strama attityd mot norrmännen, under föregående års förhandlingar i den så kallade konsultsfrågan. De svenska makthavarna visste att de norska kraven på egen utrikesförvaltning var ett första steg mot unionens upplösning. Därför gavs konsultsfrågan högsta prioritet, fast man ännu inte anade hur bråttom norrmännen hade. Kronprins Gustaf beviljade således Boströms avsked och frågade därefter justitierådet och riksdagsmannen Ivar Afzelius om råd. Sedan erbjöd Gustaf den driftige generalpostdirektören Edvard von Krusenstjerna att bilda regering.

Krusenstjerna tackade emellertid absolut nej, på grund av: ”Ej nog kraft, numera ej nog god ställning i riksdagen, ekonomisk förlust”⁵. När även den moderate riksdagsmannen Hugo Tamm tackade nej, vände kronprinsen blickarna mot de sittande statsråden, som för detta ändamål samlades på slottet några dagar senare, den 12 april. Statsministerämbetet erbjöds först ecklesiastikministern Carl von Friesen. Trots alla övriga närvarandes påstridiga uppmaningar att acceptera, tackade han nej. Friesen ansåg sig inte

vuxen ämbetet och ville inte heller förstöra sin ställning i riksdagen. Därefter hade man tydligen klart för sig att det konsultativa statsrådet Johan Ramstedt stod på tur. Sjöminister Palander har målande beskrivit händelsen:

Jag, som satt bredvid Ramstedt, såg huru denne blev allt rödare och rödare ju mera von Friesen gjorde motstånd [...] ty Ramstedt såväl som vi alla visste, att nu skulle turen komma till honom. Ramstedt nekade, men då det förklarades: ”att det skulle leda till evinnerlig skandal för ministären om ingen inom den fanns, som ville och kunde öfvertaga ansvaret, så gaf han gråtande med sig” [...] Vi alla kunde ej annat än beklaga honom till att mot sin vilja vara tvungen öfvertaga en så ansvarsfull och otacksam plats som statsministerposten var just då.⁶

Även kung Oscar II deltog, vilket något mildrar intrycket av att Gustafs beslut skulle ha varit tillfälligt. Kronprinsen hade nämligen formellt sett bara rätt att ”tillförordna” en ny statsminister, vars utnämning bekräftades först när Oscar II den 26 maj återtog regentskapet.

Att döma av den inledande scenen, kan det verka som att det mest handlade om att en tjänsteman lydde order. Men ett skäl till att flera andra tackade nej, var ju det höga ansvar som följde med statsministerämbetet. Inte heller Boström själv vågade faktiskt tacka ja, när han vid den norska krisens utbrott återigen erbjöds komma tillbaka som statsminister. Ramstedt skriver i ett brev till hustrun Henrika Charlotta att Boström anförde ”politiska” skäl.⁷ Boström insåg helt enkelt att han bara med stor möda skulle konstruera en riksdagsmajoritet för unionsupplösning.

En gedigen juristkarriär

Den person, som så motvilligt accepterade att bli statsminister och därmed ta ansvar för den norska frågan, Johan Ramstedt, han var alltså konsultativt statsråd. Sådana finns inte längre, men år 1905 skulle det enligt Regeringsformen § 6 finnas tre statsråd som inte var departementschefer, men hade en facköverskridande roll i Konungens statsråd, alltså regeringen, som vid denna tid även kallades ministären, kungl. Maj:t eller konseljen.⁸ Eftersom statsministerämbetet formellt hade sitt ursprung i ett av dessa tre konsultativa statsråd, återstod i praktiken bara två.

De konsultativa statsråden skulle liksom statsministern se till helheten. Men där statsministerns uppgift var uttalat politisk eller strategisk, förmodades de konsultativa statsråden ägna mer tid åt administrativa besvär: förvaltningsrättsliga ärenden av det slag som i våra dagar handhas av regeringsrätten. De följde även alla mindre ärenden i statsrådsberedningen, utarbetade lagförslag, förordningar, utnämningar, oavsett departement. Deras breda sakkunskap gjorde att de vid behov kunde vikariera för andra ministrar.¹⁰

Om de konsultativa statsråden i politiskt hänseende kan synas ha haft en underordnad roll, så bör man nog inte underskatta deras möjligheter att påverka, genom sin sakkunskap om lagstiftning i vid mening. När Boström sommaren 1902 bildade sin andra ministär, hade han valt att omge sig med ovanligt många ämbetsmän jämfört med riksdagsmän. Större delen av von Otters ministär bevarades, och många statsråd satt rentav kvar från Boströms egna första

ministär. Det konsultativa statsrådet Husberg hade således tillträtt redan 1899 och fick sitta kvar när ministären ombildades både år 1900 och år 1902. Husberg var jurist, landshövding och konservativ riksdagspolitiker. Otters andra konsultativa statsråd, Westring, fick hos Boström bli civilminister. Till Westrings efterträdare utsågs så Ramstedt, som sedan 1898 var domare i Högsta domstolen och därmed brukade tituleras justitieråd.

HD:s uppgift var inte bara att fastslå rättslig praxis genom att döma i civilrättsliga mål som överklagats från hovrätterna, utan justitieråden bedömde också det rättsligt lämpliga i nya lagförslag. Kvalifikationer för detta arbete hade Ramstedt i sin tur fått genom att tjänstgöra i de myndigheter som utarbetade lagförslag (på 1890-talet Nya Lagberedningen, som 1895 flyttade in till justitiedepartementet under namn av Lagbyrån). I justitiedepartementet var Ramstedt 1896–1898 högste administrative chef med titeln expeditionschef. Sedan 1889 hade han annars burit titeln revisionssekreterare.¹⁰ En sådan var föredragande i Högsta domstolen och kunde även föredra förvaltningsmål i regeringen. Ramstedts karriär var som synes uttalat juridisk, byggd på meriter till skillnad från partikamraters stöd. Men i detta senare skede var det knappast en byråkratisk karriär i snäv mening.

Ramstedt var också under några år på 1880-talet domare i Svea hovrätt, där han blev assessor 1887, efter att tidigare ha verkat vid domstolen i lägre föredragande befattningar, med titeln fiskal. Meriteringen hade dessförinnan bestått i tings- och notarietjänstgöringen, vilket år 1878 hade resulterat i den tidens sedvanliga advokattitel: vice häradshövding. Samma år ansågs tyd-

ligen Ramstedts karriär vara så pass etablerad, att han kunde gifta sig med Henrika Charlotta, dotter till den kände predikanten, missionsivvaren och domprosten i Uppsala, Axel Torén. De hade sannolikt träffats redan när Ramstedt studerade vid Uppsala universitet. Där hade den tjugoårige Ramstedt år 1872 först avlagt kansliexamen och följande år även hovrättsexamen. Makarna Ramstedt fick efter giftermålet strax två barn, varav dottern Eva senare utmärkte sig på extraordinärt vis, genom att disputerade i fysik.

Att Ramstedt hörde till de högutbildades skara var en förutsättning för hans juridiska karriär. Men för att vid denna tid genomgå en lång utbildning, som dessutom följdes av en lång oavlönad praktiktid, krävdes utöver vissa grundläggande intellektuella meriter, främst en god privatekonomi. Ramstedts far var som vi sett den välbärgade Stockholmsköpmannen eller klädeshandlaren Reinhold Ramstedt. Hans mor var Maria Sofia Haeggström. Föräldrarna hade givit Ramstedt en förhållandevis privilegierad utbildning vid läroverket Stockholms Lyceum, där Ramstedt avlade examen 1869, efter en skoltid som normalt varade ett tiotal år. Lyceum antogs på 1860-talet vara en av Sveriges bästa skolor. När utbildningssystemet mer allmänt professionaliserades under följande decennier blev den emellertid snart lägre rankad.¹¹ Redan på 1870-talet skickades således Hjalmar Branting och den blivande kronprins Gustaf istället till Beskowska skolan.

En skolkamrat, som två år före Ramstedt avlade examen vid Lyceum, August Strindberg, har i det självbiografiska verket *Tjänstekvinnans son* framhåvt skolans karaktär av att vara förhål-

landevis upplyst och liberal. Bland annat förekom ingen aga. Ett annat progressivt pedagogiskt inslag tycks ha varit uppmuntran av intresset för samtida politik. I alla fall i Strindbergs skildring, samlade eleverna under det dansktyska kriget 1864 in pengar för att prenumerera på telegramnyheter. Inför den svenska representationsreformen följande år anordnades istället politiska debatter. Strindberg menar vidare, att adel samt barn till högre ämbetsmän eller borgerskap inte innehade särskilt stora privilegier i undervisningshänseende vid detta läroverk, som de dock gärna gynnade.¹² Vi vet knappt mer om Ramstedts studier i Uppsala. Hans äldre brors erfarenhet torde dock ha gjort det enklare för Johan att planera sina studier. Han avlade preliminärsexamen i de sedvanliga ämnena: latin, franska, historia, statskunskap, samt filosofisk rätts- och samhällslära. Sedan studerade han juridik och avlade kansliexamen. Han var inskriven som privatstudent hos professorn i statsrätt Herman Rydin hösten 1870 och hösten 1872.¹³ Det är viktigt, eftersom Rydin bland annat i sin uppfattning om unionen med Norge främst tog fasta på hur rättslig och politisk praxis hade utvecklats. Rydins företrädde den så kallade likställighetsteorin. Han gav alltså norsk suveränitet större utrymme än en konkurrerande teori, som ofta lät tala om sig på 1890-talet. Denna så kallade lydrikesteori hade framlagts av den Skytteanske professorn i statskunskap Oscar Alin. Alin hävdade att Norge rättsligt var ett rike underordnat Sverige, ungefär som Finland före 1809. Denna uppfattning hade uppenbarligen kunnat användas som en ursäkt för att år 1905 inskrida militärt mot norrmännen.

Alins storsvenska teori

Alins teori byggde på att vissa utvalda källskrifter från unionens tillkomsttid tolkades mycket nog. Påstående att just dessa utvalda traktater också avgjorde senare tiders förhållande mellan Sverige och Norge framstår emellertid i efterhand som en tydlig överdrift, betingad av Alins vilja att reglera sin samtids politik. Ty redan vid mitten av 1800-talet stod det klart att svenskar och norrmän hade börjat bilda en ny rättslig praxis.¹⁴ Det vore också en överdrift att påstå att all svensk överhet vid slutet av 1800-talet var lika intresserade som Alin av att hävda betydelsen av ursprungliga traktater, till skillnad från aktuell rättspraxis. Utöver det enkla faktum att Alins tolkning inte tillmättes så stor betydelse när upplösningen reglerades år 1905, så vill jag bara anföra ett exempel, ur den unge karriärdiplomaten Carl Fleetwoods kända dagbok.

Fleetwood var år 1889 chef för utrikesdepartementets politiska avdelning, vilket bland annat innebar att han stod kungahuset nära. Kanske överdrev Fleetwood de historiska bristerna med Alins teori, men huvudpoängen är nog den sedvanliga, att landets styresmän inte ville låta sig bindas av historiska faktum utan föredrog en friare maktutövning:

Professor Alins nytkomna bok *Den svensk-norska unionen – uppsatser och aktstycken* är en klumpig pamflett, som ger sig ut för att vara historia. Tendensen är den svensk-svenska om Sveriges makt över Norges grundlag, men bevisningen är sådan som knappast en brännvinsadvokat skulle vilja vidkännas. Skall unionen kunna bestå, måste den vara fotad på likställighet Sverige och Norge och därför vore det enligt min mening – t.o.m. om de Alinska påstående-

na skulle kunna bevisas – en olycka, om man i så fall ville begagna sig av en rätt, som historiens gång preskriberat. Vilka rättigheter än Kielexertraktaten kan anses skänka Sverige gentemot Danmark avsåde vi oss dem vid avslutandet av konventionen i Moss i vårt förhållande till Norge. Den dag Carl XIII valdes till Konung av Norge och antog Eidsvoldskonstitutionen upphörde konventionen i Moss att hava någon praktisk betydelse och efter Riksaktens ingående är den endast ett historiskt datum.¹⁵

När det gäller Ramstedts uppfattning, vill jag först påminna om hans inledningsvis citerade försvar av strejklagen. Där sades viljan till samförstånd vara viktigare än lagparagrafer, som i sin tur tilldelades uppgiften att motverka onödiga konflikter. Onekligen föll lagförslaget just eftersom liberalerna och vänstern var rädda för att lagparagrafer ändå skulle kunna användas som argument för att med våld ingripa mot strejkande arbetare, ungefär som i Alins argument för att gamla paragrafer gav Sverige rätt att ingripa militärt mot Norge, om detta land gjorde anspråk på full suveränitet. Men inget tyder på att Ramstedt delade en sådan uppfattning.

Ramstedts hemvist i en annorlunda tankevärld, hans vilja till förhandling till skillnad från paragrafrytteri, urskiljs också om vi betraktar ett av de mest omfattande lagförslag som förbereddes tiden före sekelskiftet i de myndigheter där Ramstedt då var verksam. Det var den nya lagen om köp och byte, viktig för näringslivet och även den internationella handeln. Lagen skulle bland annat reglera en del kniviga rättsfrågor, såsom hur man skulle kunna avgöra ifall två aktörer verkligen hade kommit överens om att börja förhandla. Hur skulle man kunna avgöra om exempelvis två affärsmän verkligen hade ingått ett

första kontrakt, som inte utan vidare kunde ändras? Får säljaren ändra sitt anbud, trots att köparen redan telegrafiskt har mottagit detta? Förslaget om ny lagstiftning för att reglera sådana och liknande frågor hade väckts redan 1894. Men Högsta domstolen förkastade några år senare ett utkast, som framlades genom lagbyråns arbete.¹⁶ HD ville göra lagen mer systematisk och anpassa den till samtidigt pågående dansk och norsk lagstiftning. Ett resultat av omarbetning var att lagen om köp och byte avskildes från den allmänna avtalsrätten.¹⁷ Den nya lagen antogs därför av riksdagen först den 14 april 1905, men det skedde i gengäld utan debatt. Ramstedt hade dessförinnan inte varit huvudansvarig för lagstiftningens handläggning, men var utan tvivel väl insatt i vad som under flera år hade diskuterats av alla hans mer framstående kollegor även i de övriga nordiska länderna.

Lagstiftning i våra nordiska grannländer tilläts alltså påverka svensk lagstiftning, bland annat eftersom juristsamarbetet hade utvecklats snabbt, under 1800-talets sista decennier. Sedan 1872 anordnades gemensamma konferenser och *Tidskrift för rettsvetenskap* var annars ett viktigt forum, tack vare den framstående danske juristen Julius Lassens redaktörskap. Ett par andra kända jurister som intresserade sig för det nordiska vid sekelskiftet var i Sverige Ivar Afzelius och i Norge Fredrik Stang. Eftersom Ramstedts karriär var mindre akademisk tycks han däremot inte ha varit aktiv i det nordiska samarbetet. Men vi har redan noterat att justitierådet Afzelius var en viktig rådgivare, när kronprinsen skulle utse en ny statsminister. Då Afzelius dessutom i HD varit Ramstedts äldre kollega, kan vi än en gång slå fast att den nye statsministern bör ha va-

rit väl förtrogen med höga juristers försök vid denna tid att systematisera rättsreglerna för avtal i nordiskt samförstånd.

Därmed inte sagt att Ramstedt var benägen att utan vidare låta en ny norsk regering bryta mot de lagar för ländernas umgänge som rättspraxis trots allt hade etablerat. Min poäng består i att Ramstedts vilja till förhandling utgör ett slags tredje väg mellan två ytterligheter, den konservativa att rätt går före makt och den revolutionära att makt går före rätt.

Det gäller förvisso att balansera försiktigt, när man tolkar den allmänna ideologiska tendensen i dokument som avses användas i diplomati. Den framlidne norske historikern Rolf Danielsen, som bland annat granskade den av Ramstedt i slutet av juni framlagda propositionen om unionsförhandling, har således i mitt tycke i alltför hög grad läst texten som om den skrivits för att tillfredsställa Alin och dennes anhängare. Danielsen skriver: "Regeringen Ramstedt argumenterade i sin proposition [...] att den norska 4 november-grundloven 1814 hade rättsstatus som unionskontrakt". Detta är riktigt, såtillvida att propositionen inte avsåg reducera den norska grundlagen till ett traktat bland andra, utan gjorde den till en del av unionen. Men när Danielsen genast därefter konstaterar: "något som logiskt sett måste innebära att de svenska statliga myndigheterna hade medbestämmanderätt över denna grundlag"¹⁸, är detta en riktig iakttagelse som leder till missförstånd. Själva ordningen i Danielsens argumentation låter nämligen antyda att Ramstedt här skulle följa samma protokoll som Alin, att det således var just grundlovens karaktär av unionsdokument som gav svenska myndigheter inflytande över Norge. Men Ram-

stedts argument är snarare, att kungens rätt att delta i norsk lagstiftning berodde på det enkla faktum att Norge var en konstitutionell monarki, där Oscar II enligt successionsordningen regerade, precis som i Sverige.¹⁹ Ramstedt avsåg bara att fördröja unionsupplösningen, genom att påminna om att unionen vilade på den norska grundloven och inte bara på riksakten, varför en eventuell upplösning inte bara förutsatte ett stortingsbeslut utan också en norsk grundlovsändring.

I själva verket kunde också de båda länderna skiljas åt först efter omfattande förhandlingar under hösten 1905. Dessförinnan fanns dock många anhängare av alternativen till denna politik, alltså att acceptera faktum eller att med vapenmakt insistera på Sveriges rätt. Ramstedts förtjänst bestod i att han vågade förkasta sådana förslag.

Ramstedts förhandlingsvilja sommaren 1905

Efter att 1904 års förhandlingar om huruvida Norge skulle kunna få en egen utrikesförvaltning på vintern brutit samman, sammankallade kronprins Gustaf i mars 1905 ett hemligt utskott, sammansatt av tolv ledande riksdagsmän från de större partierna i både första och andra kammaren. Ramstedt var vid denna tid ännu inte statsminister, men hade intagit en ledande roll i förhandlingarna med Norge och även tillsammans med kronprinsen vistats en längre tid i Kristiania.

Gustaf ville nu försöka upplösa unionen så snabbt som möjligt. Men han fick inte med sig hemliga utskottet. Riksdagsmännen hävdade att

man borde förhandla, men de flesta av dem vågade inte komma med något förslag om eftergifter, som hade kunnat göra norrmännen intresserade av en sådan process. När Ramstedt blev statsminister i april, stod han därmed inför insikten om att norrmännen förmodligen på egen hand skulle försöka upprätta en egen utrikesförvaltning, och att unionen därmed sannolikt skulle komma att upplösas, även om regenten något kunde fördröja förloppet.

Ungefär 10–18 maj, enligt Wählstrands beräkningar, var Ramstedt sysselsatt med att tillsammans med kronprinsen utarbeta ett svenskt förslag till unionsupplösning.²⁰ Det var ett förslag som aldrig kom till användning. Det var avsett att användas *innan* stortinget hade fattat något definitivt beslut, men *efter* att Sverige hade förvässat sig om att Norge verkligen tänkte gå sin egen väg i unionsfrågan. Mellan dessa ögonblick hade tiden varit inne att erbjuda Norge upplösning av unionen. Det förutsedda alternativet vore att låta saken ha sin gång, tills vidare fördröja Norges erkännande av främmande makter, samt tillkalla urtima riksdag för att lösa frågan. Wählstrand förvånas över att regeringen inte gjorde bruk av det svenska upplösningförslaget: ”Man har dock svårt att förstå, varför den svenska statsledningen icke gjorde en kraftansträngning att möta den befarade kritiska situationen med ett positivt förslag”.²¹

Den enkla förklaringen är att riksdagens hemliga utskott nyss hade insisterat på att förhandlingarna skulle fortsätta, samt att regeringen inte hade kunnat förutse att norrmännen genast skulle förklara unionen upplöst. Detta var emellertid vad som inträffade den 7 juni. Därmed hamnade initiativet genast hos Ramstedt

och hans ministär. Norges regering och storting, Sveriges riksdag och Sveriges kungamakt, blev alla tvungna att förhålla sig till tre åtgärder Ramstedt vidtog. För det första beslöt Ramstedt att inget våld skulle förekomma. För det andra övertalades det norska stortinget att till den svenska riksdagen rikta en mer förhandlingsvillig skrivelse. För det tredje förmåddes svenska riksdagen genom en vagt hållen regeringsproposition ta ansvar för förhandlingar med Norge. Ramstedt drev alltså inte någon tes om upplösningens praktiska innehåll, men gjorde klart att upplösningen måste förhandlas. Låt oss nu i tur och ordning betrakta regeringens åtgärder.²²

Nej till våld

Ramstedt försäkrade vid upprepade tillfällen att inget våld skulle förekomma från Sveriges sida, trots den norska revolutionens olaglighet. Första gången var vid konseljen den 7 juni, offentligen dock inte förrän i regeringens proposition, överlämnad till riksdagen den 20 juni. Konstaterandet överensstämde med kungens och kronprinsens åsikter, samt med vad lagtima riksdagens hemliga utskott hade sagt i slutet av mars. I linje med statsmakternas gemensamma uppfattning hade således utrikesministern redan den 25 april gjort ett strategiskt uttalande om unionsfrågan för regeringens räkning. Gyldenstolpe meddelade de svenska beskickningarna i utlandet: "Att Sverige skulle vilja med vapenmakt upprätthålla föreningen, därom är all tanke utesluten"²³. Eftersom ett par ambassadörer var norrmän nådde detta budskap snart även regeringen Michelsen i Norge.

Ramstedts ministär var även efter Norges revolution i huvudsak överens om att våld inte skulle användas. Viss reservation bör göras för krigsminister Virgin, jordbruksminister Odelberg, samt sjöministern Palander. Statsministern lade följande dag också fram regeringens position vid ett möte med svenska riksdagsmän: Boström, Östberg, Tamm, Afzelius, Trygger, samt Olof Jonsson i Hov från första kammaren; von Krusenstierna, Sixten von Friesen, Staaff, Mallmin, Åkerlund, samt Widén från andra kammaren. Widén skriver i sin dagbok, att Ramstedt inledde med att förklara att han utgick ifrån att: "Våld mot Norge för unionens upprätthållande [...] ej kunde komma ifråga".²⁴ Ingen av de närvarande invände mot detta. Istället diskuterade man om den urtima riksdagen skulle sammankallas före eller efter midsommar.

Ramstedt tonade dock något ned detta ickevåldsbudskap. Vid regeringskonseljen den 9 juni konstaterades att det egenmäktiga norska beslutet "på det djupaste kränker Sveriges rätt", varför man måste sammankalla en urtima riksdag för att överlägga om "de mått och steg, som i anledning af hvad sålunda förekommit böra från svensk sida vidtagas"²⁵. Så sent som 15 juni svarade statsministern mycket försiktigt på sändebudet Vogts fråga: "Forutsætningen for min mission er, sa jag, at den svenske regjering ønsker en avvikling i fred og forståelse". Ramstedt svarade: "Låtom oss tills vidare förutsätta detta".²⁶ Vid mitten av juni framhävde dock kronprins Gustaf, i samtal med tyska och brittiska ledare, att inget våld kunde tänkas förekomma. Denna svenska ståndpunkt underströks av det faktum, att inga militära förberedelser inleddes.

Till regeringens proposition den 20 juni bifogade till sist också statsministern en första officiell förklaring av den egna ståndpunkten:

Enligt gällande rättsgrundsatser skulle Sverige otvivelaktigt vara fullt befogad att fasthålla vid sin på fördragen grundade ställning och, där så erfordras, använda maktmedel för att återställa hvad däremot brutits. För den med rätta upprörda sinnesstämning, som Norges tillvägagående här framkallat, framställer sig helt naturligt tanken att använda sådana medel. Ett lugn och lidelsefritt öfvervägande gifver dock vid handen, att ett sådant förfarande icke skulle vara förenligt med Sveriges sanna intresse.²⁷

Uttalandet upprepades då statsministern följande vecka försvarade propositionen i riksdagen. Ett lugn torde därmed ha påtvingats norrmännen, stormakterna, svenska hetssporrar, samt de radikala delarna av den svenska arbetarrörelsen, som hade kunnat finna anledning att aktivt protestera mot militarismen, om denna hade uppmuntrats av regeringen.

Redan 1905 talades det om att Ramstedt först hade skrivit en gentemot Norge skarpare hållen proposition, men att denna sedan hade mildrats av den liberale Westring. Wahlstrand har gjort troligt att det faktiskt först var expeditionschefen Carl Berg som formulerat den skarpa ut-sagan, varefter Westring fick till uppdrag att mildra något, ecklesiastikminister Husberg än mer.²⁸ Jag tror att mildrandet berodde mindre på enskilda statsråds inflytande, mer på att en norsk förhandlingsinvt hade inlämnats.

Propositionen tillfredsställde dock inte den svenska riksdagsmajoriteten. Få ledande politiker sade sig inledningsvis tro att ett krig stod för dörren. När emellertid sedermera ett skarpare

tonläge hördes i debatten och i förhandlingarna, hade Ramstedts fastslagna position stor betydelse, eftersom den just var regeringens uppfattning som inte utan vidare kunde negligeras. Det sades visserligen att förhandlingarna för svensk räkning hade gynnats mer av ett inledande vapenskrammel från regeringens sida. När regeringen istället valde att lämna ett fredsbud var det emellertid också att utöva makt. Ett exempel på Ramstedts inflytande kan hämtas ur Widéns dagbok, där han berättar om stämningen vid en middag med två partikamrater den 8 juni, efter riksdagsmännens möte med Ramstedt: ”Åt middag med Mallmin och Åkerlund på Operakällaren. Desse voro ganske krigiskt stämnda, fast de hållit inne med det inför statsministern”.²⁹ Att politiker med motsatta åsikter inte vågade yttra sig, visar på Ramstedts inflytande i detta inledande skede.

En del kritiker menade dock att Sverige var så militärt överlägset, att man borde våga sig på att skrämma norrmännen till eftergifter, som förmodades gynna Sveriges nationella prestige. Den konservative ledare i första kammaren Christian Lundeberg hörde till dessa. Men Lundebergs krigshets bör inte överdrivas, eftersom han efter den norska revolutionen valde att stanna på sin semester, och reste hem från kurorten Bad Neuenahr i Rhenlandet först efter en dryg vecka.³⁰

Nej till ögonblicklig upplösning

På hemväg från Tyskland mötte Lundeberg kronprinsen, som var på väg hem från prins Gustaf Adolfs bröllop i England, men hade rest via Berlin. Gustaf hade på sin resa diskuterat

unionsfrågan med statsöverhuvuden, regeringschefer och utrikesministrar i de för svenskt vidkommande mest inflytelserika stormakterna, Tyskland och Storbritannien. I brev till Stockholm meddelade han att Sveriges anseende bäst skulle bevaras om riksdag och regering genast förklarade riksakten och unionen upphävda. För Ramstedt var det kanske inte alltför svårt att genmäla detta. Han hävdade istället, att frågan måste få ta sin tid och förhandlingar upptas, om både former och villkor för upplösningen.

Statsministern visste att ledande riksdagsmän var starkt kritiska till det norska handlandet. Han hade fått rapporter från ett möte den 14 juni, då förstakammarledamöter diskuterade unionsfrågan, varvid en viss opposition mot regeringens mildhet yppades.³¹ I gengäld ville även kung Oscar att unionen skulle avslutas protokollsenligt, främst genom riksdagens samtycke. Kungen hade således i flera telegram till kronprinsen i England, skickade via Gyldenstolpe och UD, försökt få Gustaf att förstå att ögonblicklig upplösning inte var ett alternativ. Gustaf svarade dock i telegram till Oscar den 15 juni: ”Efter samtal med många ledande män ber jag enträget, att inga villkor göras för unionens upplösning, utan att förslag framställles till riksdagen om riksaktens trädande ur kraft snarast möjligt.”³² I ett nytt telegram samma dag vidhöll kronprinsen sin åsikt.

Därför valde Ramstedt att personligen yrka på att det var förhandlingsstrategin som gällde. Statsministern mötte den 18 juni kronprinsen i Malmö, varefter de tillsammans med nattåg fortsatte till Stockholm. Under samma resa hade Ramstedt också ett kort möte med Lundeberg i Gnesta. Ingen jämkning av Lundebergs och

Ramstedts respektive ståndpunkter förekom, men Ramstedts möte med kronprinsen resulterade i att denne accepterade regeringens redan förberedda proposition till riksdagen, som antogs i konselj den 19 juni.

Norsk förhandlingsinuit

Statsministerns strategi styrktes av att även den norska regeringen ville skapa ett bättre förhandlingsklimat. I ett brev till hustrun Henrika Charlotta skrev Johan Ramstedt den 17 juni: ”I flera afseenden märkliga besök har jag haft, utvisande såvidt man kan förstå, att hos norrmännen förefinnes en ifrig åtrå att äfven med eftergifter komma oss till mötes, dock att dessa eftergifter ej få innebära att på något sätt göra det gjorda ogjort”.³³ Den 15 och 16 juni hade en hel delegation norrmän, på olika vägar och mer eller mindre i hemlighet, sökt upp ledande svenska politiker. Förutvarande svensk-norske ambassadören i Madrid, norske adelsmannen Frederik Wedel Jarlsberg, träffade såväl kungen som stats- och utrikesministrarna och försökte få en svensk prins att tacka ja till den norska tronen. Arkeologen Brøgger träffade svenska liberaler, medan den unge radikalen Halvdan Koht mötte sina kamrater, som förstås redan önskade norrmännen all frihet. Det mest officiella av dessa sändebud var Benjamin Vogt, tidigare norskt statsråd i Stockholm, som både den 15 och 18 juni – avbrutna av ett snabbt besök för diskussion med Michelsen i Kristiania – sammanträffade med Ramstedt.

Under dessa hemliga svensk-norska möten etablerades bland annat ett samförstånd om att det vore lämpligt, att stortinget riktade en skri-

velse till "Sveriges statsmagter". Ett avgörande inflytande utövade Karl Staaff. Han skrev ett förslag till en skrivelse som stortinget uppmanades sända till riksdagen, formellt sett för att besvara kung Oscars skrivelse av den 10 juni. Den av stortinget beslutade skrivelsen överensstämmer också i stora drag – bitvis ordagrant – med Staaffs förslag.³⁴ Staaffs förslag torde ha varit föremål för norskt övervägande, när Vogt diskret mötte Ramstedt och Westring i kungliga väntrummet på Stockholms centralstation. Vogt hade nyss anlänt från Norge, medan Ramstedt stod i färd med att avresa för att ta emot kronprinsen i Malmö. Vogt överräckte genast ett kreditivbrev undertecknat av statsminister Michelsen, där bland annat följande bekräftades:

De kan være forvisset om, at regjeringen er villig til på enhver måde, som ikke indeholder en underkjendelse af, hvad der nu er skeet i Norge, at række hånden til den svenske regering for at lette den en imødekommenhed, hvorved nye og helt venskabelige forhold snarest muligt kan etableres på halvøen.³⁵

Efter en kort diskussion med Vogt följde Westring Ramstedt en bit på vägen till Malmö. Han återvände senare till Stockholm, för att mer i detalj diskutera stortingets skrivelse med Vogt. Bland annat diskuterades formuleringar som den följande, berättar Vogt:

Min antydning, at Stortinget kanske kunde uttale håb om svensk medvirkning til 'Unionens avvikling' besvartes med et avgjort Nei, det vilde bare gjøre ondt. Da bedre at tie. Derimot ansåes min subsidiære antydning om 'medvirkning til en sådan gennemførelse av Unionens opløsning, at et godt forhold o.s.v. for likefrem ønskelig.³⁶

Ramstedt kritiserade med andra ord den del av Vogts textförslag som byggde på ordvalet hos Staaff: "hemställer att Riksdagen med erkännande af Norge såsom självständig stat ville gifva uppslag till de förhandlingar, hvilka äro nödvändiga för afveckling af de hitillsvarande unionella förhållandena".³⁷ Även en minnesanteckning av norska statsrådet Hagerup Bull visar att Ramstedt här direkt bidrog till skrivelsens formulering, eftersom Ramstedt hade berättat för Vogt att ordet "avveckling" redan på 1890-talet hade blivit en juridisk term, som angav vad som kom *efter* upplösningen:

Vi var allerede igår under konferancen med Vogt, kommet på det rene med, at dette ord måtte undgæes for at erstattes med en dobbelttydig vendning som f.eks. 'gjennemførelse af unionens opløsning'. Og i telefonsamtale med Michelsen imorges havde Vogt nu meddelt, at Ramstedt udtrykkelig havde sagt, at benyttelse af ordet 'afvikling' vilde medføre, at henvendelsen vilde volde, ikke borttrydde vanskeligheder.³⁸

Denna detaljerade ordvaldiskussion visar, att det norska förslaget om förhandlingar noggrant förbereddes genom informella möten med ledande svenskar. Staaff var en viktig förmedlande länk, men Ramstedt personifierade den statsrättsliga auktoriteten.

Ramstedt ville således bistå normmännen i deras försök att skapa en god förhandlingsgrund. Historikern Jacob Worm-Müller erinrar om att även den norska regeringen, redan när revolutionen inleddes, visste att de skulle tvingas förhandla.³⁹ Den 19 juni anammade således stortinget regeringen Michelsens förslag till skrivelse. Den översändes genast till Sverige, i syfte att förekomma den svenska regeringens proposi-

tion till riksdagen. Huvudpoängen var att norrmännen nu ville förhandla.⁴⁰

Propositionen som engagerade riksdagen

Den 20 juni överlämnade Ramstedt det kungliga majestätets nådiga proposition till riksdagen. Då hade statsministern redan tillsammans med omvärlden fört in frågan på rätt väg. Kronprinsen hade tvingats gå med på att det krävdes förhandlingar, istället för ögonblicklig upplösning. Genom att regeringen öppet uteslöt användning av maktmedel, hade krigiska avvägar blivit svårare att öppna upp. Förhandlingsstrategin gynnades av detta. Det norska stortingets artiga skrivelse tycktes ytterligare stärka regeringens strategi.

Veckan före urtima riksdagens öppnande hade emellertid en konservativ opposition börjat bildas bland riksdagsmännen. Efter propositionens framläggande tilltog deras kritik. Den 23 juli beslöt sig till sist Ramstedt och den övriga regeringen för att avgå, varefter en ansökan inlämnades till kungen den 25 juli. Oppositionen påstod att Ramstedt hade bemött norrmännen på ett alltför mildt vis. Det har i olika sammanhang talats om en brist på psykologi. Också den i övrigt balanserade uttolkaren Wählstrand faller till föga. Han konstaterar, om än med tvekan: "Rent psykologiskt var det måhända ett missgrepp av regeringen att icke genast utfärda en mobiliseringsorder. Situationen fordrade på något sätt en nationell manifestation".⁴¹ Säkert hade regeringens mandat i den konservativt dominerade riksdagen stärkts, om Ramstedt hade anpassat sin politik i enlighet med högerens önskemål. Men varför skulle det ha varit mer "psy-

kologiskt", att anpassa sig åt höger än åt vänster, även om den förra åtgärden till äventyrs hade låtit regeringen att sitta kvar? Hade verkligen en sådan inrikespolitiskt stark regering förstärkt Sveriges utrikespolitiska makt? Frågan om hur svensk utrikespolitik bör bedrivas är förstås delvis en ideologisk fråga, som inte behöver avgöras här. I efterhand ter det sig dock uppenbart, att en mer ihärdig konflikt varken hade gynnat förhållandet mellan de båda länderna eller Sveriges roll i internationell politik över huvud taget.

Onekligen är politik inte bara en fråga om att hävda moraliskt högtstående åsikter. Det gäller också att kunna få sina planer genomförda. I viss mening förutsätter rätten förmågan att utöva makt. Om Sveriges politik mot Norge efter Ramstedts avsked helt hade kastats om, hade hans strategi varit misslyckad. Men varken särskilda utskottets nya förhandlingsprogram, eller den slutgiltiga överenskommelsen med Norge skiljde sig på något avgörande vis från vad Ramstedts regering i sin proposition hade föreslagit. När Wählstrand anger skillnaderna mellan proposition och utskottsprogram, bedömer han visserligen att det fanns två "väsentliga" skillnader: kravet på norsk folkomröstning, samt bedömningen av vilka ämnen som skulle förhandlas – Grisbådarna och sjöfartsregleringen skulle uppskjutas; rasering av gränsfästningar bedömdes som viktigare än skiljedomsavtal.⁴² Men om riksdagen hade önskat stödja regeringen, kunde dessa avvikelser säkert ha behandlats som ett förtydligande av propositionen.

Somliga riksdagsmän log i mitten av juli 1905, när högern envist angrep en regering, vars politik de inte kunde ifrågasätta på något mer substantiellt vis. Hugo Tamm sammanfattade iro-

niskt denna hållning: ”Med *afslag* af KMts proposition, *bifalla* hvad KMt föreslagit”⁴³. Den verkliga skillnaden mellan proposition och utskottsprogram bestod snarare i riksdagens antagande, att detta program skulle fullföljas av en ny regering. Men en sådan regering skulle bara efter ytterligare hörande av riksdagen kunna tillåtas förfoga över 100 miljoner för mobiliseringskostnader.

Ramstedts proposition underströk att bruket av våldsmakt var olämpligt, men förhandlingar nödvändiga. Propositionen inleddes dessutom av en lång historisk utredning, vilken som vi redan antytt snarast ledde tankarna bort från statsvetarprofessorn Alins tanke att Sveriges egenmakt skulle ha gjutits fast i början av 1800-talet. Istället påvisade propositionen, tendentiöst i en helt annan riktning, att Sverige egentligen sedan länge hade accepterat norsk suveränitet och hade gjort sitt bästa för att etablera samförstånd. I propositionen lämnades det dock öppet, vad förhandlingarna med Norge skulle handla om. Ramstedts avsikt torde ha varit, att ge regeringen en fullmakt nästan in blanco. Resultatet blev det motsatta. Riksdagen tog genom sitt särskilda utskott på sig uppgiften att mer precist ange vilka förhandlingsvillkor som skulle gälla.

Särskilda utskottet dominerar

Detta ökade engagemang från riksdagsmännens var en nyhet i ett svenskt statsskick där parlamentarism ännu inte var etablerad. Från sin konservativa ståndpunkt kunde Lundeberg knappast erövra regeringsmakten genom att blott förklara sig företräda riksdagens majoritet. Istället tvingades han dels överbrygga klyftan

mellan liberaler och konservativa i riksdagen, dels göra troligt inför kungamakten, att dess önskemål bättre skulle tas tillvara av en ny regering. För dessa ändamål valde Lundeberg att använda en av den svenska riksdagens väletablerade resurser: samförståndets etablering genom ett intimt kompromissarbete i kommittéer och särskilda utskott.

Frågan är om Lundeberg insåg, att redan hans strävan efter ledarskap för en koalition skulle påtvinga honom ansvaret för ett handlingsprogram, beslutat i förhandlingar med partier till höger och till vänster. Hall anser att Lundeberg i slutet av juli var obenägen att anta erbjudandet om att bli statsminister.⁴⁴ Själv tror jag att Lundeberg ganska snart måste ha förstått att hans energiska utskottsledarskap skulle göra honom till statsministerkandidat. Vi bör dock notera att Ivar Afzelius, också utskottsledamot, senare tillskrev liberalerna Staaff och Zetterström förtjänsten av att man alls lyckades uppnå samförstånd i riksdagen.⁴⁵

Det vanliga påståendet att riksdagen helt usurperade makten utgör emellertid en avsevärd överdrift.⁴⁶ Om vi börjar med att granska Lundebergs försök att utöva inflytande hos kungahuset, ter det sig inte troligt att riksdagen tilläts styra riket. Ett exempel på motsatsen skulle kunna vara det försök till påverkan av kung och kronprins som Lundeberg berättat om i sin dagbok. Det var inför kungligheterarnas möte med den tyske kejsaren utanför Gävle den 13 och 14 juli, varvid Lundeberg själv avslutningsvis konstaterar: ”Konungen o. äfven kronprinsen föreföll mycket intresserade af öfverläggningen, som föranledde konungens försenande till tåget, som skulle afgått kl. 9.20 f.m.”⁴⁷ Men att kung

och kronprins visade intresse för vad Lundeberg sade innebar inte att de lät sig påverkas. Ty just i denna fråga hävdade utskottsordföranden nog vad kung Oscar redan ansåg sig veta. Lundeberg var trots allt inte inbjuden till mötet med kejsaren. Regeringen representerades däremot av greve Gyldenstolpe. Oscar torde främst ha redogjort för den redan väletablerade svenska inställningen i tronföljdsfrågan.⁴⁸

Lundebergs makt skall inte överskattas, men särskilda utskottet skall inte heller underskattas. I juli 1905 väntade alla på vad utskottet skulle säga om propositionen. Utskottet hade tagit initiativet, bland annat genom att kalla till sig fackexperter. Men fackexperternas och statsrådets föredragningar i utskottet var inte bara ett utslag av riksdagens makt. Det var också ett utslag av utskottsledamöternas *förtroende* för regeringens fackkunskaper. Den moderatkonervative Hugo Tamm berättar att utskottet gärna hörde krigsministern berätta om kostnader för mobilisering, eftersom Lundeberg hade sagt dessa uppgifter vara hemliga. Han ville ju inte att man skulle oro sig för höjda skatter. Flera ledamöter redovisade på liknande sätt förhållandet att de helst hörde experterna själva, eftersom de inte litade på Lundebergs vinklade politiska referat.⁴⁹

Särskilda utskottet lyckades likväl, vid ett av sina förhör, faktiskt få regeringen att beordra flottans förflyttning till västkusten. Utskottsledamoten Fredrik Wachtmeister skriver i sina minnesanteckningar: "En följd av utskottets undersökningar var, att regeringen fann för godt att skicka flottan till Göteborg, så att en överrumpling der blef omöjlig. I allmänhet kan man säga att konungamakten suspenderades och att hela landet hade sina ögon fästade på Utskottet

och väntade på dess afgörande".⁵⁰ Flottflytten kan dateras till månadsskiftet juni-juli, tack vare en dagboksnotis den 2 juli.⁵¹ Nu hör det emellertid till saken, att regeringen i denna fråga företräddes av sjöminister Palander, som i årtal hade velat ha flottövningar på västkusten. Ryssland skulle nämligen på inga villkor få kunskap om vilka landstigningsplatser på östkusten som kunde användas. Palander hade emellertid på våren 1905 tvingats ställa in övningarna på västkusten, eftersom regeringen i övrigt ansåg att norrmännen inte skulle oroas. Palander skriver i sina minnen: "Norge kunde finna svenska flotans sändande till vestkusten som ett hot mot dem, icke ens befälsöfningar fingo förläggas till vestkusten".⁵² Troligen var det sålunda inte enbart riksdagens påtryckningar, utan även sjöministerns vilja, som gav regeringen anledning att i månadsskiftet juni-juli ändå flytta flottan västerut.

I ett par andra fall tycks Lundeberg inte ha fått igenom sin vilja, trots påstridighet, som framgår av hans egna dagboksanteckningar från den första utskottstiden:

[30/6] "Förfrågade med anl. af ett telegram fr. Trondhjem till Östersunds-Posten om norska truppförflyttningar mot svenska gränsen. Exc. R. [amstedt] förmenade, att faktum ej var så säkert. Sammaledes krigsmin. Virgin. De manades att taga reda på förhållandena, hvarför de ej föreföllo synnerligen intresserade. På ChrLgrs [alltså Lundeberg själv] fråga, om något vidgjorts för kännedom om trupprörelserna i Norge, svarade Exc. R. att det vore svårt att under närv. förhållanden vidtaga åtgärder i sådant syfte, samt f.ö. att reg.en ej hade medel disponibla därför. ChrLgr sporde då, om lilla kreditivet redan vore disponerat!" [1/7] "på morgonen telefonerade ChrLgr till Exc. Ramstedt, Ulriksdal,

bl.a. den frågan, huruvida reg.en ämnade vidtaga åtgärder för fyllande af bristerna i vår försvarsutrustning? Exc. R. svarade, att han ej vore så säker om, att reg.en vore l. att reg.en kanske ej hade den meningen, att det vore lämpligt dervid något åtgöra, hvaremot ChrLgr genmålde, att det väl vore en pligt att i närvarande tider tillse, att vi vore i ordning. Sådant vore ej hot endast försigtighet”.⁵³

Redan Lundebergs sistnämnda slutsats, att truppförstärkningar inte utgjorde hot men var ett slags självförsvar, var en reträtt från tidigare mer militanta tankar om att skrämman normmännen till eftergifter.

Där andra här tyckt sig urskilja riksdagens avgörande makt, finner jag istället att regeringen bevarade sin rätt att styra landet och i det längsta undvek att skramla med vapnen. Även om riksdagen förvisso hade regeringens öde i sin hand och strax orsakade dess avgång, så hade den verkställande makten faktiskt inte usurperats. Vi behöver inte heller förmoda att Lundeberg hade strävat efter detta. Däremot önskade han säkert tillse, att den myndighet som skapades för att förhandla med Norge fick legitimitet och handlingskraft. När Lundeberg i utskottet och anorstädes hade förbundit sig till detta program var det svårt neka till att själv leda arbetet.

Efter att ha blivit uppkallad till slotet i slutet av juli valde Lundeberg också snart att anta erbjudandet om att bilda ministär. Det var först då inte riksdagen, utan kung Oscar, som utsåg honom till statsminister. Kungen försökte också försäkra sig om att Ramstedts efterträdare inte i alltför hög grad införde någon ny politik. Oscar ansåg sig således inte ge uppdraget enbart till Lundeberg. Även den moderate Fredrik Wacht-

meister förmodades samarbeta vid regeringsbildningen, och antogs som utrikesminister kunna motverka alltför ivriga högerkrafter.⁵⁴ Resultatet blev alltså till sist också en koalitionsregering. Eftersom regeringen Ramstedt föll enad skulle alla elva statsråd ersättas. Därmed blev det enklare att tillfredsställa alla de stora riksdagsgrupperna. Aldrig tidigare hade så många riksdagsmän och så få ämbetsmän bildat svensk regering.

Förhandlingsvilja som utmaning

Vi skall nu inte diskutera huruvida det slutliga utfallet efter förhandlingarna med Norge – ett utfall jag alltså finner ligga väl i linje med Ramstedts politik – berodde på, att alla ledande politiker egentligen insåg att den anträdde vägen var den rätta, eller på att de storsvenska krafterna tvingades anpassa sig till kungamaktens och vänsterns önskemål. Självklart hade Ramstedt efter regeringens avgång drastiskt reducerat sin förmåga att påverka utfallet. I den meningen hade man misslyckats. Ändå skulle jag vilja hävda, att Ramstedt redan hade åstadkommit det avgörande att lyckas engagera riksdagen för förhandlingar med Norge, i syfte att snabbt, men lagligen och med respekt för Sveriges intressen, avveckla unionen.

Gjorde Ramstedt bara sin plikt, när han i april 1905 accepterade att bli statsminister? Om denna fråga skall besvaras jakande måste vi nog stryka ordet ”bara”. Att våga gynna statens intresse på lång sikt, det kan uppenbarligen också vara en bedrift. Att han tvingades avgå trots detta förtjänstfulla resultat, visar att viljan till förhandling i betydelsefulla frågor alls inte betyder

att omgivningens krav erkänns utan vidare. Redan vid midsommartid hade Ramstedt också insett att han skulle kunna tvingas avgå. I ett brev till hustrun skriver han: ”Berömd af socialdemokrater och norrmän, förkättrad af konservativa och delvis äfven af liberaler, har jag all anledning att antaga att min tid som statsminister ej blir lång”. Ändå ångrar han inte sitt vägval:

Och dock, äfven om jag kunde skulle jag med vetskap om det skedda ej vilja göra det gjorda ogjort. Det finns efter mitt förmenande icke någon annan väg, som ej leder till krig, och krig vill jag om möjligt undvika. Det talas om Sveriges ära, men ej kan vår ära fordra att vi störta oss och vårt land i olyckan. Och för hvad?⁵⁵

Ramstedts korta tid som statsminister visar att viljan till förhandling i väsentliga frågor kan vara en utmaning, ett hot mot etablerade uppfattningar, där förhandling framstår som onödig: antingen för att parterna befinner sig på kollisionkurs och endast konflikt återstår; eller för att den ena parten har en så stark position att den andra parten förmodas vara tvungen att ge efter. Viljan till förhandling utgår istället från att en lösning kan nås, bara om frågan först diskuteras.

Noter

- 1 Vid ett symposium på Karlstads universitet, med anledning av 100-årsminnet av unionsupplösningen, har ett porträtt av Ramstedt som statsman presenterats ur ett mer uttalat politologiskt perspektiv: Rolf Hugoson (2006) "Statsmannen bevakar det juridiska protokollet: Johan Ramstedt under unionskrisen 1905", i Hans Lödén och PeO Norell (red.) *Statsmannaskap: Något för vår tid?* Stockholm 2006. Jfr. nedan not 22.
- 2 Stig Hadenius, Björn Molin, Hans Wieslander (1991) *Sverige efter 1900*. 12:e uppl., s. 131.
- 3 Sveriges lagtima riksdag, *Andra kammarens protokoll*, Stockholm 1905, band 5, nr 59. 15 maj, s. 5–8, s6f
- 4 *Social-Demokraten* 14 april 1905.
- 5 Cit. i Arne Wählstrand (1941) *1905 års ministärkriser*. Stockholm, s. 20.
- 6 Cit. i Wählstrand 1941:24.
- 7 Riksarkivet, Johan Ramstedts samling, brev till hustrun 14 juni 1905.
- 8 K. Hagman (1902) *Sveriges grundlagar med förklaringar. Handbok af K. Hagman*. Stockholm, s. 14–17.
- 9 Leif Kihlberg (1922) *Den svenska ministären under ständsriksdag och tvåkammersystem: Intill 1905 års totala ministerskifte*. Diss. Uppsala, s. 58off, 652 och not 2, 663 och not 1.
- 10 *Nordisk familjebok*, Stockholm 1915, artikeln "Ramstedt, Johan" (E.Thyselius).
- 11 Carl Forsstrand (1917) "Minnen från Stockholms Lyceum", *Samfundet S:t Eriks årsbok*, s. 115–134.
- 12 August Strindberg, *Tjenstekvinnans son*. Stockholm 1886.
- 13 Examenslistor på Uppsala UB, i Herman Ludvig Rydins samling. Jag vill tacka bibliotekarien Håkan Hallberg, som hjälpte mig att hitta rätt i universitetets arkiv.
- 14 Se t.ex. Helge Granfelt, *Om konungens makt över utrikespolitiken i Sverige*, del.2: *Den ministeriella konseljen och dess omorganisation*. Stockholm 1930, s. 156f.
- 15 Carl Fleetwood, *Från studieår och diplomat-tjänst: Dagböcker, brev och skrifter, 1879–1892*, red Gwendolen Fleetwood, vol. 2. Stockholm 1968, s. 915.
- 16 *Nytt juridiskt arkiv*, II avd. Stockholm 1901, nr. 1.
- 17 Axel Adlercreutz, "Avtalsrättens framväxt i Högsta domstolens praxis", s. 1–131 i *Rättshistoriska studier*, vol. 17. Lund 1990, s. 32; jfr. R.Törnebladh, *Riksdagsminnen*, red. Carl Törnebladh. Stockholm s. 285.
- 18 Rolf Danielsen, "På moderationens grund: Några rättsliga och konstitutionella betraktelser över unionsupplösningen", s. 247–266 i Torbjörn Nilsson och Øystein Sørensen (red.) *1905 – Unionsupplösningens år: Nya perspektiv på ett svenskt-norskt drama*. Stockholm 2005, s. 252.
- 19 Vilket idag även en norsk jurist finner vara en rimlig tolkning: Eivind Smith (2000) "Var det noe å slåss om? Unionsbruddet i konstitusjonelt perspektiv", s. 176–188 i *Union & secession: Perspektiv på statsbildningsprosesser och riksoppløsninger*, red. Sven Eliaeson och Ragnar Björk. Stockholm.
- 20 Återgivet i Wählstrand 1941:34off.
- 21 Wählstrand 1941:38.
- 22 Följande avsnitt fram till men förutom det sista, utgör ett sammandrag av motsvarande avsnitt i Hugoson 2006.
- 23 Cit. i Wählstrand 1941:123, not 6.
- 24 Johan Widén (1984) *Dagboksanteckningar 1901–1913*, red. Arne Wählstrand. *Kungl. Samfundets handlingar* 10, Stockholm, s. 155.
- 25 Karl Nordlund (1905) *Den svensk-norska krisen: Aktstycken jämte historik*. Stockholm, s. 84.
- 26 Benjamin Vogt (1941) *Indtil 1910*. Oslo, s. 85. Alternativ ordalydelse i Wählstrand 1941:68, not 7: "Jeg gaar ud fra, at vaponmagt ej anvendes". "Låtom oss för ögonblicket förutsätta detta".
- 27 Sveriges urtima riksdag, *Kung. Maj:ts Nåd. Proposition n:o 1*, Stockholm 1905, bih. till prot., I saml, I afd, I häft., s79f.

- 28 Wählstrand 1941:63.
- 29 Widén 1984:158.
- 30 Framgår bl.a. av cit. i Wählstrand s. 65 not 9.
- 31 Wählstrand 1941:61f.
- 32 Cit. i Karl Hildebrand (1945) *Kronprinsen som människa och regent: Kronprinstiden och de första kungaåren, unionskriser och utrikespolitik*. Stockholm, s. 310f.
- 33 Cit. i Wählstrand 1941:67, not 5.
- 34 fr. Wählstrand 1941:352ff.
- 35 Cit. i Vogt 1941:83f.
- 36 Vogt 1941:85.
- 37 Wählstrand 1941:354.
- 38 Edvard Hagerup Bull (1955) *Statsråd Edvard Hagerup Bulls dagbøker fra 1905*, red. Jacob Worm-Müller. Oslo, s. 62.
- 39 Jacob Worm-Müller (1951) ”Karl Staaff, W.C. Brøgger og Stortingets adresse av 19de juni 1905”, *Historisk tidsskrift* (Oslo) 35: 589–670., s. 591
- 40 Text i Wählstrand 1941:354.
- 41 Wählstrand 1941:122.
- 42 Wählstrand 1941:110f.
- 43 Cit. genom Ernst Beckman, i Wählstrand 1941:383.
- 44 Bo G Hall (2005) *Storsvensken som blev fredsfurste: Statsmannen och brukspatronen Christian Lundberg*. Stockholm, s. 111.
- 45 Afzelius, Ivar (1905) ”Unionsfrågan”, s. 1151–1156 i vol. 2 av *Unionsupplösningens riksdagar: 1905 speglad i protokoll, anteckningar, dagböcker*. Sveriges riksdag, Stockholm 2005.
- 46 T.ex. Wählstrand 1941:142: ”Folkrepresentationen usurperade helt den politiska makten. Riksdagen och särskilda utskottet hade regeringens öde helt i sin hand”.
- 47 Cit. i Wählstrand 1941:389.
- 48 Folke Lindberg (1950) *Kunglig utrikespolitik: Studier och essayer från Oskar II:s tid*. Stockholm 1950:201ff; Hildebrand 1945:345ff.
- 49 Wählstrand 1941:380.
- 50 Fredrik Wachtmeister (1965) *Fredrik Cl:son Wachtmeister: Min fars liv och verk*, del 2: *Politikern*. red. Maud von Steyern. Stockholm, s. 16
- 51 Wachtmeister 1965:17.
- 52 Cit. i Wählstrand 1941:386.
- 53 Cit. i Wählstrand 1941:388f.
- 54 Wählstrand 1941:209f; 271.
- 55 Riksarkivet, Johan Ramstedts samling Brev till hustrun Hedvig Charlotta 22 juni 1905.

Richard Bernström and the successful Swedish Pavilion at the Exposition in San Francisco 1915

JAMES M KAPLAN

The planning, building and running of the Swedish Pavilion at the Panama Pacific International Exposition of 1915 was the greatest accomplishment in the history of Swedes in California. One can look back to 1894 for the roots of this project. Early that year there was a moderate-sized Midwinter Exposition in San Francisco. That event, with its small but plucky Swedish exhibit and Sweden Day, was a catalyst for the formation of the Swedish American Patriotic League, an organization that was later to play a key role in the development of the Pavilion. It was built in a period, roughly from the end of the European political upheavals of 1848 to World War II, that was a high water mark in the international vogue for World's Fairs and diverse expositions. Across the developed world, there was a rapid succession of inventions and technological developments, the airplane, the automobile, motion pictures, electric light, the telephone, the gramophone, radio, etc. Countries came together in friendly emulation to show off

these new developments, expand commerce, and view each other's cultural landmarks. A pretext seems to have been essential to have a World's Fair, and so there were many more or less compelling commemorations, the one hundredth anniversaries of the American and the French Revolutions, the four hundredth anniversary of Columbus' discovery of America, the hundredth anniversary of the Louisiana Purchase, etc. Part of this vogue for expositions was also the spirit of the times, a spirit of unalloyed optimism, a faith in constant progress through inventions and technology, a belief in the boundless possibilities for human advancement.¹

In this atmosphere of can-do optimism the American government took over from France the project of digging the Panama Canal in 1904. It was not surprising, then, that a visionary businessman in San Francisco, Reuben Hale, saw this herculean enterprise as a golden opportunity to host a World's Fair and promote the

The Swedish Pavillion. (Photograph by Darel Paulson).

City by the Bay. The Canal was indeed a historic development that would open up a whole new trade route between East and West. It would be of inestimable benefit to the West Coast, facilitating commerce and travel between it and the eastern states, Europe, Africa, and South America.

Nature, however, has a way of showing its ultimate power, and in 1906 San Francisco was laid waste by the Great Earthquake and fire. The city's spirit and its people surprised the world by rebuilding in record time and better than before. As a result, when in October 1909 President Taft announced that the Panama Canal would be opened by 1 January 1915, there was an immediate jockeying for position as several cities vied to

become the host of the commemorative fair. Local investors as well as the City of San Francisco and the State of California collected huge sums to fund the enterprise, but the competition, mainly with New Orleans, was stiff. Nevertheless, on 31 January 1911 Congress voted to give the Fair to San Francisco and on 15 February 1911 President Taft signed the bill.

It is remarkable that less than a month afterwards, on 13 March 1911, the Swedish American Patriotic League of San Francisco had formed a committee to work toward Swedish participation in the 1915 Panama Pacific International Exposition.² This speedy action was a measure of how well organized, how well led, and how cohesive this community was. From

the beginning this committee succeeded because it represented all segments of the Swedish-American community, including businessmen and professionals, women, working people, and all the Swedish-American churches. In June, 1911 the then Swedish Ambassador to the United States, Count Albert Ehrenswärd, visited San Francisco and met with a delegation of the committee's leaders. They urged the Ambassador to convince the Swedish government to participate officially in the exposition. They offered to raise \$25,000 toward the expenses of a Swedish Pavilion, if it contained a social hall, a high priority for the Swedish Americans. From its first meeting the committee tried to gain broad-based support from Swedes all over America. They printed up thousands of stamps and membership cards to be sold to raise money and sent out delegates to meet with groups across America and elicit support.

The interest in the fair among the various ethnic groups of San Francisco, (Italians, French, Russians, Japanese, Swedes, etc) was high. This was a reflection of the special role ethnic identity played in the American immigrant communities. Very different from their relatively homogeneous homelands, in America ethnic groups existed in constant contradistinction with other groups. In the hurly burly of American urban life, each wanted to elbow itself to the front of the line. One curious manifestation of this ethnic competitiveness was the great popularity of organized tug of wars, considered to be a recognized sport on a par with baseball, hockey, and football, but somehow highlighting the king of the mountain aspect of sport. Inter-ethnic tug of wars were widely reported on in

the newspapers of the period. For example the Swedish newspaper of San Francisco, *Vestkusten*, described a tug of war meet thusly:

In the big international bout between tug of war teams from different nationalities here a team of well-known Swedes won [...] The other participants represented Denmark, Italy, America, Canada, Ireland, Austria, and England. The victory of the Swedes was all the more remarkable as they were comparatively light in weight but otherwise they certainly showed stamina and teamwork which together with steady leadership from the Captain, August Sjögren, brought them victory. The first match was on Tuesday, and the Swedes beat the Austrians in eight minutes; on Wednesday the Swedes beat the Americans in twenty-six minutes; last Thursday, when the final meet took place, the Swedes beat the Irish in thirty-four minutes to the enormous joy of the spectators. Four thousand people witnessed the great test of strength, and the Irish, who were sure of winning, were deeply disappointed. Besides the first prize the Swedes were awarded the West Coast Championship." [*Vestkusten* 25 June 1913]

Such tug of wars made an unlikely pairing with dances, the other popular social event at the time, and we can read ads in *Vestkusten* for public tug of wars followed by a ball (!). Another common arena for inter-ethnic competition was the uniformed drill team which was also to play a featured role in the World's Fair's festivities. In this atmosphere of ethnic competitiveness a grand and impressive World's Fair pavilion from their home country was a way to increase the prestige, visibility, and distinctiveness of an ethnic group. For the Swedes of the San Francisco Bay Area the Swedish Pavilion at the Panama Pacific International Exposition gave them an opportunity to show a different face than the wide-

spread stereotype of Swedes in America. The Bay Area Swedes were largely urban people who didn't at all see themselves in the Karl Oskars and Kristinas of Minnesota, Illinois and Iowa. They were predominantly urban tradesmen, businessmen, working people and professionals. They were generally somewhat later immigrants who had often already been acclimated to American language and conditions by stays further east. Especially they benefited from the unique "energy and enterprising spirit which always characterized the American West."³

The Swedish government was not particularly eager to participate in this project, as there seemed to be too many World's Fairs, and their commercial benefit appeared to be waning.⁴ However, the Swedish publicity machine in San Francisco was powerful and insistent, and in November 1912 Sweden decided to participate. It was the first European country to make this commitment. John Hammar, the head of the Swedish Export Agency, happened to be traveling in the United States in Fall 1912. San Francisco Swedish Consul William Matson, owner of the important Matson Lines shipping company, a prime mover in the efforts to have Sweden participate officially in the World's Fair, sent an urgent cable to the Swedish Foreign Minister requesting in the strongest terms that he instruct Hammar to select a spot "while best site available!"⁵ Hammar was, then, formally empowered by the Swedish government to select a site for the Pavilion. On Nov. 12 the ceremony took place at the Fair Grounds in what is known today as the Marina District. In a pattern that was to be repeated each time there was a Swedish celebration during these years, a procession of

brightly decorated automobiles formed up at the Swedish American Hall in the Scandinavian neighborhood out on Market St. and paraded downtown. At the Fairmont Hotel on Nob Hill the line of cars stretched two blocks. A luncheon with speeches was held, and then the cortege went down California St. to Van Ness Ave. and on to the chosen site on the grounds of the Presidio Army Base. As at all of these ceremonies, there was a band, a choir, soloists, and many speakers. The high point was when two regiments of soldiers from the Presidio marched by saluting the Swedish flag, a moment of great pride and excitement for the large crowd of assembled Swedes.

The various ceremonies were captured on film which will be sent back to Sweden. Before they are sent off the Swedes here in town, however, will have a chance to see these motion pictures [rörliga bilder] – see themselves in all their glory! – at the showing which will be given next Saturday in the Swedish Building and which no one should miss attending, for it will be the first important local Swedish event to be shown in this way, and we Swedes out here can not imagine a better greeting to Sweden [*Vestkusten*, 14 November 1912].⁶

Back in Sweden it was felt that, instead of being a commercial opportunity, the Swedish participation would be a gesture of reconciliation between the homeland Swedes and the "lost sheep" of the emigration.⁷ There was a new realization that raising the prestige of Swedish Americans through a successful participation in the World's Fair would be good for Sweden's position in the world. Previously some in Sweden had tried to portray the emigrants as deserters and starving

malingers to discourage emigration. Now they saw that reciprocal bonds of affection and respect would be useful for both sides.

The San Francisco Swedes mounted fund raising and publicity efforts around the country and even in Sweden. A special issue of *Vestkusten* [27 March 1913] was sent to all members of the Swedish Riksdag. In Sweden, nevertheless, interest in the Fair was still lukewarm. The conclusive factor, however, was that the Swedish Americans wanted it so earnestly. For the first time, the Swedish government would participate officially in a cooperative enterprise with Swedish Americans. This deference to the latter took the concrete form of a large area designated for social activities in the Swedish Pavilion, the first priority, from the beginning, of the San Francisco Committee. It also is an indication of what, to people almost a century later, seems like an inordinate predilection at that time for social occasions, balls, banquets, luncheons, literary evenings, theatrics followed by dancing, concerts followed by receptions, etc. The archives are full of photos of dressed up Swedish Americans indefatigably attending various parties.

After considerable debate, on 15 May 1913, the Swedish Riksdag voted to appropriate 600 000 Crowns for the Pavilion. A committee was set up in Sweden on 18 July 1913 with, as its honorary chairman, Crown Prince Gustav Adolf, the future Gustav VI Adolf. The Prince had led the successful 1912 Olympic Games held in Stockholm and so was experienced in this sort of big international project. Despite the urgings of Consul William Matson in favor of John Hammar, former Lieutenant Richard Bernström was

selected as Commissioner General of the Swedish Pavilion. He was the son of John Bernström, the president of the important firm de Laval Separator which was later to become Alfa Laval, one of Sweden's great industrial enterprises. Bernström was born in 1875 and had served in the Swedish military before entering the firm on whose board of directors he served as well as becoming chief operating officer. He was married in 1901 and had three children. Because of conflict with his powerful, opinionated and strong-willed father and serious health problems, he left Separator in September 1912. After a stay in a nursing home and travel abroad, he returned to Sweden in June 1913 and was appointed Commissioner General of the Pavilion in July, a sign that his reputation and family connections were still intact⁸ The committee set to work in Sweden in the Summer of 1913 and chose the noted architect Ferdinand Boberg to design the Pavilion. Boberg had designed the Swedish pavilion for the St. Louis Exposition of 1904 and various other fairs in Milan and Malmö as well as the main Stockholm Post Office. The plans that he drew up called for a large building 180' square with 30,000 square feet of space. It was a decidedly National Romantic mix of Swedish country church and manor house linked by an Italianate loggia that was perhaps a reminiscence of the Stockholm City Hall that was being built at this time. The Pavilion's tower, 100' high, offered one of the best views of the fair. The Swedish Americans had their social area, several large and beautifully appointed rooms for men and women, and a multipurpose hall for banquets, lectures, and highly successful film showings.

*

With little advance notice, Bernström arrived as a virtual unknown in San Francisco on 13 October 1913. Immediately, he took charge and proved to be decisive, effective, energetic, and ingratiating. He changed the site that had previously been chosen for the Pavilion to one that was more centrally located, appointed a local architect to oversee the construction and let the contract for building the Pavilion. Sweden was the first among the foreign countries to break ground and the ceremony took place on 9 May 1914 and was described in vivid detail in the pages of *Vestkusten* on 14 May:

You would have been proud if you had seen the long row of 100 decorated automobiles which participated. You could see the Swedish flag everywhere from the time of the parade's beginning at the Swedish headquarters, during the ride down Market St., around Union Square, out Van Ness Ave. and Lombard St. to the exposition where around 4000 Swedish Americans were assembled. You couldn't but receive a fine impression of the participants' high character and appearance and many complimentary comments were heard about the good character that our citizens of Swedish background represent.

The exposition's vice president, R.B. Hale, welcomed Sweden as the first foreign nation to break ground for its exhibit building. Consul William Matson stepped forward and, surrounded by general jubilation, took the first shovel full of dirt for the foundation on which our Swedish house will be built and from which we expect so much joy next year. The shovel with which this ceremony was carried out was richly ornamented with solid engraved silver donated by our compatriot the jeweler George Larson who brought it to the site in a hand-

somely decorated automobile. Miss Lurline Matson, the charming daughter of the Swedish Consul, stepped forward then and raised the Swedish flag while the band played "Du Gamla du Fria".

Enthusiasm? You bet! If the excitement was great when the blue and yellow flag unfurled in the bright sunshine it was nothing compared to what was to come [...] Architect August Nordin who is going to be in charge of the building's construction gave the sign for the first piling to be driven into the ground with the help of a mighty steam hammer. This was the signal for an outbreak of jubilation whose like we have seldom heard. A daily newspaper said that this enormous outburst of joy could be compared with the shouts of the Vikings as they came to land and conquered foreign countries. But the spontaneous, completely overwhelming joy that burst from the throats of thousands of loyal Swedish Americans was much more peaceful than in Viking times. People stood up on their chairs and benches, they waved their hats and their handkerchiefs in wild delight. And through the clear sun-drenched air cut the high pitched scream of whistles accompanied by the heavy thudding of the steam hammer whose echo rolled out over the area in the beautiful summer day and resounded far away among the hills that encircle the many splendedored Golden Gate.

As the Swedish Pavilion was being built during the Summer and Fall of 1914, the First World War was breaking out in Europe. In late Summer 1914 it seemed that the whole enterprise might have to be scrapped. In particular the shipment of voluminous and costly exhibits through submarine and mine infested seas seemed an impossible task.⁹ The Swedes in San Francisco and the Swedish Pavilion Commissioner Richard Bernström were tenacious, how-

ever, and the project went ahead. Because of the war, though, shipping and insurance costs rose precipitously and so cuts had to be made. It was decided that the exhibit of Swedish art would have to go. There was an outcry from San Francisco, and the then Swedish Foreign Minister Knut Wallenberg, who had recently been elected an honorary member of the Swedish Art Academy, made a personal contribution of 50 000 crowns to cover the shipping and insurance expenses of the Swedish art exhibit. Much effort was expended on the interior decoration of the Pavilion and the art exhibit at the Palace of Fine Arts so that a suitably handsome setting would be created. Two ships arrived with their cargo from Sweden in December 1914 through German minefields and the newly opened Panama Canal. The exhibits were set up and the Swedish Pavilion was among the first to be ready for visitors. On 20 February 1915 the Panama Pacific International Exposition opened and the grand opening of the Swedish Pavilion took place two weeks later on March 2. Here is the richly evocative description of that day from the pages of *Vestkusten*.

What a joyous day it was. Already early the stars and stripes and the blue and yellow waved from the Swedish building on Market St. and as noon approached one after another the autos arrived richly decorated with the Swedish and American flags. At precisely 1:30 the long row of decorated cars set in motion. This parade route went down Market St. and turned in at Post St. and continued up Post St. to Van Ness to the Scott St. entrance to the Exposition. Here the great parade was organized which counted about 5,000 participants and so the enormous and highly impressive parade started marching to the Swedish Pavilion. [...] It was an unforget-

Richard Bernström.

table sight that all will keep in their memory, when the silk flags snapped in the breeze and Sweden's Commissioner General stepped up to the lectern saluted by the parading troops and the military orchestra playing "Ur Svenska Hjärtans Djup." A powerful wave of enthusiasm spread through the huge crowds and a rumbling storm of applause hailed the beautiful pageant and there was certainly no one who in that grandiose moment did not feel the indescribable joy of having the privilege of being Swedish. The spontaneous jubilation rose to the very skies and suddenly over the great crowd our bold aviator Lincoln Beechey appeared several thousand feet up in the blue sky and scattered small silk Swedish flags over the crowd.¹⁰

The Swedish Exhibit was divided into two parts. The industrial and social displays were shown at

the Pavilion, and the Swedish art exhibit occupied nine rooms in the Palace of Fine Arts, the beloved building, still standing, designed by Berkeley architect Bernard Maybeck. This exhibit, under the experienced direction of Art Commissioner Anselm Schultzberg, was widely reported on in the Swedish-American and "American" press.¹¹

The well-known Swedish American painter Birger Sandzén visited the exposition in late July 1915 and wrote an article about it for the October 1915 issue of *Ungdomsvännan*, [The Friend of Youth] a monthly in Swedish published by the Augustana Book Concern of Rock Island, Illinois. The exhibit of Swedish art was one of the most praised of all countries at the fair and garnered many medals and prizes. Nevertheless, some of Sweden's greatest artists had chosen not to participate. Even though the art works were fully insured, some great artists like Anders Zorn, Richard Bergh, Karl Nordström, Prince Eugen, and others were worried that their paintings might be destroyed by hostile cannons, torpedoes, or floating mines. Still a representative group of first rate artists did send works to San Francisco, most notably Bruno Liljefors, Carl Larsson, Gustav Fjæstad, and John Bauer. In general, Sandzén had little sympathy for large "official" exhibits, and this one was no exception. He considered that much of the art was unoriginal, lifeless, and hopelessly academic. But there were, he felt, many fine works of art that outweighed the mediocre. First in his estimation was Bruno Liljefors whose grand tableaux of untrammled nature showed its most noble creations, swans, geese, gulls and sea hawks, "...you are transported in a heartbeat to granite

cliffs, cold salt waves and fresh sea breezes, and you long for the real outdoors life and the infinite joy it brings." [p. 293]

For Sandzén, who loved nothing better than his home, his family, his studio, and his garden, the paintings of Carl Larsson were sure to elicit his admiration. He admired Larsson's many-sided talents, watercolors, huge frescoes, oil paintings, and etchings. In San Francisco were exhibited water colors of home life at the Larssons': "Larsson attains a unique decorative effect in his drawings while he masters the expressiveness of the line to a greater degree than any contemporary artist." [*ibid.*, p. 294] Another well-known and richly decorative artist in the Swedish exhibit was Gustav Fjæstad, who had many works in the show, including oil paintings, tapestries, and even furniture. Sandzén found Fjæstad's tapestry-like technique in the oil paintings clever in a few cases, but felt that it became repetitive and tired when applied to too many motifs. A lesser known artist that Sandzén and other critics praised was Anna Boberg, wife of the Swedish Pavilion's architect. She had attracted notice especially for her handsome landscape paintings of the Lofoten Islands in Norway. As a colorist himself Sandzén greatly admired her use of color: "...without any exaggeration one can affirm that not a single one of the Swedish artists exhibiting here can boast of a so powerful and at the same time sensitive use of color as she." Nevertheless Anna Boberg did not even get an Honorable Mention. Because she was a woman...? John Bauer, the fascinating and totally original illustrator of fairy tales, was also represented and received high praise.

The rest of Sweden's exhibit was in the Swedish Pavilion building. Instead of displaying their wares scattered in the Exposition's Machinery Hall and other relevant buildings, the Swedes decided to gather their exhibits in their own building. Because of this they were excluded from the competition for medals, but many countries felt that the deck was stacked against them, as the majority of the medal juries was made up of Americans. The Pavilion offered displays of Swedish railroads, sports, social progress, homes and health care for workers, banking, telephones, forest industry, paper, sugar, matches, hydropower, steel, etc.¹² The Swedish-American side, to the left as one entered the building, designed for public assemblies, banquets, lectures, receptions, film showings, etc., was conceived to give the impression of a beautifully decorated, tasteful upper class Swedish home. These spaces were used to show the products of the Swedish art glass, pottery, and porcelain industries. Firms including Uppsala Ekeby, Gustavsberg, Kosta, and Rörstrand, were represented. Handsome examples of Swedish crafts, hand woven carpets, embroidery, tapestries, lace, furniture, and folk costumes were also on display. The latter were particularly noteworthy. During the nineteenth century under the influence of the eminent Swedish ethnologist, Artur Hazelius, life sized mannequins with exquisitely sculpted heads and hands were made wearing finely crafted Swedish provincial costumes. These displays of mannequins, often arranged in scenes from real life like a genre painting, were sent to the various World's Fairs so popular during that century. For the 1915 Swedish Pavilion sixteen half life-sized dolls were made in Stock-

holm by a company called Bikupan [beehive]. They were displayed in the large assembly hall on the Swedish-American side of the Pavilion forming one of its most admired exhibits. Mrs. Phoebe Apperson Hearst purchased the costumed dolls and, appropriately, they are in the collection of the Anthropology Museum that bears her name on the campus of the University of California Berkeley. They are the most substantial remainder of the Swedish Pavilion still in the San Francisco Bay Area.¹³ The assembly hall was also used for banquets (and often was!) and for showings of motion pictures every Wednesday and Saturday. The Panama Pacific International Exposition was the first world's fair at which movies played an important role. The hall held 250 seats and documentary films were shown of Skåne, Östergötland's fields of grain, Norrland's forests and lakes, manor houses and iron works, factories and workshops, schools, colleges and teaching, sports, ski and skating races, regattas, etc. One film that must have seemed incongruous in San Francisco was the lengthy opus of the Swedish Society for Combating Emigration. Over eleven thousand meters of film were sent and according to Bernström the hall was consistently filled "till trängsel" [to overflowing].

Every nation and state that participated in the Exposition had its own day, a time for special events and celebrations. Right from the beginning the Swedish World's Fair Committee of San Francisco focused on this event. Sweden Day became, in fact, a period of 10 days, as there was a convention of the United Swedish Singers of the Pacific Coast in conjunction with Sweden Day. Together with other events, festivities, and

celebrations Sweden Day became a cornucopia filled with concerts, balls, banquets, parades, speeches, picnics, and excursions. In the midst of all this hoopla, Midsummer Day, June 24, was the focal point and culmination of all the excitement.

Although *Vestkusten* was certainly the prime Swedish publicity organ for the Swedish Pavilion, newspapers from Sweden had their own correspondents. Other Swedish-American newspapers were also represented. *Hemlandet* from Chicago had a special correspondent based in San Francisco for the whole year of the Exposition who wrote under the signature FLM. His voluminous, well-researched, and well-written articles are an important source for the history of the Swedes in Northern California. Here is his description of the Sweden Day Parade, published in the 1 July 1915 *Hemlandet*.

First, as usual, a band, then the distinguished representatives and the board of the Swedish exposition committee whose splendid appearance in their formal clothes was remarked upon – then the Ladies' Auxiliary, the Swedish Patriotic League more than justified its name – both in its clothing, bearing and large numbers – Next came the United Swedish Singers of the Pacific Coast whose public performances have made them so popular that they were greeted by the spectators packed on the sidewalks with applause and hurrahs. This was the first division of the parade.

The second division was made up of various organizations in San Francisco and Oakland. All were very numerous and marched smartly like well drilled soldiers. Banners and flags waved here and there in front of each association. The male as well as the female associations wore

Swedish colors, not to mention the large number of both sexes who wore national costumes.

The third division took the crowd of spectators by storm. Through the efforts of the Swedish women's association and a lot of work there were several hundred children, one troop clad in red and white with some in blue with silver stars on their heads. This group formed the American flag. The second group of children were clad in blue and yellow forming the Swedish flag.

The 4th division was made up mostly of the Vasa Order and without being partisan it can be said that this was the most impressive division in the whole parade – like every other division it was preceded by a band. Then the Fylgia Lodge's splendid flag was carried by one of the Lodge's athletes wearing the national costume of Dalarna accompanied by two girls likewise in national costume. Then came the well-known Fylgia drill team which in their handsome uniforms elicited shouts and applause from the spectators. But then came the big surprise. Right after the drill team came a women's drill team with corresponding uniforms, white as snow with blue piping and gold braid on the lapels, collars and caps. Now total jubilation broke out, since nothing like this had ever been seen before out here. This was the women's team's first public appearance and it had been organized, uniformed and drilled especially for Sweden's great day. The Vasa Lodges from Oakland and Richmond had their own even larger teams dressed in white and the Swedish colors and all elicited admiration and delight.

The festival program was held on the Band Course. On the platform the place of honor was for the representative of the King of Sweden, the Swedish Exposition Committee, the Swedish commissioners, etc. On either side of the platform were the children forming on one side the

flag of Sweden and on the other side the American.

The high point of the grandiose program was the reading of greetings from Swedish King Gustav V by Count Claes Bonde, sent especially from the Swedish Embassy in Washington for this event. The greetings were the culmination of the act of reconciliation between the Swedish Americans and the home country:

King Gustav V

With special satisfaction I take this opportunity to send my cordial greeting to the Swedes in San Francisco as well as all those assembled to celebrate Sweden's Day.

The lively interest that the Swedes in America and especially the colony in San Francisco have shown so that Sweden would be worthily represented at the meeting of the nations in that city to celebrate the completion of the perhaps most grandiose project that the world has ever seen, has given me great pleasure.

I am strongly convinced that the Swedish exhibit will contribute greatly to increase the respect and affection for the name of Sweden in the great American republic and therefore be of real service not least for those of Sweden's sons and daughters who have made a new home there.

With a warm wish that all who hear my greeting may richly enjoy success in their enterprises I want to express the strong hope that this gathering around the colors of Sweden will strengthen the Swedish Americans' feeling of solidarity with and love for the old homeland so that this love will survive and like a precious inheritance be carried over to the coming generations.

Like the fire works rockets that they so resembled, world's fairs burst splendidly on the horizon but then disappeared after an all too brief

existence. One wonders, then, at the legacy of the Panama Pacific International Exposition and especially of its Swedish Pavilion. As for the former, there have been a surprising number of contemporary exhibits and publications that show a continuing interest in the Fair. The Palace of Fine Arts is still one of San Francisco's treasures and the Palace of the Legion of Honor, which recreated the Pavilion of France in permanent stone, is an important San Francisco museum. The Civic Auditorium, built for the Exposition, still hosts frequent concerts and other events. There are many sculptures, paintings, and building fragments from the Exposition scattered across the Bay Area. As regards the Swedish Pavilion, there was talk of moving it and maintaining it as a permanent Swedish exhibit or adapting it for use by another Swedish group or church. This is what happened to the Ferdinand Boberg Swedish Pavilion at the 1904 St. Louis World's Fair which was moved to the Bethany College Campus in Lindsborg Kansas where it still stands. But no one with the requisite resources came forward, and the building was sold for a paltry 410 dollars, one percent of what it had cost to build. It was taken apart and used for its lumber.¹⁴ The large, heavy name plaque, "Sweden" from the building is, however, still preserved in San Francisco. The Pavilion's most durable legacy is intangible, the continued lively activities in the Swedish American Hall on outer Market St., where the Pavilion committee met, where its records were and are stored, and in front of which the parades of decorated automobiles were formed. It is still the center for Swedish life in San Francisco that it was then.

One of the most notable exhibits in the Pavilion was the room of the Swedish iron industry, which was described thus:

You feel the weakness of language when you stand at the entry of the iron industry's room...With its dim blue illumination this room is designed to give the illusion of a mine. In this room what gives its overwhelming character is the block of iron ore from Kiruna which crowns the great display case in the middle. It weighs no less than seven and one half tons and contains 72 % iron.¹⁵

A ten year old boy in Stockholm, enthralled, may well have read the description of this room, widely reported on in the Swedish press. Forty years later he was called upon to design a meditation room and perhaps remembered the mystical effect of the spotlighted rough block of iron ore in the darkened space and designed his room with the same conception. This meditation room is at the United Nations in New York, and its designer the Swedish Secretary General, Dag Hammarskjöld.

Another noteworthy legacy of the Swedish Pavilion is the medal designed by the eminent Swedish-American artist Carl Oscar Borg. Borg had been a successful artist in Paris but came home to San Francisco at the outbreak of the First World War. The medal was struck in the workshop of George Larson, a San Francisco jeweler who played a key role in the committee's success. On the front of the medal can be seen the Swedish Pavilion with the Golden Gate, the Exposition's Tower of Jewels and the rising sun in the background. On the verso is the goddess of wisdom, Pallas, crowning with laurel wreaths allegorical images of Science and Labor. The

*Illustration of one face of the Swedish Medal.
(Photograph by Darel Paulson)*

thought-provoking inscription in Swedish “*Arbetet Ädlar*” [labor ennobles] was called “*träffande*” [pertinent, appropriate, pointed] in the local press. The inscription was likely an affirmation of America's egalitarian society, where labor not birth conferred nobility. Thousands of the medals were sold, and they remain one of the pavilion's most prized collectibles.¹⁶

*

There is, curiously, a somber chapter in the joyous success story of the Swedish Pavilion, a saga of anguish and failure, triumph and tragedy. The Swedish Commissioner, Richard Bernström, suffered through his adult life with bleeding ulcers that caused periodic stays in nursing homes. Nevertheless, because of his gift for leadership he rose quickly in the company which his father led, de Laval Separator. There were, how-

ever, growing conflicts between father and son, differences in religious beliefs, lifestyle, and values. These issues came to a head in late Summer 1912. There was a vitriolic exchange of letters between the two about the sale of some shares in the company. Richard bitterly criticized the actions of an executive named Jansson, and Richard's father took Jansson's side and forced the son to write him a humiliating letter of apology. To give an idea of another reality behind the successes of Bernström in San Francisco we will quote some of his letters to his father at this time:

I recognize very willingly that my share in the successes of the last ten years is small, and I want to disappear now from the company, so that after a time no one will remember that I was involved. Despite my propensity for a life of ease [one senses here an ironic reference to a criticism by the father] I have not left anything undone for the success of the company. But it's not enough and I am certainly aware that I have been found lacking in many areas. In this matter as well as in my repeated illnesses I feel that a man with Papa's view of life [John Bernström was a very pious Christian. It was common for Swedes to refer to their parents in the third person] will be able to see God's will, if for nothing else then for my punishment. And if this be so, it is clear to me that one reaps what one sows. If I am doing the wrong thing now I will suffer the consequences [...] I hope to be a useful member of society and as such bring honor to my Father and Mother.

Richard Bernström entered a sanatorium in Ulricehamn and he wrote to his Father, "These last weeks have been a time of crisis for me and I have suffered from not being able to sleep."¹⁷

On 30 May 1913 while visiting Baden Baden in Germany, a well known European health spa, he wrote to his father, "I did not meet Papa's expectations. [...] My own interest in life is minimal. [...] I have no future plans. I feel better now than when I left Sweden, nevertheless I often feel poorly." He told his father he was returning to Sweden shortly. His goal was still to separate himself completely from the company, so that people would forget he ever had been involved. Being away from Sweden was a part of that strategy. He intended to go to America in the Fall of 1913 to do a thorough audit of the American subsidiary of de Laval. There was no mention of The Panama Pacific International Exposition in San Francisco in this lengthy letter.

With this background of depression, illness, and conflict, it is noteworthy that when Bernström arrived in San Francisco in October 1913 he made an immediate positive impression of decisiveness, effectiveness, and charm. *Vestkusten* often burst out in lengthy hymns of admiration for the Commissioner: For example on 9 December 1915 the following appeared:

Since Christmas 1913 Richard Bernström has devoted the great part of his time to Sweden's participation in the World's Fair in San Francisco. [...] It is already clear to all of us out here that one of the chief reasons for Sweden's success in 1915 was Richard Bernström's lively interest in the cause, his fabulous energy and great capacity for work which never left any opportunity unexplored when it could promote Sweden. Richard Bernström is an enviable man in the personality he has been endowed with, together with the healthy and lively energy, that manly decisiveness and drive, with the warmly

friendly good humor, the open straight forwardness and the natural, heartwarming lack of pretension in his relations with people.

One can see that Bernström took full advantage of the opportunity that so many immigrants enjoyed in America, to remake themselves, to leave behind the old self and create a grand new one in America. When he stood on the main stage on the Band Concourse at the Exposition as featured speaker addressing vast crowds of wildly applauding Swedish Americans, he may well have thought of the biblical phrase, "the stone that the builders rejected". In recognition of his distinguished service, Bernström was made Commander of the Royal Order of Vasa by King Gustav V, a distinction that was sure to bring the hoped-for approval from his Mother and Father.

Bernström completed the work of the Pavilion, returned to Sweden in early 1916, and for the final meeting of the Swedish Committee in Stockholm on 29 October 1918 he prepared a report that was well-written, complete, and sometimes minced no words about the rapaciousness of the administration of the Exposition. Bernström himself was not present, however, to hand over his report to Crown Prince Gustav Adolf and the Committee. Instead he sent a touching and eloquent hand-written cover letter dated 28 October 1918, from Sofiahemmet, a sanatorium in Stockholm where he was being treated for bleeding ulcers.¹⁸ San Francisco, where he had attained his greatest triumphs, was plunged into grief and shock when word arrived from Stockholm that Richard Bernström had died on 17 August 1919 at age 44.¹⁹ On the background, then, of the Swedish Pavilion's plucky story of

commitment, organization, work and success comes the roller coaster life of Richard Bernström, ending in a tragic early death, but after having found an unexpected niche in San Francisco where he finally experienced joy, triumph, and honor.

The Swedish Pavilion was viewed by all who participated as a memorable success. A significant part of that success was due to the powerful support of *Vestkusten's* owner and editor, Alex Olsson. Not only in San Francisco but in the larger world of the Swedish-American press his prestige and his pen greatly contributed to the publicity and support that the enterprise received. Olsson was able to bring in from Washington State his friend Ernst Skarstedt, the greatest of the Swedish-American journalists, to help write the many articles needed to cover the exposition. These numerous articles, as well as those of Gustav Wickman and the writer known as "FLM" from *Heimlandet* remain a landmark in Swedish-American journalism.

On the negative side must be counted the effects of the First World War on the size and attendance of the Exposition.²⁰ Many of the groups from Sweden that still enhance the cultural life of Swedish America, including choirs, folk dance groups, gymnastic groups, etc., that would have come to perform were deterred by the war. Not just Sweden suffered from the disruption to shipping caused by the belligerents' naval blockades. Very few tourists from Europe made the dangerous crossing. Most of the European countries were at war and quite simply otherwise engaged. They could not give much if any attention to a far away international exposition. Grand events like the planned flotilla of war-

ships from many nations that was to meet in Hampton Roads, Virginia and convoy through the Panama Canal to San Francisco were also casualties of the war.

*

The most elemental of all human experiences is breathing out and breathing in. Just as life itself is structured by this binary or bi-polar pattern our lives too are characterized by this sort of antithetical but complementary duality, for example stimulus-response, need-fulfillment. In our studies of the Swedish Pavilion we have detected a similar binary structure that helps us understand more deeply what the many Swedish American participants were experiencing. A quote from *Hemlandet* of 1 July 1915 helps us to see this:

Sweden's day at the World's Fair, Midsummer Day June 24, was the greatest of all the nations' days at the exposition. All that had been prophesied came to pass. San Francisco's inhabitants and visitors from all over the world stand in awe and admiration at the show that the Swedish nation put on. The Swedish Pavilion with its numerous splendid objects certainly astonished everyone, but on Sweden's day the astonishment reached its height. Several thousand of our nation assembled at the set time [...] to form the parade that would march to the exposition. One can scarcely imagine any other parade in San Francisco eliciting such great admiration.

It is clear that just like breathing out and breathing in the words "visa" [to show] and "beundran" [admiration] give a bi-polar structure to this passage and the narrative that follows. The Swedes in San Francisco, swamped, deluged and

inundated by the dominant Anglo-Saxon culture now finally could stand "up on their chairs and benches", waving "their hats and their handkerchiefs in wild delight." This was their turn to shout, "Our time has come!" For once they could fully show what they were made of and where they came from. For once they could win the admiration that they and their culture and their homeland deserved. Because of the official nature of the Swedish Pavilion and the almost transcendent aura of the world's fair, the act of showing and the respondent act of admiration become uniquely operative and powerful. Instead of the expected proportionate relationship between the amplitude of the stimulus and the amplitude of the response, the stimulus plays the role of catalyst, causing a totally disproportionate release of energy. Just as the "showing" releases a far greater than expected degree of "admiration", the respect shown to Sweden, by the salute of the American soldiers, the large crowds, the pageantry results in a quite extraordinary, almost inexplicable level of enthusiasm among the Swedish Americans that astonished even the committee members.²¹ In a cable from John Hammar who had officially selected the site on 12 November 1912 to Foreign Minister Ehrenswärd he reported: "Swedish American enthusiasm beyond comprehension."²²

Today in the Swedish American Hall in San Francisco there is a cabinet built by a Swedish carpenter in late 1915. It contains the archives of the San Francisco Swedish Committee for the Panama Pacific International Exposition. After the close of the exposition the committee met on 7 December 1915 and recorded in its minutes

Front of the cabinet holding the archives of the San Francisco Swedish Committee. (Photograph by Astrid Olsson)

the decision that all the records and correspondence relating to their now completed grand enterprise would be stored in this cabinet “for the future”. One has to admire the quiet eloquence and richness of meaning in those three words. This conscious and deliberate reference to the archive’s future life characterizes it as what in French is called “le travail de la mémoire”, the work that is done to keep alive the memory of the past. This work must have seemed quite natural to a people whose forefathers had raised up rune stones to keep alive the memories of fallen heroes, long ago battles, perilous journeys. All the efforts, passion and work expended on the Pavilion were to keep alive the Swedish heritage in San Francisco “for the future”. As one reads of all the Swedish programs taking place in the Bay Area still listed today in the pages of *Vestkusten* one must agree that the Swedish Pavilion of the Panama Pacific International Exposition has left a powerful legacy indeed.

* Artikeln har tidigare publicerats i *Swedish American Historical Quarterly* LVII:2 (april 2006). Ett stort tack går till dess redaktör, professor Byron Nordstrom, för att han gett PHT tillstånd att trycka artikeln.

Notes

I wish to express my sincere thanks to Mr. Richard Bernström of Saltsjöbaden for generously granting me access to his precious collection of family correspondence and San Francisco World's Fair memorabilia. I would also like to thank Mr. Per Richard Bernström of Mölnbo for his kind encouragement of my project. Svenska Institutet has provided much-appreciated support for this research.

- 1 Burton Benedict, *The Anthropology of World's Fairs*, (San Francisco, 1983), p. 60: "The Panama Pacific International Exposition epitomized a whole view of American society conceived in optimism. It was the last collective outburst of this sort of naïve unalloyed optimism." There is a substantial literature on this exposition which can be accessed by a Google search and an internet search of the catalogue of the San Francisco Public Library.
- 2 The minutes of the World's Fair Committee of the Swedish American Patriotic League of California are in a private collection in San Francisco. The author is grateful for the opportunity to consult this resource. The history of this committee can be read in the *Utställningnummer* [Exposition Issue] of *Vestkusten* (24 June 1915) and in the Committee's *Slutrapport* [Final Report] available at the Royal Library in Stockholm. All translations from the Swedish in this article are by the author. The best contemporary account of the history of the Swedish Pavilion in English is Frank Morton Todd, *The Story of the Exposition*, (New York, 1921), III, pp. 300–308.
- 3 San Francisco Committee, *Slutrapport*, [Final Report] Royal Library, Stockholm, p. 10. See also an article by Ernst Skarstedt, the great booster of the West Coast, in *Vestkusten*, 7 February 1915: "...he who has not seen the country west of the Rocky Mountains has not seen America. It is indeed true that the largest industrial areas, the largest cities, the largest populations, etc. belong to the eastern states. But

that is only because the east coast was discovered first and consequently the immigrants settled there and conquered the natural obstacles. If the west coast had been discovered first, without any doubt the now so heavily populated eastern states would still today be a sparsely populated wasteland, not at all comparable with the west coast states as they are today. The west coast is so infinitely richer in natural resources, forests, minerals, agricultural land, not to mention the infinitely superior climate."

- 4 Richard Bernström, *Slutrapport*, [Final Report] 28 October 1918, Riksarkivet Stockholm, Utställningsbestyrelserna Komm. U.10 (San Francisco 1915) 1 vol. See also *Afiontidning*, 6 August 1913 and *Hemlandet*, 11 February 1915.
- 5 Cable from Consul William Matson to Foreign Minister Ehrenswärd, 7 November 1912, Riksarkivet, Stockholm, UD 1902 års dossier-system 2360 A-B. All cables quoted in this article are in English in the original. Ehrenswärd answered Matson by cable on the same day: "Hammar authorized select Exposition site." University of California Bancroft Library, Panama Pacific International Exposition Archive, Carton 50. Hammar came to San Francisco at the invitation of the administration of the Exposition and all his expenses from New York to San Francisco and back were paid for by them (*ibid.*, carton 138). He published a detailed narrative of this trip, *Amerikafärd: Anteckningar från en Resa till Nordamerikas Förenta Stater September – December 1912, Stockholm 1913*. Two copies of this text are in the P.P. I. E. archive of the Bancroft Library.
- 6 In a letter from John Hammar on 29 March 1913 to W. T. Sesnon of the San Francisco Swedish Committee he says, "I got the film of the dedication of the Swedish ground. It was exceedingly good, and the very next day I showed it personally to His Majesty the King at the city club here in Stockholm and it made a tremendous success." U.C. Berkeley, Bancroft Library, P.P. I. E Archive, Carton 89, file

16. In his speech opening the Riksdag the King spoke in favor of funding the Swedish Pavilion, see *San Francisco Examiner*, 17 January 1913.

7 *Vestkusten*, 23 October 1913: "For the first time in Sweden's history the Swedish government and the Swedish Parliament accorded official recognition to the express wishes of their far-away countrymen, happy that they had honored their old homeland in such a distinguished way." Echoing official opinions in Sweden, *Vestkusten* says further: "The driving force behind Sweden's decision to participate was not so much to develop its commercial relations and gain a greater market here, but rather, by participating, to foster affection for our old fatherland and keep it alive and fresh. Back home they wanted to give us out here a visible proof that we are not forgotten." (4 March 1915) John Hammar made a very positive impression in San Francisco. Consul William Matson wrote to Foreign Minister Ehrenswärd on 30 November 1912: John Hammar "in the opinion expressed from all sides proved himself eminently qualified for the position of Swedish Commissioner General." (Riksarkivet, UD 2360 A-B) Matson assured Ehrenswärd that having empowered Hammar to select a site "just at this time gained great favor for Sweden". In the uncertain atmosphere created by the impending war, the Exposition's directors hoped that Sweden, the first European nation to commit to participating, would persuade other countries to follow. See also *Vestkusten*, *Utställningsnummer*, [Exposition Issue] p. 12. Hammar functioned in Stockholm as Commissioner of the Pavilion during the Spring of 1913 and lobbied to be its permanent Commissioner but was supplanted by Bernström in July 1913.

8 In the biographic materials on Bernström that we have studied in the family collection at Stockholms Stadsarkiv there is a gap from 12 September 1912 to 30 May 1913. Bernström's obituary, published in *Vestkusten* on 28 August 1919, notes that in early 1913 he "sailed around

the world and visited San Francisco, during which he visited the site of the exposition and on that occasion pointed out that the place earmarked for the Swedish building was not the best, and when he came back here as Commissioner General his first step was to choose a more centrally located place for the Swedish Pavilion." In a letter that Bernström wrote on 16 September 1913 to the Director in Chief of Foreign and Domestic Participation of the Exposition we read, "I have personally formed the same opinion [that the first site was unsuitable] during an inspection of the exposition grounds which I visited early last February." (U.C.Berkeley P.P.I.E. Archive, carton 138) That Bernström paid a private visit to San Francisco in February 1913 is, then, clearly established. Hopefully further research will cast light on this period in his life. During his time in San Francisco Bernström always used his only moderately impressive military rank of lieutenant as a title, even though he had the right to use the much more impressive title of Director, since he had held that rank at Separator. It is a sign of how earnestly he wanted to distance himself from his earlier role at the company. Bernström lived in a time and social group for which titles were extremely important, and giving up the title of Director meant a large symbolic sacrifice, in addition to the very real financial sacrifice he made to free himself from his father's tutelage. See *Hemlandet*, 11 March 1915 for an independent but highly positive evaluation of Richard Bernström.

9 The danger was not just to the exhibits. *Svenska Dagbladet* (24 February 1915) tells of the terrifying crossing that Bernström and Swedish Art Commissioner Schultzberg endured, "Through hurricanes and minefields passengers sat up on deck all night in winter clothes with suitcases packed, ready to hit the life boats." The crossing took eighteen nerve-racking days.

- 10 Lincoln Beechey was a pioneer stunt aviator who thrilled the visitors to the Exposition with his daring aerobatics and loop the loops. Tragically, he died in an accident in front of thousands of spectators at the Exposition on 14 March 1915. See *Vestkusten*, 25 February and 18 March 1915. There is a plaque in his honor at the Marina in San Francisco near the spot where his plane plunged into the sea.
- 11 See Christian Brinton, "Scandinavian Art at the Panama Pacific Exposition," *American Scandinavian Review*, III, 1915, pp. 349–352. See also *ibid.*, pp. 217–223, 286–287, 303–306 and IV, 1916, pp. 141–2. See the articles on the Swedish and Swedish-American art at the Exposition by Gunnar Wickman in *Vestkusten*, 25 March, 1 April, 8 April, 15 April, 29 April and 22 July 1915. See also Eugen Neuhaus, *The Galleries of the Exposition. A Critical Review of the Paintings, Statuary and the Graphic Arts in the Palace of Fine Arts at the Panama Pacific International Exposition*, (San Francisco 1915). This work is available on the internet at <http://gutenberg.net>.
- 12 For detailed accounts of the displays in the Swedish Pavilion see articles in *Vestkusten*, 13 May, 3 June, 10 June, 17 June, and 24 June 1915, and *Hemlandet*, 3 June 1915. See also *Göteborgs Handelstidning*, 17 July 1915. The coverage of the Swedish Pavilion in *Vestkusten* was obviously the most extensive, but *Hemlandet* in Chicago was not far behind and has the advantage of being somewhat more objective, even critical.
- 13 Jonas Berg, "Dräktdockor, Hazelius' och Andras" in *Fataburen: Nordiska Museets och Skansens Årsbok* 1980, pp. 9–28. See also Burton Benedict, M. Miriam Dobkin, Elizabeth Armstrong, *A Catalog of Posters, Photographs, Paintings, etc. from San Francisco's Panama Pacific International Exposition* 1915, (Berkeley, 1983). I am indebted to Professor Emeritus Basil Guy of the University of California Berkeley for bringing this resource to my attention. Richard Bernström writes to his wife from San Francisco on April 11, 1915: "Mrs. Phoebe Apperson Hearst purchased 1300 dollars worth of articles from the exhibit including all the dolls in national costumes." (Bernström Family Collection)
- 14 Richard Bernström, *Slutrapport*. [Final Report] Riksarkivet, U.10.
- 15 *Vestkusten*, 24 June 1915. See also *Dagens Nyheter*, 20 March 1915.
- 16 See *Vestkusten*, 5 December 1914 and 22 April 1915, and San Francisco Committee *Slutrapport* [Final Report] p. 31.
- 17 Bernström Family Collection, Stockholms Stadsarkiv.
- 18 Riksarkivet, Stockholm, U.10.
- 19 See obituaries in *Vestkusten* 21 and 28 August 1919 and *Svenska Dagbladet*, 19 August 1919. In an unpublished memoir by Richard's cousin Erik we read the following, "That same Summer [1919] cousin Richard who had just turned forty-four died after long and terrible suffering. He had earlier been operated on for bleeding ulcers, and when they came back there was nothing the doctors could do." I am grateful to Dr. Linda Clemetson – Sieker and Ms. Kerstin Bernström for helping me gain access to this document.
- 20 In *Svenska Dagbladet*, 2 February 1915, we read, "However glittering the opening festivities might be, it will only be a shadow of what people had envisioned from the beginning." See also *Hemlandet*, 15 July, 1915.
- 21 Regarding the enormous level of enthusiasm among the Swedish Americans see *Vestkusten*, *Utställningsnummer*, [Exposition Issue], p. 49; San Francisco Committee *Final Report*, p. 10. Cable from William Matson to Foreign Minister Ehrenswärd, 12 November 1913: "Greatest enthusiasm enormous crowd including thousands Swedish American citizens...under California blue sky..." Riksarkivet, UD. 2360 A-B. In a letter to his wife Signe from San Francisco Richard Bernström writes on March 8, 1915: "The enthusiasm that reigned here [at the official opening of the Swedish Pavilion] was

magnificent, and at my dinner to which 337 people came you could scarcely imagine the excitement. It was the greatest day that the Swedes in America ever celebrated.” (Bernström Family Collection)

22 Riksarkivet, UD 2360 A-B.

En adelsdam som gästgivare under ”Stormatstiden”

ULRICA SÖDERLIND

Den här artikeln handlar om mat och dryck under Sveriges stormaktstid med utgångspunkt från friherrinnan Britta Cruus och hennes matlagningskonst. Britta var inte enbart duktig inom den gastronomiska sfären, hon ägde även ett gästgiveri i Barkarby, Järfälla socken. Britta förlorade sin make efter ett mycket kort äktenskap. Maken var militär och 24 år vid sitt frånfälle. Britta var blott 17 år gammal och gravid med parets enda barn. Påverkades Brittans sociala status på grund av att hon ägde ett gästgiveri? Hur såg Brittans dagliga vanor ut i fråga om mat och dryck? Hur fungerade gästgiverierna i denna tid av överdådigt ätande – ”stormatstiden” – åtminstone bland samhällseliten?

Barnbarn till Axel Oxenstierna

Britta Cruus var friherrinna Cruus av Gudhem, född 1643. Brittans föräldrar var Johan Cruus av Edeby och grevinnan Catharina Oxenstierna av Södermöre. Den sistnämndas far var rikskans-

Britta Cruus, barnbarn till Axel Oxenstierna, född 1643, död 1716. Bilden är publicerad med tillstånd av Lilliehöökiska släktföreningen.

lern Axel Oxenstierna, vilket gör Britta Cruus barnbarn till Axel Oxenstierna.

Britta Cruus hade en uppvaktare i Jakob Liliehök som innan den militära karriären hade disputerat i Uppsala på en avhandling om Westfaliska freden. Detta skedde år 1649 då Jakob endast var 16 år gammal. Fem år senare befann han sig på nytt i Uppsala för att delta i den riksdag där drottning Kristina avsåg sig den svenska kronan. Catharina Oxenstierna hade vid den tidpunkten varit änka i 10 år och byggt ett slott i Uppland efter ritningar av Nikodemus Tessin den äldre, Krusenberg.¹

Under riksdagen besökte Axel Oxenstierna sin dotter på Krusenberg. Vid besöket tog Axel med sig Jakob som sällskap. Detta hade Jakob inget emot eftersom han redan då var förtjust i Britta. Färden från Uppsala till Alsike gick över isarna. Under besöket bad Jakob Britta om ett svar på sitt frieri. Britta svarade att hon själv inte kunde ge ett jakande svar på denna fråga med hänvisning till sin unga ålder, hon är 11 år gammal. Jakob blev tvungen att ta upp frågan med Brittas mor. Vid ett tillfälle följde Jakob med Britta och hennes systrar till deras kammare där Catharina kom in med söt grädde i en silverskål och en visp. Britta kom hastigt på fötter och började tillreda snömos under tiden som Jakob talade med Christina. Besöket på Krusenberg var snart över för den här gången och Jakob och Axel återvände till Uppsala. Den 6 juni samma år avsåg sig Drottning Kristina den svenska kronan.²

Under sensommaren samma år deltog Jakob i den militära operation som ledde till Bremens kapitulation, nästkommande år var Jakob med i Karl X Gustavs polska fälttåg. Under hela sin tid

i fält skriver Jakob och Britta till varandra. Jakobs brev till Britta talar om den militära vardagen som innehöll bland annat dyrtid, sjukdomar och regelrätta sammandrabbningar med dödlig utgång. I ett av breven till Britta berättar Jakob om att den dåvarande rikskanslern Erik Oxenstierna (Axel Oxenstiernas son) hade skämtat med honom att det nog var dags för Jakob att resa till Sverige och gifta sig med sin jungfru Britta.³

Bröllopet mellan Britta och Jakob stod den 17 mars 1657 på Stockholms slott, Tre kronor. Det var drottning Hedvig Eleonora som var värdinna för bröllopet och festligheterna. Paret hylldes med bland annat ett bröllopskväde på latin.⁴ Den 17 mars var en tisdag och bröllopsfestligheterna pågick i två dagar i Rikssalen på Slottet. Vad bröllopsmåltiden bestod av vet vi inte eftersom dessa räkenskaper inte är specificerade. Dryckesräkenskaperna finns dock bevarade. Det serverades rhenskt, spanskt och holländskt vin, körsbärsvin, öl från Wismar samt inhemskt svagt och starkt öl under festligheterna. Antalet gäster är okänt men det gick åt totalt (i moderna enheter) 286,6 liter rhenskt vin, 79,6 liter spanskt vin, 63,7 liter holländskt vin, 142 liter körsbärsvin samt 235 liter Wismaröl, 959,7 liter stark öl samt 156,8 liter svag öl. Den totala mängden dryck var 1 923,5 liter.⁵

Hur mycket som bröllopsparet själva drack känner vi heller inte till, i likhet med att vi inte vet vilken mat som serverades. Banketten bör dock ha varit överdådig med tanke på Brittas och Jakobs släkter samtidigt som det inte alls var ovanligt att en vanlig middag mitt i veckan kunde bestå av upp till 14 rätter i Brittas eget hushåll. Den totala dryckesmängden kan tyckas stor

men här måste man hålla i minnet att man konsumerade flera liter öl om dagen i vanliga fall på grund av det dåliga färskvattnet. Den omfattande konsumtionen vid bröllopet ger en indikator på att gästantalet var stort och detta är inte förvånande med tanke på att det var drottningen som var värdinna samt att både Britta och Jakob kom från ansedda släkter. Därtill kommer att det vid bröllop och liknande tillställningar sällan sparades på det drickbara, oavsett samhällsklass. Britta får i morgongåva Vibble gård i Järfälla socken av sin Jakob.⁶

Den danske kungen Fredrik II förklarade Sverige krig den 6 juni 1657 vilket medförde att den nygifte Jakob åter kallades i tjänst. Under de svenska och danska arméernas sammandrabbning vid Knäred i oktober samma år dödas Jakob vid en ålder av 24 år. Britta blir änka vid 17 års ålder. Jakobs kropp utlämnades av den danska armén till den svenska och kroppen fördes till Stockholm där jordfästningen hölls i Riddarholmskyrkan. Kistan fördes därefter till Norrköping och gravsattes i Hendelsögraven.⁷

Sju månader efter makens död den 29 april 1658 föder hon parets enda barn, en dotter som får namnet Jacobiana Chatarina. Britta gifter aldrig om sig trots sin ringa ålder vid Jakobs död, men friare saknades säkert inte. Britta hade ärvt Krusenberg efter sin mor och hade även Vibble gård i sin ägo. I närheten av Vibble gård på en anslående kulle lät Britta uppföra ett herrgårdshus som var inramat av två flyglar vid slutet av 1650-talet eller i början av 1660-talet. Denna gård döpte hon till Jakobsberg till minne efter sin make (numera är byggnaderna folkhögskola). Utöver Krusenberg, Vibble gård och Ja-

kobsberg ägde hon även Skälby och Tomteberga gårdar i samma socken (Järfälla).⁸

Vid hösttinget år 1671 meddelade Britta att hon i Barkarby vid den stora landsvägen till Västerås och Salberget hade låtit upprätta en krog. Vid tinget begärde Britta att alla de omkringliggande små krogarna skulle upphöra och att endast hennes krog skulle få sälja öl och brännvin. Britta begärde även att de kringliggande gårdarna skulle bistå krogen med att hålla hästar till de resande. Häradsrätten vid tinget biföll Brittans båda önskemål med motiveringen att det i trakten under en tid inte funnits något bestämt gästgiveri trots att strömmen av resande var livlig. I och med detta utslag fick Britta rätt att till fullo njuta av den då rådande Kungliga Majestäts krögarordning.⁹

Brittas och Jakobs dotter dör år 1696 och överlevs av fem barn och sin andra make. Britta själv dör den 25 januari 1716 på Häringe gods i Västerhaninge socken (Stockholm). Hon blev således 76 år gammal och var änka i nästan 60 år. Även Britta gravsattes i Händelsögraven i S:t Johannes Kyrka i Norrköping.¹⁰

Reglerade gästgiverier

Väldgästningar var ett stort problem allt sedan Magnus Ladulås och det stiftades en rad lagar och förordningar för att komma till bukt med detta. Det lyckades dock inte speciellt bra och först 1649 kommer Drottning Kristina med en krögar- och gästgivarordning som satte punkt för denna våldsgästning (i alla fall i teorin). Ordningen innehöll 29 punkter och reglerade en krögares eller gästgivares skyldigheter och rättig-

heter. Det är denna ordning som Britta Cruus har att rätta sig efter när hon startar sitt gästgiveri.

I drottning Kristinas förordning fastslås att den som hade lust, råd och kapital fick sätta upp tavernor eller gästgiverier på ett avstånd om två mil från varandra, detta gällde såväl allmänna vägar som krono- och frälseägor. Det utgick en viss ekonomisk ersättning till markägaren om andra startade krog- eller gästgiveriverksamhet på dennes ägor. Om markägaren själv ville sätta upp en sådan inrättning hade denne förtur. Inrättningarna skulle vara till för resande och ägaren eller arrendatorn fick ta ut skälig betalning för vissa av tjänsterna som denne bistod de resande med. Landshövdingar, fogdar och lagläsare skulle kontrollera att förordningen efterlevdes.¹¹

Ägaren till ett gästgiveri skulle erbjuda husrum och se till att gästernas tillhörigheter var i gott förvar, det skulle även finnas stallrum för minst 24 hästar. Inrättningen skulle bestå av tre olika våningar. En för adliga, en för "annat hederligt folk" och en våning för "gement sällskap". Fanns det inga gästgiverier skulle traktens krog eller taverna vara byggda på detta sätt. Gästgivaren skulle tillhandahålla rena sängkläder och allt husgeråd i köket som gästerna skulle kunna behöva.¹²

Landshövdingar, fogdar och lagläsarna skulle se till att vägarna var i gott skick och röjda mellan krogarna och gästgiverierna. De skulle även under vårmånaderna se om det räckte med en krog/gästgiveri på de olika orterna. Om man ansåg att det var för många resande på vissa sträckor mellan gästgiverierna och krogarna och de befintliga inrättningarna inte räckte till skulle det

ta rapporteras. När detta var gjort fattades beslut om man kunde grunda en ny ort eller stad mellan utskänkingsställena.¹³

Gästgivaren fick ta betalt för att bistå de resande med hästar, vagnar, båtar, sadlar, slädar, havre, hö och spån. Därtill kom förtäring av öl och mat för de resande. Om de resande önskade skulle de kunna köpa färskt, saltgrönt och rökt kött, färsk och salt fisk, fågel, viltbråd, bröd, smör, ägg, gryn, ärtor, morötter, rovor och andra livsmedel av gästgivaren och tillaga det själv i gästgiveriets kök. Gästen fick då betala vad dessa livsmedel kostade i närmaste köpstad. Om gästen istället nöjde sig med den måltid som gästgivaren och dennes stab tillagade betalade gästen fem öre silvermynt. Öl eller annan dryck betalades separat.¹⁴ I Drottning Kristinas nya förordning från 1651 finns en intressant justering vad gäller tillagningen av mat och hur gästen skall betala för den. Den gäst som ville tillreda sin egen måltid med medhavd kock fick även betala för bruket av kärl, duk och eld.¹⁵ Den gäst som nöjde sig med den mat som gästgiveriet stod för slapp betala för användning av det sistnämnda.

Om det kom så många gäster att gästgivaren själv inte kunde ge dem rum och stallplats var de närmaste grannarna skyldiga att hjälpa gästgivaren mot samma betalning som gästgivaren fick. Om regenten själv eller andra förnäma sändebud reste genom landet med stora följen och gästgivarna eller krögarna inte kunde klara servicen skulle hovet själv bistå med medel eller varsko minst två veckor innan besök. Ingen gäst fick lämna utan att ha betalat för de tjänster de fått. Om gästerna reste utan att ha erlagt betalning hade gästgivaren/krögaren rätt att kvarhålla så mycket av gästernas bagage och liknande

till det dubbla värdet av gästernas skuld. Bagaget överlämnades när skulden var reglerad. De enda som fick fritt foder och skjutshästar var krigsfolk till och från en krigsskådeplats. De som bröt mot denna förordning straffades som mot kronan otrogna män och förlorade sina arbeten samt bötfälldes.¹⁶

Eftersom både den resande och gästgivaren skulle veta vilken taxa som gällde fastslog drottning Kristina att den resande oavsett årstid skulle betala sex öre silvermynt per mil för en ridhäst eller häst med släde, för en vagn eller släde med två hästar tolv öre silvermynt per mil. För att förhindra att de resande gästerna inte ville låna det nödvändiga antalet hästar för sitt sällskap, tross och bagage fastslogs i förordningen att ett skeppspunds tyngd var tillräckligt för en häst att dra, därtill kom ryttaren på hästen. Hade man mer bagage och tross än ett skeppspund var man tvungen att låna ytterligare hästar och betala gästgivaren för dessa. För att se till att gästgivaren inte vanskötte sina hästar eller att denne sparade in pengar på mat, dryck och logement samt att de resande gästerna inte behandlade gästgivarens hästar dåligt inspekterades gästgiverierna fyra gånger per år. Fanns det klagomål efter inspektion togs dessa upp vid nästa tingstillfälle.¹⁷ Ingen resande fick rida krögarens eller gästgivarens häst, vagn, båt eller släde längre än till nästa krog eller gästgiveri utan att ha kommit överens med ägaren. Om så skedde betraktades det som ett rån.¹⁸

Om en förman, skjutspojke eller piga drack sig berusad eller inte fullgjorde sitt arbete och någon kom till skada på grund av deras försummelse dömdes den skyldige till straff. Om den skyldige inte kunde ta sin dom hölls gästgivaren

skyldig i dennes ställe ifall det kunde bevisas att gästgivaren haft kännedom om den skyldiges försummelse. Om en resande gäst av någon anledning inte tyckte om gästgivaren och hanterade häst och tjänstefolk så illa att någon avled eller fick bestående men skulle den resande ersätta gästgivaren alla skador.¹⁹

Om allmogen ville sälja något till gästgivaren och orten inte hade stadsfrihet skulle gästgivaren betala den lilla tullen och accisen som betalades i städerna. Olagligt landsköp eller annan köpen-skap var dock inte tillåten. Inom en radie av två mil från ett gästgiveri var det inte tillåtet att sälja öl, vin eller brännvin.²⁰ I 1651 års förordning införs en förändring angående försäljningen. I städerna och på landet skulle alla gästgivare och krögare ha rätt och frihet att inköpa och tappa öl, inhemsk och utländsk, mjöd, vin, spanskt och franskt brännvin. Denna försäljning behövde inte enbart ske på gästgiveriet eller krogen till gästerna utan den fick även ske till andra som bodde eller vistades i staden eller på landet. Försäljningen skulle ske i måttenheten kannor eller stop.²¹

Brittas gästgiveri bör ha varit ett välbesökt sådant med tanke på att hon fick rätten att stänga de små omliggande krogarna i närheten. Att Britta fick bifall för sin framställan om att de omkringliggande gårdarna skulle hjälpa gästgiveriet med hästar är inte konstigt med tanke på att drottning Kristinas förordning fastslår just detta. Att Britta gjorde en sådan framställan är en indikator på att platsen där hon väljer att starta ett gästgiveri besöktes av många resande. Änkedrottningen Hedvig Eleonora besökte bland annat gästgiveriet den 15 oktober 1679 när hon var på resa mellan Svartsjö slott och Jakobsdal

(nuvarande Ulriksdal).²² Med tanke på att det var hon som var värdinna vid Brittas bröllop är det mycket troligt att Hedvig Eleonora gästade Brittas gästgiveri vid fler tillfällen än detta. Eftersom Hedvig Eleonora övernattade på gästgiveriet²³ är det mycket troligt att änkedrottningen åt sin aftonmåltid just där. I sitt följande hade Hedvig Eleonora bland annat en kock.²⁴ Vad aftonmåltiden bestod av vid gästgiveriet är lite svårt att säga men följande användes till beredning av Hedvig Eleonoras middag och aftonmåltid den 15 oktober: kött, får, lamm, kalvlever, höns, salt lax, smör, mjölk, ägg, vinättika, citron och mjöl.²⁵

Med tanke på att drottning Kristina i sin förordning fastslog att de resande fick anrätta sina egna måltider på gästgiverier är det mycket troligt att den kock som följde med Hedvig Eleonora lagade en aftonmåltid av dessa råvaror till sällskapet. Om alla livsmedel användes ger det en indikator på att aftonmåltiden bestod av ett flertal anrättningar och att den tog mycket tid i anspråk, dels att tillaga och dels att förtära.

Britta ägde gästgiveriet som drevs av en rad arrendatorer fram till 1699.²⁶ Gästgiveriet från senare delen av 1600-talet finns kvar än i dag på samma plats och heter i dagsläget Lasse-Maja. Om man kliver av pendeltåget i Barkarby och går upp mot Barkarby torg ligger värdshuset på vänstra sidan och de äldsta delarna som härrör från 1600-talet är de första som möter besökaren.

Recepten – från snömos till kalvtunga

Att Britta hade ett intresse för mat och dryck visas av en efterlämnad receptsamling som är handskriven.²⁷ Möjligtvis uppstod Brittas in-

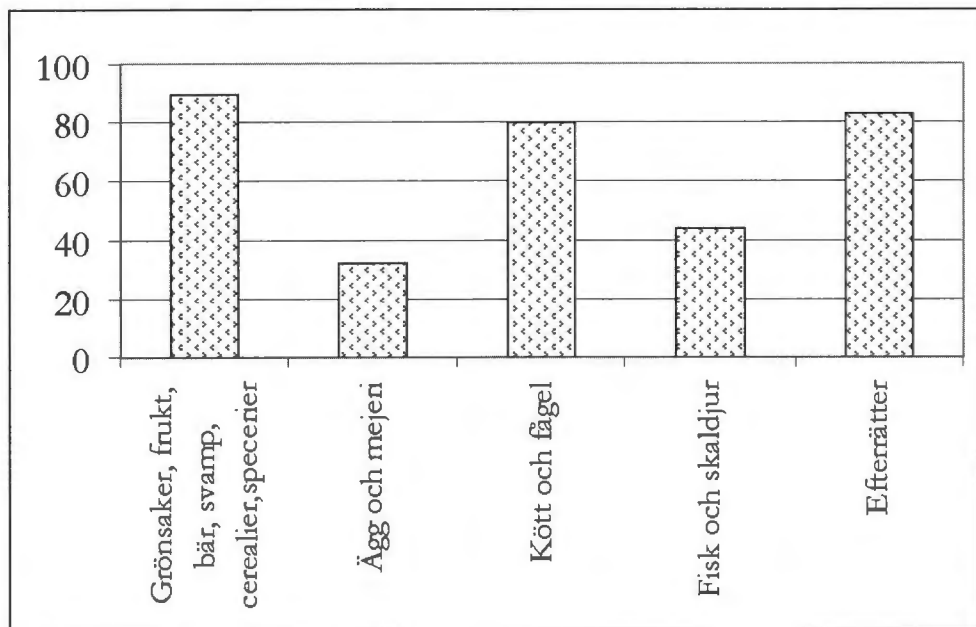
trasse för mat och dryck i unga år med tanke på att hon tillreder snömos när Jakob och Axel är på besök när Britta är 11 år gammal. Snömos är en efterrätt av gräddskum med vissa smaktillsatser. Dessa är oftast olika frukter men kan även vara socker, äggvitor och rosenvatten. Brittas tillredning av snömos år 1654 är ett tidigt exempel på denna anrättning med tanke på att det förefaller som att det första skriftliga tryckta beläget för anrättningen dateras till år 1710.²⁸

Britta Cruus receptsamling består av totalt 329 recept. Jag har delat in recepten i fem kategorier med utgångspunkt från huvudingrediensen. I den första gruppen som består av grönsaker, frukt, bär, svamp, cerealier och specier finns 90 recept. Grupp två med ägg och mejeri som bas har 32 recept; grupp tre med kött och fågel 80 recept; grupp fyra med fisk och skaldjur 44 recept och den femte gruppen med efterrätter har 83 recept.

I den första gruppen är recepten av skiftande karaktär. Generellt består de av hur man kokar olika moser eller marmelader av frukt och bär. Det finns även recept på inläggningar av rotsaker som till exempel morot och rödbeta men även recept på hur man syltade in olika frukter. Om man ville koka rödbetor så att de blev goda så kokade man dem mjuka i salt vatten. De kokta rödbetorna togs upp ur vattnet och skalades samt skivades. Ättika med en tillsats av brödkummin, smör och riven pepparrot kokades upp. Lagen hälldes över de skivade rödbetorna som fick stå över natten innan de serverades.²⁹

Hjortron är en av de bärsorter som syltades in. Tillvägagångssättet är enkelt när man väl plockat bären. Efter rensningen lade man bären i en bytta med källvatten. Byttan fick sedan stå

Tabell 1. Antal recept inom fem kategorier hos Britta Cruus.

Källa: Kokbok, Britta Cruus, register opaginerad, 1696.

framme i värmen i köket tills bären smält ner. När det var gjort skar man smör i skivor som man tillförslöt byttan med och placerade den i källaren. När bär hämtades från byttan var det noga med att den återförslöts med nya skivor smör.³⁰ Safter och muster tillverkas av olika bär och frukter som till exempel körsbär och äpplen. Intressant är att det även finns recept på murklor. Britta har fått lära sig att dessa svampar är giftiga och inte är tjänliga som föda om de inte förvälls två gånger och att vattnet byts mellan varje gång de förvälls.

Kategorin ägg och mejerier innehåller en mängd recept på mandelmjolk som förefaller ha varit något av en favorit. Därtill kommer en rad recept på gräddmos och diverse ostrecept och

äggror. Om man ville steka sin ost skars den i skivor och vändes i söt grädde och därefter i socker. Skivorna stektes sedan i stekpanna som pannkakor. När de var färdigstekta på båda sidor slog man över extra grädde och vin innan man serverade dem.³¹ Genom att det står att osten skall skäras i skivor måste det röra sig om en lagrad hårdost och inte färskost. Goda pannkakor gjordes genom att vispa samman ägg, mjölk och mjöl till en jämn smet, om man så önskade kunde man även tillsätta smält smör i smeten. Sedan var det bara att steka pannkakorna på båda sidorna i en varm stekpanna.³² Vi gör således pannkakor idag på samma sätt som Britta gjorde i slutet av 1600-talet.

I kategorin kött och fågel finns det inga recept på vilt, vilket är lite överraskande med tanke på de ägor som Britta hade. Det var vanligt i de högre samhällsklasserna att man jagade vilt. Många gods hade egna jägare anställda. Bland fåglar förekommer kapuner, kycklingar, höns, kalkon och gäss. Bland köttrecepten är det nöt och får/lamm som är dominerande. Om man ville marinera kyckling gjordes en marinad på vinättika, salt, peppar, lök och citron. Kycklingen lades ner i marinaden och fick ligga tills den tagit smak (det finns dock ingen tidsangivelse). Kycklingen styckades och delarna vändes i mjöl och rivet bröd för att därefter stekas i smör, sedan hällde man ner lite av marinaden i stekpannan och kycklingen fick sedan koka en stund. Anrättningen serverades varm.³³

Om man hellre ville göra en frikasse på kalv styckade man köttet i lagom stora bitar. Köttet bryntes till det fått färg runt om i smält smör, därefter slogs vin och köttbuljong över. Muskot, nejlikor, kyndel, persilja tillsattes och allt fick koka tills köttet var mörkt. Strax innan servering rördes råa äggulor ner för att reda frikassen något.³⁴ Om man ändå höll på med kalvkött kunde man på samma gång göra en rätt av kalvtunga. Man kokade tungan och tog av det yttersta lagret av skinn på densamma när den var kokt. Därefter hackades tungan fint. Smör, ägg och rivet bröd blandades ner i hacket och allt lades på brödsivor som stektes i smör. Buljong, peppar, muskotblomma fick koka upp och därefter tillsattes lite gröna färska kryddor (vilka anges inte). Denna buljong hälldes över brödsivorna innan servering. Istället för buljong kunde man koka upp vin, smör och äggulor och slå dessa över de stekta brödsivorna innan servering.³⁵

Lax, abborre och gädda är vanligt förekommande fiskar. Sill och strömming dyker upp men inte i samma utsträckning. Skaldjursrecepten är i huvudsak recept på kräftor (de äts alltid varma) det förekommer även ostron. Britta blandade gärna både fisk, skaldjur och svamp. Ett exempel var när man rensade ur gädda och kokade den i salt vatten. Färskas ostron kokades för sig i mycket smör, rivet bröd, peppar. Efter att ha förvällts fick murklorna ett hastigt uppkok i köttbuljong med tillsats av muskotblomma och nejlikor. Gäddan plockades upp ur vatten när den var färdigkokt och delades i mindre bitar som placerades på serveringsfat och ostronen i sina skal hälldes över. Till sist hällde man över murklorna i sitt spad och anrättningen serverades varm.³⁶

Ville man hellre ha lax så rensades fisken och kokades sedan i vatten. Under tiden smaksatte man ett bärmos kokat på körsbär med vin och nejlikor. Laxen plockades upp när den var klar och delades i portionsbitar. Bärmoset hälldes över bitarna som placerades i portionskoppar tillsammans med moset. Rivet bröd ströddes över i varje kopp, sedan hällde man i ett par skedar av det vatten som laxen kokat i. Anrättningen serverades varm.³⁷ Strömming kunde även kokas i saltvatten. Medan den kokade stekte man brödtärningar i en stekpanna. Strömmingen plockades upp när den var färdigkokt och lades upp hel på serveringsfat och de varma brödtärningarna ströddes över.³⁸

Alla kakor och tårtor innehåller rivet socker och grädde samt frukt eller bär som till exempel citron, körsbär, hallon, äpplen och päron. Utöver dessa finns även mindre söta anrättningar; ett exempel på detta är fyllda semlor med äpp-

*Lax kokt med bland annat nejlikor och serverad med körsbärsås är ett exempel på de många varma huvudrätterna där Britta använde sig av inhemska bär som en av huvudingredienserna.
Foto: Ulrica Söderlind.*

len. Äpplen hackades smått och man tillsatte korinter, socker och kanel. Man skar toppen av semlorna och tog ur dem. Därefter fyllde man semlorna med äppelblandningen. Inkråmet från semlorna finfördelades och stektes tillsammans med vin, korinter och socker i smör. Semlan placerades i ett djupt fat eller tallrik och vinblandningen hälldes över semlan som fick stå tills skorpan på undersidan hade mjuknat. Strax innan serveringen strödde man över mer rivet socker och kanel.³⁹

Ett undantag från dessa är det recept som finns på citronsorbet. Socker, vatten och citron fick koka samman i en timme och slogs sedan upp i lämpliga kärl och ställdes kallt. Anrättningen serverades när den frusit ordentligt.⁴⁰ Det här receptet är mycket intressant eftersom vi än i idag gör sorbet på nästan samma sätt samt att det inte fanns några frysar under 1600-talet. Tyvärr står det inte i receptet var eller hur man fryste sorben. I dag kokar man upp socker, vatten och smaksättningen och håller den i lämpli-

Britta tillverkade citronsorbet på samma sätt som vi gör än idag. Hur Britta och hennes stab av kockar och kallskänkor lyckades hålla anrättningen fryst vet vi idag inget om. Foto: Ulrica Söderlind.

ga formar och ställer i frysen. Med jämna mellanrum öppnar man frysen och rör om i sorbetmassan så att det bildas kristaller. Detta fortsätter man med tills massan är genomfrusen innan den skopas upp och serveras. Om man gick till väga på detta vis redan på 1600-talet vet vi inte men det är inte helt omöjligt att så är fallet med tanke på hur lika receptet är i övrigt.

I receptsamlingen finner man även exempel på vilka maträtter som serverades och i vilken ordning hos Britta i hennes eget hushåll, både till vardags och till mer speciella tillfällen. Att äta middag under 1600-talet betydde att man åt den vid middagstid på dagen, vad vi idag kallar för lunch. Aftonmåltiden serverades på kvällen, det vi idag kallar för middag.

En tisdagmiddag kunde bestå av följande anrättningar:

1. Ärtor med rökt kött.
2. Färskt oxkött med bröd och persilja.
3. Starka päron.
4. Mandeltårta.
5. Färsk fisk med lemonger⁴¹ muskotblomma, korinter, ingefära, färskt smör.
6. Äggstanning (som var gjord på mjölk, ägg, socker, kanel).
7. Kabeljo med färskt smör, ägg, senap.
8. Rivna sockerrötter i köttsocker med socker, smör, rivet bröd, muskotblomma
9. Fyllda fåglar med mandel, citron, pepparkaka, socker som gräddas i en tårtpanna.
10. Oxtunga och skinka.
11. Potagé med kräftor, söt grädde, gröna ärtor, muskotblomma, ingefära.
12. Ungskokta äpplen (som kokades till mos, och blandas med äggula, smör, socker, kanel).
13. Sallat.⁴²

Samma dags aftonmåltid kunde se ut så här:

1. Mandelmjölk.
2. Färsk svinbringa kokt i salt.
3. Stekta kycklingar eller unga höns fyllda med persilja.
4. Bakat lamm i vin.
5. Abborrar fyllda med äpplen, lök, korinter, rivet bröd, vin, muskotblomma.
6. Frikadeller med vin och socker.
7. Förlorade ägg med franskt bröd och socker.
8. Torra gäddor med rovor.
9. Rökt fårkött stuvat med morötter, mejram, smör, rivet bröd, ingefära.
10. Upplockad fågel med ansjovis, peppar, färskt smör.
11. Färsk torsk med senap.
12. Insyltade päron.
13. Sallat⁴³

Viktigt att hålla i minnet är att när man äter en sallat under 1600-talet så handlar det inte om några salladsblad, lite tomater och skivad gurka. En 1600-talsmänniska skulle inte förstå vad det var för något om de fick dessa råvaror serverade framför sig på tallriken. En sallat under 1600-talet bestod av varma rotfrukter och sparris. Britta avslutade således dagens båda måltider med en mycket mättande anrättning.

De ovan givna exemplen på måltider var under vardagar i Brittans hushåll. Om det var en högtidsdag eller annan speciell tilldragelse bestod måltiden av extra ordinära rätter som Britta kallar det för. Exempel på sådana är:

1. Frikadeller av kalvkött.
2. Fyllda rovor stekt i smör.
3. Hummer med vin och saffran.
4. Jordärtskockor.
5. Avriven spenat.
6. Fyllt ål.
7. Insyltade päron.
8. Brödbakelser.
9. Cleneter.
10. Ostkaka med rosmarinvatten och socker.
11. Snömos⁴⁴

Även om dessa exempel på anrättningar var extraordinära så serverade Britta inte dem när det kom gäster på besök. Britta har nämligen ytterligare en kategori av maträtter och den kallar hon för extra ordinära rätter för främmande. Exempel på sådana är:

1. Potage av kalvbringa och unga kycklingar, utbrutna kräftor, murklor som kokades med citronsaft, purjolök, muskot, nejlikor, saffran.
2. Kokt lamm, kyckling som serverades med murklor, fyllda ägg, avrunna kräftor med vin och ansjovis.

3. Friterad karp med vin, nejlikor, citroner, socker, färskt smör.
4. Rispastej gjord på ris med vitlök, muskotblomma, socker, märm.
5. Märgrårta med sött sockerbröd, rosenvatten, korinter, socker, ägg, muskotblomma.
6. Engelsk pudding av märm, rivet bröd, russin, korinter, socker, rosenvatten.
7. Mandelflarn som gräddats med socker och kanel.
8. Vinsoppa med rivet bröd, socker, korinter, kanel, kardemumma, och några äggulor.⁴⁵

Britta smaksatte även sitt eget brännvin med bland annat anis, kanel, pomerans, kardemumma, citron, brödkummin och tallkottar. Det finns även recept på ett brännvin som kallas för spiritus och som förefaller ha varit något av en favorit bland de smaksatta brännvins-sorterna. Detta brännvin brändes med smultron, därefter smaksattes det med pomeransskal, kummin, anis, fänkål, lagerbär, enbär, rå pimpinella eller gräs, saffran och rosmarin. Vin smaksattes med vinbär eller meliss.

Mat och dryck under stormaktstiden

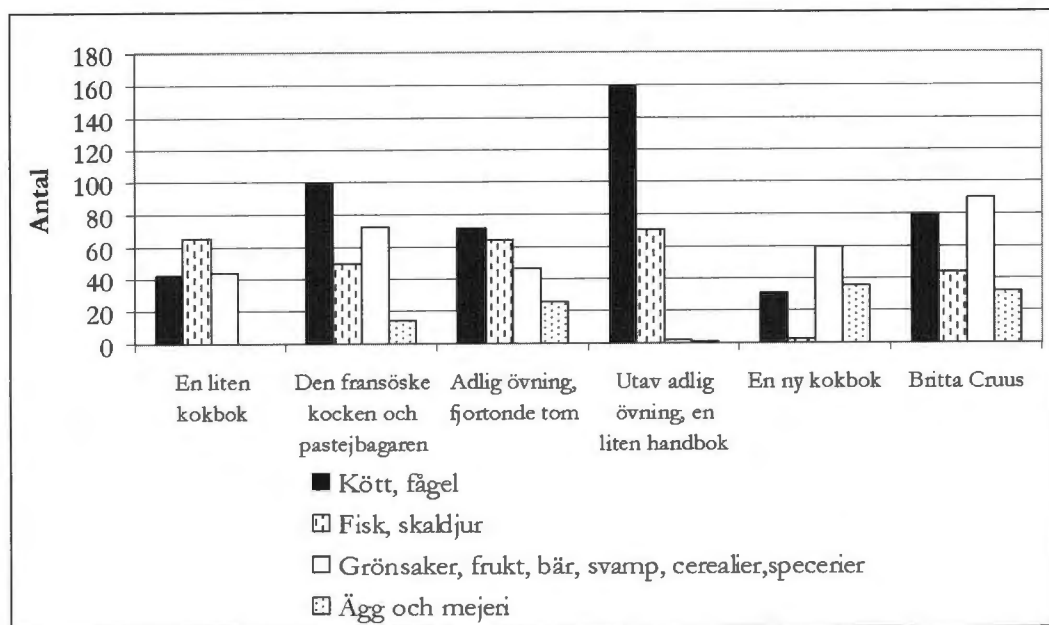
Med tanke på att Britta dog 1716 och kokboken är påbörjad så sent som 1696 (samma år som dottern avlider) ser jag receptsamlingen som en vittnesbörd om Brittans kunskaper inom mat och dryck som hon samlat på sig under ett långt liv. Britta summerar det hon vet om måltidsordning och beredning av både mat och dryck och överlämnar boken till sin dotterdotter Britta Sofia Horn på Krusenbergh. Eftersom receptsamlingen är skriven av flera händer än Brittans så förefaller det som om Brittans barnbarn har fortsatt att skriva i den när hon fått den i sin ägo. Detta gör

denna fantastiska receptsamling ännu mer intressant eftersom den speglar en släkts mat och dryckeskunskaper över en längre tidsperiod.

Det finns endast fem bevarade tryckta kokböcker på svenska från 1600-talet. Om det skrevs fler och hur stor spridningen var av dessa är i dag okänt. Den första boken i tabell 2, *En liten kokbok (Een litjen kokbok)* utkom år 1650 och i dagsläget är inte författaren känd. *Den fransöske kocken och pastejbagaren* är skriven och utgiven av Romble Salé på dennes egen bekostnad år 1664. Salé var fransman och hade tjänst hos riksrådet Gustaf Soop och kokboken vittnar om hans bakgrund. Åke Rålamb gav ut en rad böcker under 1600-talet och en del av dessa behandlar mat och dryck. Bok nummer tre, *Adelig öfnings fiortonde tom*, 1690, i diagrammet ingår i det verk av böcker som Rålamb kallade för adliga övningar. Bok nummer fyra har en tidstypiskt omständlig titel, *Utaf adelig öfningsh. Een liten handbook, som gifwer fullkomlig underrättelse huru en adelsman kan låta i sitt kök allahanda slags kiött, fugell och fisk på åtskillige maneer kokas och tilredas*, Stockholm, 1695. Även den är skriven av Rålamb men är fristående från bokverket adliga övningar. Det är vad Rålamb kallar för en liten handbok som gav full underrättelse till en adelsman vilka olika slags maträtter som denne kunde laga till i sitt kök. Den näst sista boken i diagrammet *En ny kokbok (Een ny kock-book)* utkom år 1690 och har i likhet med *En liten kokbok* en i dagsläget okänd författare. Den sista "boken" i tabellen är Brittans receptsamling.

Man bör hålla i minnet att Brittans receptsamling som är handskriven är av en annan karaktär än de tryckta kokböckerna. En handskriven receptsamling riktar sig till den närmaste omgiv-

Tabell 2. Recept i Britta Cruus kokbok jämfört med i tryckta kokböcker från 1600-talet.

ningen medan de tryckta böckerna var menade för en vidare läsekrets. Åke Rålamb var adlig och skrev en rad böcker, ett flertal som handlar om mat, dryck och köks- och trädgårdsskötsel. Britta var således inte ensam inom adeln att skriva om mat och dryck. Utan att kunna bevisa det tror jag även att fler adelsdamer skrev ner sina recept även om dessa inte har bevarats in i vår tid.

Av de böcker som finns med i tabellen är det endast två som har fler kött- och fågelrecept än Britta, nämligen Salé med 100 stycken och Rålamb's lilla handbok med 160 stycken. Den sistnämnda har dubbelt så många som Brittias. Förhållandet mellan de olika böckerna och Britta ser annorlunda ut i fråga om fisk och skaldjur. Endast en bok har färre recept än hennes, "En ny

kokbok" från 1690 med tre recept. Här skall påpekas att majoriteten av alla recept i denna kategori utgörs av fiskrecept. Skaldjursrecepten är få. Rålamb's lilla handbok har flest, 18 skaldjursrecept. Hos Rålamb finner man hummer för första gången samt snäckor. Siffrorna indikerar att fisk var populär mat om man hade färsk fisk, medan man var mer återhållsam med skaldjuren.

Det finns ingen av böckerna i tabell 2 som har fler maträtter än Britta vad gäller kategorin grönsaker, frukt, bär, svamp, cerealier, specerier. Den som kommer närmast är Salé med 73 recept mot Brittias 90. Rålamb har i sin lilla handbok endast två recept. Förutom Britta är det endast Rålamb som använder svamp i sin matlagning,

dock inte murklor utan champinjoner i sin adliga övning. Siffrorna indikerar att svamp inte var en vanlig ingrediens i matlagningen under 1600-talet även om den förekom i de adliga kretsarna och kan därför betraktas som exklusiv.

I kategorin ägg och mejeri är det återigen endast en bok som har fler recept än Britta, *En ny kokbok* från 1690 som har fyra recept fler än Britta. Denna bok har ett stort inslag av kakor och tårter. Den anonyma kokboken från år 1650 har inga recept alls i denna kategori och Rålamb's lilla handbok ett. Även om Rålamb har 26 recept av denna sort i sin adliga övning är det nästan tio mindre än Britta. Generellt kan sägas att recepten i denna kategori är kakor, tårter, bakverk men även maträtter som våfflor och pannkakor.

Fördelningen av recepten i de studerade verken är således ojämn, Britta har dock ytterligare en kategori som de andra inte har, nämligen efterrätter med lite över 80 recept. Dessa recept skiljer sig markant från recepten i kategorin mjölk och ägg. Här ser man tydligt att man ätit anrättningarna som efterrätter medan de andra recepten är mer åt bakverkshållet. Tårter, bakverk och kakor åts dock troligen också som efterrätt.

Genom att Brittans släkt hade gods på flera ställen i landet förefaller det mycket troligt att måltidsordningen och kosthållningen på de olika godsen påverkas av den lokala geografin. Detta innebär att kosthållningen inte såg lika ut på de olika godsen som fanns inom släkten. Att Britta hade stor kunskap om mat och dryck föreligger det inga tvivel om. Intressant att se är att denna högadliga dam inte enbart har maträtter med exklusiva ingredienser utan även själv åt måltider som torra gäddor med rovor. Inhemska bär var mycket populärt att använda i matlag-

ningen till råvaror som kött, fisk och fågel. Även om vi idag använder dessa bär i efterrätter som till exempel blåbärspaj och kokar sylt, marmelader och geléer på dem som till exempel lingonsylt och vinbärsgelé, har bären försvunnit i dagens moderna matlagning i Sverige som en bärande ingrediens i maträtter med animalier.

En krydda som är ständigt återkommande är muskotnöten och muskotblomman. I dag är dessa kryddor i stort bortglömda. Man använder riven muskotnöt till potatismos, men det är också allt. Att man använde sig av mycket kryddor till att smaksätta sitt brännvin med är inte konstigt med tanke på att dåtidens brännvin inte var renat utan innehöll en stor mängd finkel, vilket inte är vare sig välsmakande eller vällyktande. Den stora mängden importerade kryddor i matlagningen hos Britta visar i mitt tycke på den sociala status som Britta hade mer än att man kryddade upp dåliga råvaror. Användningen av rosenvatten hos Britta är intressant eftersom det är en produkt som har sina hemvister i det vi idag benämner arabvärlden. Än i dag tillverkas rosen- och apelsinblomvatten i dessa regioner. Numera är det en ingrediens som inte används av infödda svenskar i matlagningen men som dock flitigt används av invandrare i Sverige. När man studerar Brittans måltider med upp till 13 rätter undrar man hur man orkade äta sig igenom dessa måltider. Mest troligt är att man endast åt lite av varje anrättning samt att man satt till bords länge och inte hade bråttom när man intog sina måltider. Man hade tiden på sin sida, vilket vi inte har idag.

Anledningen till att Britta valde att bygga och öppna ett gästgiveri i Barkarby är idag inte känt men en trolig orsak kan vara att hon insåg att det

skulle vara en väl underbyggd inkomstkälla. Det råder inga tvivel om att Britta valde ut ett strategiskt bra läge för sitt gästgiveri. Hon visste redan att stora mängder människor färdades förbi där hon anlägger gästgiveriet. Hon kräver även vid tinget att de små omkringliggande krogarna och tavernorna ska stängas och att hon ska få monopol på försäljningen av alkoholhaltiga drycker, vilket hon också fick. Detta indikerar att hon var väl medveten om kundunderlaget för sitt gästgiveri. Gästgiveriet behöll hon i sin ägo i ca 30 år även om hon arrenderade ut det.

Det är inte troligt att Britta själv arbetade på gästgiveriet, men hon hade säkert god insyn i verksamheten även om hon hade bokhållare som skötte om räkenskaperna. Här måste man komma ihåg att även om Britta arrenderade ut gästgiveriet var det hon som ägarinna som var främst ansvarig ifall det förekom brott och bråk på platsen och kunde även straffas för detta. Detta indikerar att Britta hade god insyn i verksamheten, det förefaller högst otroligt att hon skulle vilja bestraffas för bråk eller brott begångna vid gästgiveriet. Jag tror inte att det finns någon restaurangägare i dag som skulle göra det. Vi vet även att änkedrottningen besökte gästgiveriet när hon var på resa mellan olika slott, vilket indikerar att gästgiveriet höll en viss standard och kan inte ha varit hur stökigt som helst. De råvaror som finns listade för ett av besöken av änkedrottningen illustrerar att även om änkedrottningen var på re-

sande fot fick måltiden ta tid att äta sig igenom. Med tanke på gästens sociala status är det inte troligt att måltiden intogs på rummet utan den bör ha ätits i matsalen tillsammans med änkedrottningens övriga sällskap.

Genom att Britta aldrig gifte om sig blev hon som nybliven änka ekonomisk myndig vid 17 års ålder. Hade hon valt att gifta om sig hade hon förlorat den statusen och kunde då inte fatta egna beslut som rörde hennes egendomar och ekonomi. Det förefaller ganska otroligt att hon hade byggt och öppnat ett gästgiveri om hon haft en förmyndare över sin förmögenhet. Fram till dags dato har jag inte funnit någon dam av hög adlig börd som varit gästgivare under 1600-talet i Sverige. Brittias beslut att bygga ett gästgiveri och sedan äga det i närmare 30 år var knappast någon vanlig företeelse. Oaktat detta påverkade ägandet av ett gästgiveri inte hennes sociala status, det finns inga tecken på att Brittias sociala status skulle ha förändrats i och med uppförandet och ägandet av gästgiveriet. Hon tillhörde fortfarande vid sin död en av de högadliga släkterna i landet och var ägarinna av flera gods. Gästgiveriet bör ses som en av de inkomstbringande källorna till ekonomin och påverkade inte Brittias sociala status.

Vidare studier av receptboken kommer att göras och förhoppningsvis kommer resultaten av den att belysa en adligs släkts kunskaper vad det gäller mat och dryck ännu mer i framtiden.

Noter

- 1 Munthe, Curt, *Lilliehöökär*, Stockholm, 1975: 57 ff.
- 2 Munthe 1975: 59 ff.
- 3 Munthe 1975: 62 ff.
- 4 Munthe 1975: 64
- 5 Vinkällaren, Kungl. Maj:ts, reviderade räkenskaper, 1657, vol 48, s 41, 212, SLA.
- 6 Munthe, 1975: 64, 67.
- 7 Munthe, 1975: 64 ff.
- 8 Munthe 1975: 67.
- 9 Munthe, 1975: 69.
- 10 Munthe, 1975: 98 f.
- 11 Kungl. Maj:ts krogare och gästgifvare ordningh, Stockholm, 1649:2.
- 12 1649: 3 f.
- 13 1649: 5.
- 14 1649: 6–9.
- 15 Kongl. Maj:ts Krogare och gästgifvare Ordning, 1651: 6 f.
- 16 1649: 6–9.
- 17 1649: 9 ff.
- 18 1649: 9.
- 19 1649: 11 ff.
- 20 1649: 13.
- 21 1651: 9 f.
- 22 Muntligt meddelande, Lars Gutavsson jr, lokalhistoriker, Järfälla.
- 23 Muntligt meddelande, Lars Gutavsson jr, lokalhistoriker, Järfälla.
- 24 Änkedrottningen Hedvig Eleonoras källarräkenskaper, 1679: opaginerad, SLA.
- 25 Hedvig Eleonoras hovförtäringräkenskaper, vol II B:38, 1679, opaginerad, SLA.
- 26 Munthe, 1975: 69.
- 27 Kokbook, Britta Cruus.
- 28 SAOB, spalt S 8354.
- 29 Kokbook, Britta Cruus, 1696: 94.
- 30 Kokbook, 1696: 114.
- 31 Kokbook, 1696: 48.
- 32 Kokbook, 1696: 122.
- 33 Kokbook, 1696: 94.
- 34 Kokbook, 1696: 33 f.
- 35 Kokbook, 1696: 50.
- 36 Kokbook, 1696: 35, 114.
- 37 Kokbook, 1696:34.
- 38 Kokbook, 1696:35.
- 39 Kokbook, 1696: 49.
- 40 Kokbook, 1696: 121.
- 41 Citron eller limefrukter.
- 43 Kokbook, 1696: 68.
- 43 Kokbook, 1696: 69.
- 44 Kokbook, 1696: 75 f.
- 45 Kokbook, 1696: 77.

Käll- och litteraturförteckning

I. Otryckta källor

Slottsarkivet, Stockholm

Vinkällaren, Kung Maj:st , reviderade räkenskaper, 1657, vol 48.

Änkedrottningen Hedvig Eleonoras källarräkenskaper, 1679.

Hedvig Eleonoras hovförtäringräkenskaper, vol II B:38, 1679.

Kungliga Biblioteket, Stockholm

Kokbook, Britta Cruus

Muntliga källor

Lars Gutavsson jr., lokalhistoriker, Järfälla

II. Tryckta källor

Kungliga M: ts krögare och gästgifware ordningh, Stockholm 1649.

Kongl. Maj Krögare och gästgifware Ordning, Stockholm 1651.

Een litjen kokbok, Stockholm 1650 [anonym].

Een ny kock-book, Västerås 1690 [anonym].

Rålamb, Åke, *Adelig öfnings fiortonde tom*, Stockholm 1690.

Rålamb, Åke, *Utaf adelig öfningh Een liten handbook, som gifwer fullkomlig underrättelse huru en adelsman kan låta i sitt kök allahanda slags kiött, fugell och fisk på åtskillige maneer kokas och tilredas*, Stockholm 1695.

Salé, Romble, *Den fransöske kocken och pastejbakaren*, Stockholm 1664.

Databaser

SAOB, spalt S 8354.

III. Litteratur

Munthe, Curt, *Lilliehöökär*, Stockholm 1975.

Att studera företagsledare: biografisk metod som hjälpmedel

THERESE NORDLUND

Kan man förstå samhällsutvecklingen utan att ta hänsyn till individens handlingar? Varför är den biografiska metoden viktig? Biografien har ofta blivit lågt värderad som vetenskapligt arbete inom svensk historieforskning. Under 1960- och 1970-talen var ett strukturalistiskt perspektiv dominerande inom historievetenskapen. Individuella levnadsöden ansågs inte vara bärare av historiska förlopp. På senare tid har biografien rönt uppmärksamhet. Inom flera vetenskapliga discipliner har forskare försökt konstruera en tänkbar biografisk metod.¹ Det går bland annat ut på att undersöka aktörens betydelse för det historiska förloppet. Till den biografiska metodens förtjänster hör att den har tyngdpunkten vid kombinationen av aktör och struktur. Till dess nackdel hör att det går lätt att skriva "äreminnen" över berömda personers insatser.² Att försöka se positiva och negativa aspekter är betydligt svårare, men nödvändigt för att höja "biografins" värde. Internationellt har biografien som genre och metod diskuterats livligt. Det finns många forskare som har diskuterat problematiken med för-

hållningssättet till den studerade aktören. En del menar att författaren måste engagera sig emotionellt i huvudaktören för att kunna återskapa dennes liv och verksamhet på ett trovärdigt sätt. Medan andra menar att man bör undvika de falluckor som biografins personfixering kan medföra.³

Syftet med denna artikel är att diskutera hur den biografiska metoden kan användas som ett hjälpmedel för att studera företagsledare. Jag kommer att ta upp för- och nackdelar med denna metod. Det fall som presenteras utgår främst från min doktorsavhandling som behandlar storföretagarna Axel Ax:son Johnson (1876–1958) och J. Sigfrid Edström (1870–1958).⁴ Vad kan den biografiska metoden tillföra när man skriver om företagsledare?

Biografisk metod

En biografisk metod syftar till att ingående följa en eller ett antal människor närmare för att utläsa hur dessa människor har agerat i förhållande

till sin omvärld. Genom att studera enskilda individer framträder en tydligare bild av den samtid som individen verkar i. Idéhistorikern Gunnar Eriksson har formulerat ett utkast till en biografisk metod. Han lyfter fram vikten av att "belysa det inre mörkret".⁵ Den enskilda aktörens handlingar måste analyseras i förhållande till samhällsutvecklingen. Det "inre mörkret" handlar inte om hur personen har varit som människa eller vilka egenskaper denna person är utrustad med. Inte heller handlar det om hur individen projicerar sina egenskaper på sin omgivning. Det handlar om hur individen har agerat och motiverat sina beslut i relation till andra människor. Det gäller att placera individen i "en krets så nära hans individualitet som möjligt".⁶

Naturligtvis är denna metod inte helt utan problem. Andra väsentliga frågor som forskaren måste förhålla sig till rör etik. Detta är viktigt framför allt om man skriver om levande personer.⁷ Vad är viktigt att lyfta fram om privatpersonen och vad är mindre viktigt? Hur kan man relatera individen till andra aktörer? Är individen alltid betydelsefull? Jag skall försöka utgå från de problem som jag själv har upplevt, då jag använt den biografiska metoden. Min doktorsavhandling är ingen traditionell levnadsteckning, där aktörernas familjeliv uppmärksammas. Jag använde den biografiska metoden för att undersöka hur Axel Ax:son Johnson och J. Sigfrid Edström ledde storföretag och utvecklade nätverk. Den biografiska metoden satte fokus på information om individens reflektioner och strategier i förhållande till sin omvärld. Tidsandan blir en del av aktörens beteende.

För att kunna använda den biografiska metoden krävdes framför allt: 1) tillgång till källmate-

rial, 2) förmågan att kombinera positiva och negativa aspekter hos personen, 3) att göra avgränsningar.

För att kunna använda den biografiska metoden krävs att tillräckligt mycket material finns om föremålet för undersökningen. Det måste vara möjligt att följa individen under en längre tid. Materialet skall helst vara omfattande. Om materialet är knäppt, gäller det att vaska fram alternativa källor som kan ge insyn i hur personen ifråga har agerat under sitt liv. Här finns en uppsjö av möjligheter – intervjuer, dagböcker eller tidningsurklipp. En del personer har inte arkivbelagda handlingar, varför pusselarbete kanske krävs. Genom andra aktörers bevarade material kan man exempelvis finna handlingar om den individ som man ämnar undersöka närmare.

Om man studerar människor under en längre tid är det lätt att bli engagerad i deras liv och verksamhet. Det gäller därför att alltid ställa sig kritisk till det material som finns bevarat om personen ifråga. Det går inte att enbart uppmärksamma positiva egenskaper hos individen. För länge sedan trodde man att det var bättre att utelämna de "mörka sidorna", framför allt skulle inte kvinnor porträtteras som aggressiva och maktlystna, då det ansågs okvinnligt.⁸ Det är självfallet kombinationen som är intressant, gränsen mellan gott och ont.

Att göra avgränsningar är kanske viktigast för att hantera den biografiska metoden. Författarinnan Hermione Lee menar att det finns minst 13 olika förklaringar i biografier till varför Vincent van Gogh högg av sig örat. Med det exemplet menar hon att det inte går att följa upp alla tänkbara orsaker bakom ett visst händelseförlopp, utan ett urval bör göras.⁹ Det går inte

att teckna en fullständig bild av en människas liv. Som författare till en biografi ställs man inför olika utmaningar och därför är urvalet viktigt. Vad bör man ta upp och vad måste utelämnas? En annan intressant reflektion är författarens betydelse. Som bekant är det ofta män som skriver om andra män. Det finns all anledning att reflektera över författarens sätt att skildra och tolka, då huvudaktören i en biografi porträtteras.

Ibland är det svårt att uppfatta vilka prioriteringar aktören gör, som resulterar i vissa handlingar. Källmaterialet är inte alltid tydligt utan ger ibland endast en antydning om vad som har utspelat sig eller vad som planeras. Ibland är också källmaterialet bristfälligt.

För att bäst kunna utnyttja den biografiska metoden måste man relatera huvudaktören till flera sammanhang. Att se individens handlingar med hjälp av samhällets förändringar och tidsanda underlättar arbetet. Sedan är det metodiskt viktigt att låta aktören själv komma till tals. Aktören kan på detta sätt berätta om sin egen drivkraft. Ett utmärkt sätt är att använda rikligt med citat för att belägga vad individen säger och gör. Det bidrar till att synliggöra individen. Offentliga och privata uttalanden är intressanta att analysera. Det kan förklara hur och varför den enskilda aktören betar sig på ett visst sätt i ett specifikt sammanhang.

J. Sigfrid Edström – ett biografiskt exempel

Asea-chefen Johannes Sigfrid Edström föddes den 21 november 1870 i Morlanda socken, Bohuslän. Han var son till sjökaptenen Olof Mar-

J. Sigfrid Edström, mångsysslade storföretagare och olympisk ledare.

tin Edström och dennes maka Eva Charlotta (född Ericson). Efter utbildning vid Chalmers och senare Zürich reste han till USA för att arbeta för General Electrics och Westinghouse. Senare återvände han till Sverige för att leda och elektrifiera Göteborgs Spårvägar år 1900. Tre år senare fick han erbjudande om att bli verkställande direktör för starkströmsbolaget Asea i Västerås. Han antog efter tvekan anbudet.¹⁰

Sigfrid Edström kallades tidigt för mångsysslare. Han var engagerad i ett stort antal industriella sammanslutningar, bland annat som ordförande i Internationella Handelskammaren, Sveriges Verkstadsförening, Svenska Arbetsgivare-

föreningen (SAF), Sveriges Elektroindustriförening och ledamot i Sveriges Allmänna Exportförening samt Sverige-Amerikastiftelsen med flera betydande organisationer. Sigfrid Edström var engagerad i den svenska och internationella idrottsrörelsen genom grundandet av Riksidrottsförbundet 1903 och internationella friidrottsförbundet 1913, där han satt som ordförande fram till 1946. Dessutom var Sigfrid Edström ledamot i Internationella Olympiska Kommittén 1920–1952 och senare president för kommittén under åren 1946–1952.¹¹

Sigfrid Edströms mångsidighet innebar både fördelar och nackdelar med att använda den biografiska metoden. Hur hanterar man personer som gjort så oerhört mycket? Svaret är att det tyvärr inte går att skriva om allt. Jag valde att sätta fokus på hans roll som företagsledare vid Asea. Däremot försökte jag fånga in de delar som kan kopplas till hans ledarskap, exempelvis rörde det hans ordförandeskap i SAF och hans nätverksbyggande. Dessutom ville jag inte enbart ta del av formella protokoll, rapporter och brev. Min ambition var att komma åt informell information som går att finna i material som kanske allmänt uppfattas som "kuriosa". Till exempel rör det sig om menyer, telegram, anteckningar och tidningsartiklar. Ett annat sätt att komma aktören in på livet är att studera hur dagböcker skrivs. Sigfrid Edström började skriva dagbok sent i livet, när hans aktivitet minskat i Asea. Men dagböckerna är intressanta eftersom han reflekterade över samtiden. En källkritisk synpunkt är att Sigfrid Edström verkar ha varit medveten om dagböckernas framtida användning som forskningsmaterial. I dagboken från 1945 skriver han: "Jag har idag slutat bok No 27,

som innehålla minnen och berättelser från en viktig epok i mitt liv – ja, i världshistorien".¹² Det framställs som om Sigfrid Edström styrde sina dagboksinslägg. Kanske var han medveten om framtida läsare. Han skänkte själv sina privata handlingar till Riksarkivet och var angelägen om att vetenskaplig forskning skulle bedrivas om hans person. I dagböckerna förs genomgående en dialog med "läsaren". Det finns infogade hälsningar och kommentarer till den framtida läsaren.¹³ Vid ett tillfälle skriver Sigfrid Edström: "Den som i en framtid till äventyrs genom läsa dessa anteckningar ska helt visst säga: Så lite han skrev om sina inre känslor, så lite reflektioner etc. Ja, detta är sant – Ty jag är en "matter of fact" människa. Jag ordnar och ställer med det ena eller andra. – Jag är vad somliga kalla en organisationsmänniska".¹⁴

När jag undersökte dagböckerna var det angeläget att ta del av detta källkritiska problem. Sigfrid Edström ville presentera sig själv på ett visst sätt. Jag instämmer inte i vad Sigfrid Edström ansåg om dagböckernas karaktär. De är livfulla och författaren beskriver sina inre tankar om livet, familjen och framtiden. Dock valde jag att förhålla mig källkritisk till vad han valde att delge läsaren, inte minst på grund av hans medvetenhet om framtida läsare.

Att studera ledaren – i skuggan av Saltsjöbadsavtalet

När jag arbetade med Edströmsmaterialet (bestående av hans privata material och Asea-koncernen) brottades jag med uppgifter om ledaren och myten om den stora ledaren. Ett sådant exempel är att Sigfrid Edström av eftervärlden i

många och mycket blivit en symbol för Saltsjöbadsavtalet. Längre uppfattades han som en liberal och arbetarvänlig industriman. I mitt avhandlingsarbete ansåg jag att han inte enbart skulle ses som företagsledare utan också som SAF-ordförande och privatperson. Trots allt leder biografiskrivande till att försöka se olika sidor av en människa, att foga samman pusselbitar till en helhet.

Samtidigt som Sigfrid Edström var verkställande direktör för Asea var han en ledande representant för arbetsgivarnas organisationer. Han var ordförande i Verkstadsföreningen 1916–1939 och ordförande i Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF) åren 1931–1942. Det påverkade rimligen hans arbete som företagsledare. I samtida tidningar talade Sigfrid Edström ofta positivt om sina möten med arbetare: ”Jag har mött dem inte bara tvärs över förhandlingsbordet, utan hemma i fabriken, i sjukvårdens styrelse och i diskussionsföreningen och lärt värdera dem som ett intelligent och duktigt släkte”.¹⁵ Men det existerade också en annan sida. Hans inlägg vid Arbetsfredskonferensen 1928 visade en oro över fenomenet industriell demokrati. Edström ansåg att ”skulle parlamentarismen komma in i industriens ledning, vore det detsamma som industriens död”.¹⁶ Däremot var han positiv till samarbete, förutsatt att arbetsgivare och arbetare skaffade sig mer kunskap i ekonomiska och industriella frågor. Dessutom poängterade Sigfrid Edström att det borde komma till arbetarnas kännedom att de flesta arbetsgivare var vänliga människor och knappast kapitalistiska utsugare. Den Sigfrid Edström som framträder vid arbetsfredskonferensen var en luttrad chef, som var trött på konflikter, men

ändå intresserad av att styra upp den oreda som fanns i arbetslivet. Det fanns ett intresse av att motarbeta konflikter och gynna samförstånd. De flesta företagsledare menade att det var eftersträvansvärt att nå arbetsfred.

Historikern Sven Anders Söderpalm antyder i sin bok *Direktörsklubben* (1976) att Sigfrid Edström knappast var betydelsefull för Saltsjöbadsavtalet. Däremot anser Söderpalm att Edström hade en liberal samhällssyn, eftersom han tog ställning för rösträtten.¹⁷

Jag menar att man måste kritiskt granska Sigfrid Edströms samhällsanalys. Det bidrar till att förstå hur han såg på arbetskraften som SAF-ordförande i takt med samhällsförändringarna. Han var tveksam till stigande löner. Under 1930-talet kritiserade han demokratiseringsprocessens inverkan på näringslivet. I Paris fick Sigfrid Edström veta att springpojkar hade hyfsade löner. I ett brev till SAF:s verkställande direktör Gustaf Söderlund skrev Edström om situationen i Frankrike: ”Saken försvåras därav, att man ej får avskeda folk hur man vill, utan även härutinnan föreligga vissa restriktioner, och det lär även vara förbud på att uppdelna en avskedad mans befattning på andra kontorsanställda”.¹⁸

När det gällde överläggningarna i Sverige såg Sigfrid Edström dem som bedrövliga. I materialet framkommer att han var mycket trött på LO:s ordförande August Lindbergs (1885–1966) argument om arbetarnas svåra ”nödläge”. Enligt Sigfrid Edström hade de flesta arbetare ett gott liv med pengar i överflöd. Han irriterade sig på att de fick igenom sina krav på högre löner. I dagboken skrev Sigfrid Edström: ”Alla ha rikligt med pengar även arbetarna och ändå skola dessa strejka för att få högre löner”.¹⁹ Sigfrid Edström

hävdade att det var Gustaf Söderlunds uppgift som nyttillträdd SAF-ordförande år 1943 att ta reda på vad arbetarna egentligen gjorde med sitt "överflöd av pengar".²⁰ Edström hänvisade till "den oerhörda trängseln på biograferna", vilket indikerade att merparten av arbetarnas löner gick till biografnöjen.²¹ Som belägg för påståendet hävdade han att flera arbetare uttalade sig i pressen om sitt biointresse. I dagböckerna finner man belägg för att han själv ofta gick på bio.¹⁹ Upprördheten avsåg enbart arbetarnas nöjeskonsumtion: "Det är verkligen hemskt att tänka på hur mycket pengar, som går ur vårt land i samband med biobesöken".²² Sigfrid Edströms uppmaning till efterträdaren Gustaf Söderlund var att göra en statistisk utredning som visade hur ofta arbetare gick på bio, restaurang eller åkte på semester.

Jag menar att denna inställning delvis kan förklara Sigfrid Edströms distanserade förhållningssätt till arbetskraften vid Asea. Han var förvisso positiv till arbetsfred, men inte om konsensus innebar att alla kunde ta del av vad han betraktade som en exklusiv livsstil. Flera samtida arbetsgivare var kritiska till de höjda lönenivåerna för arbetare och vad detta kunde leda till.²³ Särskilt intressant är att Sigfrid Edströms ståndpunkter visade sig viktiga att hemlighålla för omvärlden. Att öppet tillkännage dessa åsikter kunde göra Edström impopulär inte enbart i arbetarkretsar, utan inför en bredare allmänhet. Gustaf Söderlund besvarade därför Edströms synpunkter på följande sätt:

Jag måste bekänna, att jag blev något förvånad över den allmänna syn på problemet, som framträder i ditt brev [...] Jag föreställer mig, att om vi skulle möta upp med en kritik över

arbetarklassens biobesök och annan nöjeskonsumtion och göra gällande, att lönerna borde sänkas, så att arbetarna inte kunde gå på bio, vilket nöje istället borde förbehållas borgarklassen, så kommer vi att mötas med oförståelse från snart sagt hela Sveriges folk.²⁴

Söderlund var kritisk till Sigfrid Edströms förslag. Kanske var sådana tolkningar inte helt rumsrena inom näringslivets toppskikt. Uppenbarligen var det en återkommande fråga som bekymrade Sigfrid Edström. I hans dagboksanteckningar finns upprädda noteringar om nöjes- och lyxkonsumtionen hos den svenska befolkningen.²⁵

I slutet av 1940-talet hade Sigfrid Edström börjat acceptera en del samhällsförändringar, vilket inkluderade förbättrad levnadsstandard för arbetarklassen. I en dagboksanteckning från november 1949 skriver han: "Ruthie [hustrun, död sedan 1944] hade blivit förtvivlad om hon vetat vilka löner som jag betalar mina tjänare nu. Men jag finner att det lönar sig att betala bra och att ha bra hjälp. Jag är en gammal man och behöva ha det bra i kring mig. Kosta vad det vill".²⁶

Hur kan man tolka Sigfrid Edströms syn på samhällsutvecklingen? Han var en pragmatiker som kunde ändra sig snabbt och emellanåt tala om livets orättvisor. Under vinterkriget 1940 mellan Sovjetunionen och Finland tog Edström parti för grannlandet: "Ty det är en naturlig drift hos människan att hjälpa den svage, att kämpa mot övergrepp och orättvisor ja, även att bistå dem, som drabbats av olyckor och nöd: Att utföra en osjälvisk handling är i sig själv en källa till glädje".²⁷ När det gällde krig och nöd sympatiserade Sigfrid Edström med de svaga i samhället. Varför hade han svårare att förlika sig med arbe-

tarnas situation? Källmaterialet ger inget entydigt svar. Min tolkning är att han snabbt ändrade uppfattning i en del frågor. Här måste man sätta ihop rollen som företagsledare med privatpersonen. Som de flesta företagsledare var Sigfrid Edström resultatriktad. Han sökte efter fel i samhällsutvecklingen, vilket ger en antydning om en paternalistisk inställning. Som privatperson var han oförställd och öppen. Hans samhällsanalys var naiv, vilket idag kan ses som fördomsfullt.

Att studera en enskild individ väcker nya frågor. Var det ovanligt med dessa åsikter och spekulationer i näringslivet? Vi vet att en del industrimän hade svårt att förlika sig med samhällsutvecklingen, trots att de samtidigt var framåtskridande och dynamiska på andra områden. Men det fanns också en underliggande problematik i frågor om ekonomiska och sociala skillnader mellan kapital och arbete. Tidsandan satte sin prägel på samhällsklimatet och hur man skulle bemöta människor från andra yrkesgrupper. Min andra huvudaktör i doktorsavhandlingen Axel Ax:son Johnson hade delvis en annan uppfattning, genom att han ville forma arbetarna till framtida "kapitalister". I Johnsons fall handlade det om att utveckla en ledarskapsstrategi där arbetarnas "levnadsstandard" skulle höjas för att få dem att bli solidariska med företaget.²⁸

Det gäller att studera dels den offentliga, dels den informella bilden av företagsledaren för att få inblick i hur de tänkte och utvecklade strategier. Det betyder inte att de ständigt var mångfacetterade och betydelsefulla i allt vad de tänkte och utträttade. Litteraturvetaren Lisbeth Larsson menar att biografien handlar om att "undersöka

och definiera det mänskliga".²⁹ Det som visar på komplexiteten i människan gör det intressant att skriva biografiskt.

Sammanfattning

Denna artikel har diskuterat den biografiska metoden och hur man kan närma sig individen. Det finns förtjänster med metoden, men det gäller att också vara uppmärksam på de fallor som finns. Alla metoder är problematiska. De exempel som jag uppmärksammat behandlar främst företagsledaren J. Sigfrid Edström. Jag har pekat på vikten av att inte enbart se honom som företagsledare för Asea, utan att även i hans andra skepnader, som SAF-ordförande, pragmatiker och privatperson präglad av den rådande tidsandan. Här har jag gett en bild av Sigfrid Edström som mindre mångfacetterad och mer komplex, på grund av hans negativa syn på samhällsutvecklingen. Som belysande exempel diskuterade jag hans inställning till arbetarnas förbättrade lönevillkor under 1930- och 1940-talen, vilket han såg som ett problem.

Den biografiska metoden öppnar nya möjligheter att studera individen. Det handlar inte enbart om individens karaktär och beteende, utan om han eller hon har förmåga att inleda relationer och kommunicera med sin omgivning. Det är viktigt att undvika "äreminnen", för att höja biografins värde. Det finns många kritiker ännu idag till den biografiska metoden, då den lägger tonvikten på individens handlingar. En del anser att biografien är för fokuserad på aktören och detaljer i dennes liv.

I min avhandling valde jag att varken rättfärdiga eller anklaga individerna för deras beteen-

de. Min uppgift var att se hur ledare utvecklar strategier för att leda stora företag. Det betyder att den biografiska metoden kan användas för andra syften än för den traditionellt uppbyggda biografien. Jag menar att den biografiska meto-

den kräver ett mångskiftande material. Olika aspekter måste fångas upp, såväl aktörens inboende känslor och stämningar som omvärldens syn på huvudaktörens agerande.

Noter

- 1 Ambjörnsson, Ringby, Åkerman (red), *Att skriva människan: essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, 1997, s. 7–10. Se även Hermione Lee, "Examined Lives", *Essays in Criticism*, October, 2000 no 4. Lee betonar nödvändigheten att teoretisera biografien och öka biografins betydelse som genre.
- 2 Rune Bokholm, *Kungen av Skåne: en bok om statsmannen Arvid Posse*, 1998, s. 12–13. En annan risk är att skriva äreminnen.
- 3 *Writing Biography: Historians and their craft*, (ed) Lloyd E. Ambrosius, 2004, Peggy Lamson, "Writing Biography: Pitfalls and Dilemmas", *Writer*, Dec 91, vol 104, Issue 12. Ett bra exempel på en biografi som balanserar positivt och negativt är Ulf Olsson, *Att förvalta sitt pund: Marcus Wallenberg 1899–1982*, 2000.
- 4 Therese Nordlund, *Att leda storföretag: en studie av social kompetens och entreprenörskap i näringslivet med fokus på Axel Ax:son Johnson och J. Sigfrid Edström, 1900–1950*, 2005.
- 5 Gunnar Eriksson, *Platon och smitaren*, 1989, s. 137–142.
- 6 Eriksson (1989), s. 150–151.
- 7 Erik Lönnroth, "Det biografiska synsättet", s. 198. (red) Ambjörnsson, Ringby, Åkerman (1997). Lönnroth anser att en biografi inte bör vara en överdriven skvallerkrönika om en persons liv. Han menar att det är av stor vikt att belysa "människor som människor, levande att se, inte som nummer och abstraktioner och inte som automater, som handlägger ärenden".
- 8 Katherine Ramsland, "Writing Biographies: The Problems and The Process", *Writer*, Oct 1990, Volume 103, Issue 10, s. 3.
- 9 Lee (2000), s. 299.
- 10 *Vänners hyllning till J. Sigfrid Edström: på sjuttioårsdagen den 21 november 1940*, (red) Samuel Bring, 1940.
- 11 Jan Glete, *Asea under hundra år 1883–1983: en studie i ett storföretags organisatoriska, tekniska och ekonomiska utveckling*, 1983.
- 12 Dagboksanteckning 2.6.1945, dagbok nr 28, volym 424, Edströms dagböcker 1944–1945, JSE arkiv. RA.
- 13 Ett exempel på en hälsning till framtida läsare är följande episod. Sigfrid Edströms svägerska Else råkade spilla punsch över en dagbok. Edström förklarar missödet "Jag ser med förskräckelse på resultaten! Men det mesta synes dock vara läsbart. Om det nu har något värde! Så är dock fallet för mig själv. Jag läser ibland i de äldre dagböcker och i mina reseböcker med nöje. Så många minnen kommer fram". Se Dagboksanteckning 23.II.1943, dagbok nr 20, Edströms Dagböcker 1943–1944, volym 422, JSE arkiv. RA.
- 14 Dagboksanteckning 27.12.1943, dagbok nr 20, volym 422, Edströms Dagböcker 1943–1944, JSE arkiv. RA.
- 15 *Dagens Nyheter* 11.3.1933.
- 16 *Arbetsfredskonferensen i Stockholm: Den 30 November och 1 December 1928* (Stockholm 1929), s. 95
- 17 Sven-Anders Söderpalm, *Direktörsklubben: storindustrin i svensk politik under 1930- och 40-talen*, 1976, s. 38. Nationalencyklopedin, 2005-10-24, sökord J. Sigfrid Edström Källa http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=158929

- 18 Brev från J.S. Edström till G. Söderlund 22.10.1936. Svenska Arbetsgivareföreningen, Edströms korrespondens rör. SAF 1936-44, A14e, volym 35, JSE arkiv (RA).
- 19 Dagboksanteckning 23.12.1944, dagbok nr 26, volym 424. Edströms dagböcker 1944-1945, JSE arkiv. RA.
- 20 Brev från J.S. Edström till G. Söderlund 20.10.1943. Svenska Arbetsgivareföreningen, Edströms korrespondens rör. SAF 1936-44, A14e, volym 35, JSE arkiv (RA).
- 21 Brev från J.S. Edström till G. Söderlund, 20.10.1943. Svenska Arbetsgivareföreningen, Edströms korrespondens rör. SAF 1936-44, A14e, volym 35, JSE arkiv (RA). ”Det är ju rent av en nåd om man kan få en biljett till de mest omtyckta biograferna, vilka äro slutsålda 3, 4, ända till 5 dagar i förväg”, skrev Edström.
- 22 Edström var exempelvis mycket upprörd då biografen Nova stängde tvärs över gatan där han bodde. Se Dagboksanteckning 2.10.1949, dagbok nr 51, volym 430, Edströms dagböcker 1949-1950, JSE arkiv. RA.
- 23 Hans De Geer, *Rationaliseringsrörelsen i Sverige: effektivitetssidder och socialt ansvar under mellankrigstiden*, 1978 s. 150.
- 24 Brev från G. Söderlund till J.S. Edström 29.10.1943. Svenska Arbetsgivareföreningen, Edströms korrespondens rör. SAF 1936-44, A14e, volym 35, JSE arkiv. RA.
- 25 Se Nordlund (2005), kapitel 4 för mer utförlig information.
- 26 Dagboksanteckning 16.11.1949, dagbok nr 51, volym 430. Edströms dagböcker 1949-1950, JSE arkiv. RA.
- 27 Kort referat av tal, hållet av direktör J. Sigfrid Edström, ordförande i Nationalinsamlingen för Finland, vid mötet i Medborgarhuset, måndagen den 19 mars 1940, mapp 10 Tal – Nationalinsamlingen för Finland mf. Tal och föredrag, signum 1, volym 5, Tillägg till Sigfrid Edströms arkiv. RA.
- 28 Nordlund (2005), s. 155-158.
- 29 Lisbeth Larsson, ”Biografins återkomst”, *Tvärsnitt* 3:05, s. 13.

Käll- och litteraturförteckning

Riksarkivet (RA)

Direktör J. Sigfrid Edströms arkiv (JSE-arkiv)

Edströms korrespondens rör. SAF 1936-44, A14e, volym 35

Appendix (Edströms dagböcker)

Edströms dagböcker 18-21, 1943-1944, volym 422

Edströms dagböcker 26-29, 1944-1945, volym 424

Edströms dagböcker 50-53, 1949-1950, volym 430

Tillägg till Sigfrid Edströms arkiv

Tal och föredrag, signum 1, volym 5.

Tidningar

Dagens Nyheter

Internet

Nationalencyklopedin, 2005-10-24, sökord J. Sigfrid Edström

Källa

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=158929

Litteratur

- Ambjörnsson, Ronny, Ringby Per, Åkerman Sune, (red), "Inledning", *Att skriva människan: essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997.
- Ambrosius, E. Lloyd, (editor), *Writing Biography: Historians and their Craft*, (ed), Lincoln and London 2004.
- Arbetsfredskonferensen i Stockholm: Den 30 november och 1 december, 1928*, Stockholm 1929.
- Bokholm, Rune, *Kungen av Skåne: en bok om statsmannen Arvid Possé*, Lund 1998.
- Bring, Samuel (red), *Vänners hyllning till J. Sigfrid Edström: på sjuttioårsdagen den 21 november 1940*, Stockholm 1940.
- De Geer, Hans, *Rationaliseringsrörelsen i Sverige: effektivitetsidéer och socialt ansvar under mellankrigstiden*, Stockholm 1978.
- Eriksson, Gunnar, *Platon och smitaren*, Stockholm 1989.
- Glete, Jan, *Storföretag i starkström: ett svenskt industriföretags omvärldsrelationer: en sammanfattning baserad på "Asea under hundra år"*, Västerås 1984.
- Lee, Hermione, "Examined Lives", *Essays in Criticism*, October, 2000 no 4.
- Lamson, Peggy, "Writing Biography: Pitfalls and Dilemmas", *Writer*, Dec 91, vol 104, Issue 12.
- Larsson, Lisbeth, "Biografins återkomst", *Tvärnsnitt* 3:05.
- Lönnroth, Erik, "Det biografiska synsättet", i Ambjörnsson Ronny, Ringby Per, Åkerman Sune, (red) *Att skriva människan: essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997.
- Nordlund, Therese, *Att leda storföretag: en studie av social kompetens och entreprenörskap i näringslivet med fokus på Axel Ax:son Johnson och J. Sigfrid Edström, 1900–1950*, Stockholm 2005.
- Olsson, Ulf, *Att förvalta sitt pund: Marcus Wallenberg 1899–1982*, Stockholm 2000.
- Ramsland, Katherine, "Writing Biographies: The Problems and The Process", *Writer*, Oct 1990, Volume 103, Issue 10.
- Söderpalm, Sven-Anders, *Direktörsklubben: storindustrin i svensk politik under 1930- och 40-talen*, Stockholm 1976.

LARS AHLBOM & INGRID NETTERVIK
(RED.)

Broder Ville, Käre snälle Sven.

26 växlade brev mellan Vilhelm Moberg och Sven Delblanc.

Samt texter med anknytning till ett seminarium på Väddö folkhögskola.

Stockholm: Carlssons 2006. 249 s., inb., illustr.

I augusti 2004 höll de båda litterära sällskapen Delblancsällskapet och Vilhelm Moberg-Sällskapet ett gemensamt seminarium på Väddö folkhögskola. Utgångspunkten för seminariet var den brevväxling som de båda författarna hade under åren 1970–1973.

Korrespondensen är inte särskilt vidlyftig. Tjugosex brev finns bevarade. Åtminstone något brev tycks ha gått förlorat. Brevväxlingen finns nu i tryck i en volym som också dokumenterar de övriga inslagen under seminariet. Där utgör korrespondensen mellan Moberg och Delblanc naturligtvis den självklara tyngdpunkten.

Brevväxlingen har drygats ut med några kortare texter av de båda författarna. Av Mobergs hand "Mitt livs första dagbok". Av Sven Delblanc artiklar om Moberg, några mer övergripande och tidigare publicerade i *Treklöver*, *Folket i Bild/Kulturfront* och *Liber-tas*. Vidare recensioner i dagspressen av Mobergs *Min svenska historia berättad för folket*, *Sista brevet till Sverige* och det intressanta bidraget till *Svenska Dag-bladets* serie "10 romaner jag minns" från 1984.

Kontakten mellan de båda började sent i Mobergs liv. Den initierades av Sven Delblanc av en ren tillfällighet. Delblanc hade på hösten 1970 recenserat den första delen av Mobergs *Min svenska historia berättad för folket*. Han var positiv men beklagade samtidigt

att Moberg inte använt en skönlitterär form utan skrivit en fackbok. Därmed kunde han inte räkna med samma varaktiga genomslag som han fått med romaner som *Rid i natt* och *Utvandrarna*.

I Uppsala tog då Kristliga studentförbundet, inspirerat av Delblancs recension, initiativ till en debatt om värdet av att skriva historia i skönlitterär form. Man bjöd in Delblanc och Moberg till Stadsteatern i Uppsala där evenemanget skulle äga rum. Inför debatten tog Delblanc brevlades kontakt med Moberg i november. Därmed inleddes deras korrespondens.

Debatten blev emellertid aldrig av. Moberg fick förhinder. En god vän till honom från Amerika gjorde anspråk på hans sällskap den dag arrangörerna bestämt. Men Moberg ville uppenbarligen gärna träffa Sven Delblanc och föreslog ett samtal på tu man hand, när denne hade vägarna till Stockholm. Det var uppenbart att han gärna ville träffa honom, inte minst för den positiva recensionen i *Dagens Nyheter*. Bådas känslor för tidningens dåvarande kulturchef Olof Lagercrantz var frostiga, vilket säkert kunde bli utgångspunkt för ett givande samtal. Men mötet dröjde.

I stället tog en brevväxling fart som i början präglades av en respektfullhet som den relativt stora ålderskillnaden mellan de två förde med sig. Moberg tillhörde en annan generation än Delblanc. Han var trettio år äldre och vilade tryggt på sin folkliga popularitet. Men rätt snabbt bleknade ålderskillnaden och den inledande, respektfyllda hållningen. Brevet blir roliga att läsa och speglar en växande kamratlig relation mellan de två författarna.

I hälsningsfraserna blir detta mycket tydligt. Delblancs första brev börjar formellt med Käre Vilhelm Moberg. Redan en månad senare tar han till med Käre Mäster, musernas haremsherre, Homeros sonson! Käre Mäster blir sedan Kära Ville och till sist Broder Ville. Moberg svarar förstås på liknande sätt

och hälsar Käre Persienfarare, Den store Kulaken, Käre Sven Lejonrygg!

Det stundom skämtsamma hälsningssättet anger den lättsamma och angenäma tonen i alla breven. Man kan bara beklaga att brevväxlingen inte hann bli längre. Under skämten och de ofta drastiska formuleringarna blir de bådas ofta samstämmiga uppfattningar och egenheter tydliga.

Båda avskydde det litterära belöningsetablissemanget och Svenska Akademien. Båda var kritiska till regeringspartiet och den politik som fördes i landet. Socialdemokratien hade, var de överens om, bara övertagit den gamla överhetens fasoner. Det spelade egentligen inte någon större roll, menade Delblanc, om den maktavande hette Oscar II eller Olof Palme.

De delade det stora historieintresset, Delblanc som framgångsrik akademiker, Moberg som produktiv amatör. Båda var kritiska mot det etablerade sättet att skriva den svenska historien på. De svenska professorerna skrev den historia som de maktavande ville, skrev Delblanc föranledd av många professionella historikers reaktion på Mobergs *Min svenska historia berättad för folket*.

Delblanc såg emellertid problemet i Mobergs förhållningsätt och försökte uppmuntra honom att fortsätta att ge sitt historieengagemang skönlitterär gestalt. Han gjorde det visserligen mycket försiktigt och intog rollen av lärjungen vid mästarens fötter. Det var förmodligen den mest effektiva vägen att föra fram den kritik han hade när det gällde problemet med att redovisa historiska källor och samtidigt hålla en litterär stil.

Boken innehåller också tre brev från Sven Delblanc till Ivar Lo-Johansson. De är resultatet av en mycket mindre intensiv korrespondens. Två av breven är odaterade men tycks ha tillkommit 1965 och under våren 1975, det tredje 1963.

Delblanc och Lo-Johansson hade inte samma syn på den realistiska romanens möjligheter. Tiden hade gått förbi den estetik som Lo-Johansson ville att han skulle omfatta. "Din realism är klassisk och monumental – där finns i någon mening ingenting att tillägga", skrev Delblanc 1975. Lo-Johanssons mästerliga realism var inte lätt, om ens möjlig att vidareutveckla.

Efterklang ville Delblanc inte ha och att leva i skuggan av författare som Lo-Johansson och Moberg var, som han uttryckte det, "fanimej inte så lätt!" Till båda hade han ett levande förhållande i sitt författarskap. Han fann ett nytt grepp i sin Hedebyserie, som knappast vann det erkännande hos "mästarna" som den var förtjänt av.

Om det ger Lars Ahlbom en bild i sin läsvärda kommentar "Sven Delblanc, Hedeby och 30-talsrealismen". Utöver Ahlboms artikel redovisas en rad inlägg från seminariet. Bland dem fastnar Anders Ehnmarks ord om "Sven Delblanc och friheten" särskilt i minnet.

Karin Monié

PETER ENGLUND

Silvermasken. En kort biografi över drottning Kristina.

Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2006, 183 s.

På uppdrag av Svenska Akademien har Peter Englund skrivit en biografi över drottning Kristina, denna märkliga, mångfasetterade och samtidigt så gåtfulla kvinna. Det är inte en traditionell biografi som möter läsaren, utan snarare ett stort antal korta kapitel, närmare bestämt ett 80-tal. I dessa behandlas olika

aspekter på eller händelser i Kristinas synnerligen varierade livsbana. Man kan snarast tala om en rad scener ur hennes liv, med tanke på författarens verksamhet vid Dramatiska Institutet. Det hela är intellektuellt spänstigt, faktarikt och spännande, men också genomsyrat av Peter Englunds typiska faiblesse för en blommande språkdräkt. Sammantaget gör det hela boken till en njutningsfylld läsning.

Men är det egentligen en biografi läsaren håller i sin hand? Nej, egentligen inte. Förvisso står människan Kristina i centrum, men boken genomsyras av en snarast demonstrativ avsaknad av en kronologisk eller ämnesmässig röd tråd. Istället rör sig författaren med stor ledighet mellan olika aspekter och infallsvinklar.

Om man kan tala om en röd tråd så är det Peter Englunds försök att på olika sätt komma åt drottningens inre liv, hennes känslor och tankar, om alltifrån erotik och moderskap till religion och vetenskap. Om än i form av ett stort antal detaljbilder träder här en människa av imponerande bredd och beläsenhet fram inför läsarens ögon. Drottning Kristina framstår som en mycket spännande människa sedan man läst igenom Peter Englunds bok. Författaren ställer frågor och pekar på problem, men väljer att inte till varje pris försöka nå fram till klart uttryckta slutsatser när källmaterialets beskaffenhet gör att sådana kanske inte ens är möjliga att nå. Ett sådant förhållningssätt kan synas vara en självklarhet, men har inte alltid varit framträdande hos en del tidigare Kristinaforskare. Här avviker Peter Englund på ett välgörande sätt från en del inslag i den tidigare Kristinaforskningen.

Men den som vill få sig till livs grundläggande kunskap om drottning Kristinas liv, från vaggan till graven, denne någon blir dock besviken. Det är inte en sådan traditionell biografi som Peter Englund har syftat till att skriva. Istället möter vi ett stort antal spännande minissäer kring drottningens liv och fö-

reställningsvärld. Men för att kunna tillgodogöra sig bokens innehåll bör läsaren ha med sig en del biografiska grundkunskaper om Kristina redan innan han eller hon öppnar boken.

Här möter vi dock alla de stora händelserna och förloppen i hennes liv. Den tidiga förlusten av fadern, den komplicerade relationen till modern och det politiska förhållandet till mentorn, den gamle rikskanslern Axel Oxenstierna. Tronavsägelsen och trosskiftet spelar en tung roll, liksom hennes liv i Rom och de mångfasetterade relationerna till påvestolens innehavare och dennes närmaste män i den påvliga kurian. Intressant är att Peter Englund lyfter fram Kristinas jakt på ett världsligt furstendöme efter tronavsägelsen 1654. Hennes törst efter världslig makt blev uppenbarligen alltför stor, och hon prövade olika vägar att släcka denna törst. Intressant är att läsa skildringen av hennes tillfälliga besök i Sverige 1660–1661 då hon uppenbarligen fiskade efter någon form av egen roll efter kusinen Carl X Gustavs död. Men resultatet blev lika entydigt som snopet, i det gamla hemlandet fanns det inget intresse för henne, så dotter till Gustav Adolf hon än var. Efter omvändelsen till katolicismen var alla sådana vägar stängda och hennes svenska resa förvandlades snabbt till ett ganska patetiskt och verklighetsfrämmande projekt i kontakten med den svenska politiska verkligheten.

I boken framträder också Kristinas relationer till andra människor i sin fulla komplexitet, inte minst de av djupa känslor präglade relationerna till kardinal Azzolino och hovdamen Ebba Sparre. Här kommer vi nära Kristinas inre känslor, närmare än hos de flesta 1600-talsmänniskor, även om många oklarheter kvarstår att utreda och många frågetecken fortfarande väntar på att uträtas.

Det är således en mycket läsvärd biografisk essäbok som Peter Englund har skrivit om en av de mest fascinerande gestalterna under det svenska 1600-talet.

Den representerar ett okonventionellt och spännande sätt att närma sig det biografiska objektet och kompletterar därmed väl den rika Kristinalitteraturen. Men den moderna, uttömmande, Kristinabiografen väntar vi ännu på.

Lars Ericson Wolke

LARS-OLOF LARSSON

Arvet efter Gustav Vasa. En berättelse om fyra kungar och ett rike.

Stockholm: Prisma, 2005. 497 s., inb., illustr., personreg., ortreg.

Växjöprofessorn Lars-Olof Larssons trilogi om Sveriges och dess härskares historia från sent 1300-tal till tidigt 1600-tal har nu fullbordats. Svitens tidigare delar, *Kalmarunionens tid. Från drottning Margareta till Kristian II* (1997) och *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?* (2002) har inte bara tilltalat den historieintresserade allmänheten och därför upplevt nya utgåvor, de har också blivit väl mottagna av Larssons kolleger i historikerskrået.

Liksom de båda tidigare böckerna vänder sig den nu utkomna till "en bred historieintresserad allmänhet" och inte till "en snävt inomvetenskaplig krets" (s. 464), men det är tämligen säkert att samtliga volymer i trilogin kommer att beaktas även i vetenskapliga sammanhang. Visserligen uppfyller de inte det vetenskapliga kravet på fullständiga käll- och litteraturhänvisningar och någon teoretisk och metodisk diskussion för inte Larsson, men alla tre framstår ändå som något förmer än populärvetenskapliga skildringar. Orsaken är författarens solida kunskaper och goda vetenskapliga omdöme i kombination med

bristen på moderna vetenskapliga studier inom flera av de områden som behandlas. Larsson påpekar själv att hans text vilar på "en självständig genomgång och värdering av relevant material". Något som tilltalar yrkeshistorikern är författarens medvetna förhållningssätt gentemot andra forskare och deras resultat. Hans förmåga att sätta in sina svenska aktörer i ett europeiskt sammanhang är också vetenskapligt tilltalande. Larsson utgår från att det på 1500- och 1600-talen verkligen hade betydelse hurdana de personer var som satt på Europas troner – något som strukturellt inriktade historiker ibland helst velat bortse från – men åskådliggör också att dessa personer i högsta grad var produkter av sin tid och sin miljö.

Trots allt är alltså böckerna utformade som populärvetenskapliga framställningar, och Larssons goda hand med vårt svenska språk gör dem till högst njutbar läsning. Ifall boken om Gustav Vasa kan karakteriseras som en fyllig biografi, skulle boken om hans tre regerande söner och sonsonen Sigismund kunna beskrivas som fyra levnadsteckningar i en volym. Tydligast är detta beträffande Erik XIV och Johan III, som ägnas var sitt huvudavsnitt. Sigismund och Karl IX, vilkas regentgärningar på sätt och vis var sammanflätade, behandlas däremot i ett gemensamt avsnitt.

Den personhistoriskt intresserade har mycken stimulans att hämta hos Larsson. Imponerande är att se hur han på grundval av sina gedigna kunskaper om tiden lyckas ge djup och färg åt bilden av Gustav Vasas arvtagare. Ovanligt väl behärskar han den svåra konsten att anlägga ett modernt synsätt på länge sedan avlidna människor utan att för den skull förfalla åt anakronismer. Något som Larsson framhåller är likheterna mellan Gustav Vasa och hans söner. Gustav, Erik, Johan och Karl ter sig alla fyra som begåvade personer, men samtidigt som maktfullkomliga och sjukligt misstänksamma. Den av arvtagarna som för

Larsson förefaller mest sympatisk är uppenbarligen den kanske "svagare" men i alla händelser mera måttfulle Sigismund (se t.ex. s. 370, 455 ff.).

Hertig Karls slutseger i arvtagarnas strid har tillsammans med sonen Gustav II Adolfs hjältestatus påverkat historieskrivningen till nackdel för Erik XIV, Johan III och Sigismund. Något som under århundraden av lutherdom särskilt talat emot de båda sistnämnda är förstås uppfattningen om Johan som en katolsk medlöpare och om Sigismund som en hängiven katolik, vars främsta strävan var att åter lägga Sverige under påveväldet. I Larssons bok framstår Erik, Johan och Sigismund i en ljusare dager än de vanligen haft i svensk historieskrivning, i fråga om moral såväl som kompetens, medan Karl IX:s många osympatiska drag blir mycket tydliga.

Lars-Olof Larsson är visserligen en ytterst balanse-rad historiker men också sådana har sina drivkrafter. Det är alldeles klart att han med boken om Vasasönerna velat dekonstruera (om uttrycket tillåts) den traditionella bild av epoken som ytterst återgår på Karl IX:s propaganda. Med detta har han också lyckats. Han har därtill skapat en ny bild, som har alla förutsättningar att prägla den intresserade allmänhetens syn på tidevarvet för lång tid framöver.

Björn Asker

CARINA NYNÄS

Jag ser klart? Synen på den heliga Birgitta i svenska 1900-talsbiografier.

Åbo: Åbo Akademis förlag 2006.
561 s., illustr.

Birgittajubileet 2003 gav upphov till så många studier och skrifter att intresset för helgonet kunde tyckas vara uttömt för lång tid framåt. Men Åbohistorikern Carina Nynäs nyligen försvarade doktorsavhandling om moderna Birgittabiografier visar att det inte blev fallet. Dessutom handlar det här om ett verk på inte mindre än 561 sidor. Det är sidor med stor satsyta och många, långa och finstiltade fotnoter, där för övrigt fördelningen av stoffet mellan dessa och brödtexen emellanåt förvånar. Avhandlingsförfattaren är alltså mycket beläst och har skrivit ett imponerande och synnerligen ambitiöst, rent av överambitiöst, arbete.

Käll- och litteraturförteckningen upptar bortåt 600 titlar, där märkligt nog den långa Birgitta-artikeln av Steffen i *Svenskt biografiskt lexikon* 4 (1924) saknas; i förordet avtackas ett 20-tal handledare och rådgivare, de flesta professorer inom olika discipliner. För läsaren gäller det att vara förtrogen med alla begrepp, facktermer och lärda ord som genomgående används. Belysande är en mening som följande, vilken gäller frågan om hur Birgitta utifrån ett och samma källmaterial kan beskrivas på så många olika sätt: "Frågan berör den empiriska, generella kunskapsteoretiska, objektivitetsproblematiken och möjligheterna till intersubjektiv kontroll lika mycket som den speciella kunskapsteoretiska problematiken med sina strategiska eller praktiska objektivitetsproblem" (s. 5). Tilläggas kan att författaren ibland piggar upp läsaren med skämtsamma, fyndiga formuleringar.

Boken med titeln *Jag ser klart?*, ett lätt omändrat Birgittacitat, har blivit så innehållsrik och svåröverskådlig att den inte är lätt att anmäla och göra rättvisa, allra minst på det begränsade utrymme som här står till buds. Det är faktiskt inte utan att "det är svårt att se skogen för bara träd" och viss gallring hade nog varit möjlig. Syftet med avhandlingen är "att analysera bilden av Birgitta sådan den har framtecknats i svenskspråkig forskning och biografisk framställning under senaste sekel" (s. 3). Om frågor rörande biografins teori och metod inom historievetenskapen därvid blir belysta ses det som en extra bonus.

Inledningsvis redogörs för vad författaren – med en ålderdomlig och enligt Svenska akademins ordbok mindre brukad term – kallar *biografiken*, för dess historia (alltifrån Xenofon på 400-talet f. Kr.), teori och metod. Ett avsnitt om Birgittas liv, omvärld och verk föregår analysen av ett antal 1900-talsförfattares biografier. För var och en av dessa nio böcker studeras "typ av biografi och biografisk metod", "Birgittabild", "tiden och dess idéer" samt "förmedlingsrummets ekoeffekter". Undersökningen av ett antal mindre skrifter redovisas under rubrikerna "hagiografiska biografier", "kvinnoemancipatoriska och feministiska Birgitta-bilder", "feministteologiska och mariologiska analysdiskurser" samt "manliga dekonstruktioner, psykoanalyser och kontextualiseringar".

De analyserade biografiernas allmänna karaktär framgår av placeringen i olika ämnesgrupper. Den populärhistoriska består av arbeten av Lydia Wahlström, Sven Stolpe och Birger Bergh. Som författare till religionspsykologiska biografier möter Knut B. Westman, Emilia Fogelklou och Hjalmar Sundén. De analyserade verken av Toni Schmid, Birgit Klockars och Hans Furuhausen presenteras under rubriken "fackhistoriska delbiografier (eller strikt fackhistoriska monografier)".

Att sammanfatta dessa intrikata analysavsnitt är inte möjligt, och detsamma gäller de "övriga biografiska bilder" som studerats. Men de rubriker författaren gett delavsnittet får anses spegla hur hon ytterst uppfattar verken. Rubriken på avsnittet om Lydia Wahlströms lilla bok *Den heliga Birgitta* (1905) lyder sålunda "den fosterländska, folkbildande Birgitta". Kapitlet om Sven Stolpes båda volymer *Birgitta i Sverige* och *Birgitta i Rom* (1973) heter "Den aristokratiska, sexualhämmande socialreformatorn" och det om Birger Berghs bok *Heliga Birgitta. Åttabarnsmor och profet* (2002) "Författare mellan naturligt jag och idealjag"; det sistnämnda räknas här trots sitt sena utgivningsår till 1900-talslitteraturen. Av de religionspsykologiska arbetena har kapitlet om Knut B. Westmans dissertation *Birgitta-studier* (1911) fått rubriken "Uppenbarelse- och kallelsemystikens profet", det om Emilia Fogelklous biografi *Birgitta* (1919) "Själamodern och profeten" och slutligen det om Hjalmar Sundéns *Den heliga Birgitta. Ormungens moder som blev Kristi brud* (1973) "Från förkastat barn till profet med förhinder." Först bland de fackhistoriska böckerna behandlas Toni Schmidts verk *Birgitta och hennes uppenbarelsen* från 1940 under rubriken "Den dramatiska reformatorn och arkitekten", vidare Birgit Klockars *Birgittas svenska värld* (1976), som ingår i en trilogi, under rubriken "Väckelsepredikant och klostergrunderska" och till sist Hans Furuhagens *Furstinnan av Närke som blev Heliga Birgitta* (1990) under rubriken "Brickan i spelet".

Utän möjlighet att gå in på författarens rön och resultat ifråga om de enskilda verken ställer jag istället frågan om dessa kan anses kommensurabla. Carina Nynäs huvuduppgift har naturligtvis varit att undersöka dem som biografier och inte bedöma deras vetenskapliga värde. Hon uppger sig ha "fokuserat på ideologiska livsåskådningars, socialpolitiska värder-

ingars, vetenskapsideals och människo- och historiensyners inverkan på den biografiska bilden" (s. 3). Vidare har det handlat om dennas konjunkturkänslighet över tid m.m. Men författaren avhåller sig inte från omdömen. Som "primus i klassen" bland biograferna framstår Bergh och som "gossen Ruda" Stolpe. Men inte heller Sundén och Furuhausen klarar kunskapsprovet särskilt väl. Man frågar sig om det i detta avseende egentligen har något större intresse att jämföra en bok av en författare som Bergh, vilken är utomordentligt språkkunnig och arbetat med stoffet i årtionden, med en skrift, vars författare uppenbarligen inte är det, åtminstone vad gäller fornsvenska, och rätt snabbt satt sig in i ämnet inför firandet av Birgittas kanonisation 1991; det senare gäller antikexperten Furuhausen som har haft ambitionen att skriva om Birgitta utifrån ett aktörs- och maktspeletperspektiv och ger en areligiös bild av henne.

Birgitta Fritz

SVANTE NORDIN

Nittonhundralet. En biografi. Makter, människor och idéer under ett århundrade.

Stockholm: Atlantis, 2005. 566 s., inb., personreg.

Titeln på Svante Nordins senaste bok kan verka förvirrande. Nittonhundralet. En biografi, vad innebär det? Är det ett århundrade som ges individuella egenskaper, en närmast organisk beskrivning av födelse, uppväxt, ålderdom och död? Samtidigt figureerar ett knappt femtiotal kända personer på omslaget. Rör det sig då istället om ett traditionellt biografiskt uppslagsverk? Först med titelns sista del som presenteras på titelsidan, Makter, människor och idéer un-

der ett århundrade, ges en nyckel till bokens innehåll. Svante Nordin, professor i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet, har tidigare gett ut en rad böcker om filosofi, idéer och kända gestalter. Av biografierna kan nämnas Ingemar Hedenius. En filosof och hans tid (2004) och Fredrik Böök. En levnadsteckning (1994). Till det kommer verk om filosoferna under första världskriget, en brevbiografi över Frans G. Bengtsson (sammanställd tillsammans med Jonas Ellerström och Bertil Romberg) och omfattande översikter av svensk filosofihistoria.

Nittonhundralet har dock en mer ovanlig struktur. Den första, mer omfattande, delen består av ett knappt åttiotal kortare essäer med vardera någon eller några personer i centrum. Essäerna är kronologiskt ordnade och inplacerade under perioder som till exempel *Före kriget (1900–1914)*, *Mellan kriget (1925–1939)* och *Det kalla kriget (1956–1979)*. En epilög behandlar terrordåden den 11 september 2001 med Bush och bin Ladin i huvudrollerna. I bokens andra del, *Katastrofernas århundrade*, skildras 1900-talet tematiskt utifrån tre huvudlinjer: *Från liberal marknads ekonomi till liberal marknadsekonomi*, *Från stormakts spel till Pax Americana* samt *Från europeisk kolonialism till neoglobalisering*.

En del av utrymmet ägnas åt kända företeelser, tidigare skildrade av såväl Svante Nordin själv som andra författare. Uppläggningsen gör också att överlappningar mellan de två delarna inte kunnat undvikas. Med detta sagt bjuder boken ändå på ett stort antal välskrivna och initierade essäer. Vi får till exempel följa stormaktspelet om Marocko vid konferensen i Algeciras 1906, utifrån den brittiske delegaten Sir Arthur Nicolson och den tyske kollegan Friderich von Holsteins skilda horisonter. Andra gestalter under denna förkrigstid är våldsprefeten Sorel, futuristen Marinetti och revolutionären tillika polisagenten Azef. Tiden under och efter första världskriget skildras

Recensioner

med hjälp av Lenin och Trotskij, rösträttspionjärerna Emmeline, Christabel, Sylvia och Adela Pankhurst samt av politikens stormän som Lloyd George, Mussolini och Wilson. Under mellankrigstiden sätts framväxten av de totalitära systemen i centrum, främst Nazi-Tyskland och Sovjet-Ryssland. Liksom i det senare avsnittet om det kalla kriget lyfts ett antal medlöpare fram, politiskt naiva intellektuella som trots sina insatser på litterära och filosofiska områden var oförmögna att se de överväldigande beläggen för det totalitära förtrycket. Det gäller filosofen Heidegger i förhållande till Hitlers Tyskland såväl som ämneskollegan Sartre till Sovjet/Kina och den ombytliga Bertrand Russel. Men även mer klarsynta aktörer får förstås plats – George Orwell och André Gide (efter sitt Sovjetbesök 1936). Också mer egenartade personer behandlas. En av de mest intressanta är högerradikalen Moeller van den Bruck som lanserade begreppet "det tredje riket". I linje med den nationalbolsjevikiska strömning som fanns på 1920- och 1930-talen drömde han om en enhet mellan de som proletärländer betraktade Tyskland och Sovjet. Han ändade dock sitt liv med ett revolverskott redan 1925 och fick inte uppleva Molotov-Ribbentroppakten i augusti 1939. Den sista perioden efter 1979 ägnas till största delen åt det kalla krigets slutfas med påven Johannes Paulus II, Deng Xiaoping, Thatcher, Reagan, Kohl, Gorbatsjov och Jeltsin som huvudaktörer, en del av dem uppenbarligen högt uppskattade av författaren.

Både den personorienterade och den tematiska delen i Nordins bok ger bilden av ett mörkt århundrade, "världskrigens och folkmordens århundrade" som baksidestexten uttrycker det. Krig och krigsförberedelser, terrorism och förtryck, de totalitära regimernas fäng- och förintelsläger – exemplen på ondska och katastrofala politiska experiment är många. I mindre utsträckning ägnar författaren utrymme åt svältkatastrofer, förutom när de är politiskt framkal-

lade som den kinesiske diktatorns Mao Zedongs gigantiska felsatsning "det stora språnget" 1958–1961. Politiken med folkkommuner och forcerad metalltillverkning beräknas ha kostat 30 miljoner människor i livet sedan jordbruket utarmats och en ofantlig hungersnöd brutit ut i det kommunistiska väldet. Fattigdom och svält som orsakats av ekonomiska och sociala strukturer under längre tid, och som i mindre grad passar in i bokens övergripande perspektiv, hamnar däremot vid sidan om i Nordins berättelse. Den tråd som författaren följer är i hög grad kampen mellan den liberala demokratin och århundradets totalitära system, främst nationalsocialism och kommunism. Att plocka poänger på vad en bok med det närmast outtömliga ämnet 1900-talet saknar kan vara lättköpt. Men det är kanske ingen slump att Nelson Mandela inte nämns. Överhuvudtaget flimrar Afrika och Latinamerika förbi bara när de stora krigen eller makterna begett sig dit. Apartheidsystemet i Sydafrika och dess avveckling är rimligen en central händelse under 1900-talet och insatsen av Nelson Mandela (liksom även av F.W. de Klerk) beundransvärd. Mandelas förmåga att hantera våldet och extremismens krafter, och att vinna förtroende i breda kretsar, är en av få ljuspunkter i en världsdel som kännetecknats av inbördeskrig, våld och aids-epidemier. Men Mandelas kamp riktades mot ett system som understöddes av västligt kapital och åtminstone indirekt av västmakterna. Först när det kalla kriget onödiggjorde detta antikommunistiska bälverk sattes effektiva sanktioner in mot apartheidsystemet. Mandelas befrielsekoalition av ANC, fackföreningsrörelsen och kommunistpartiet passar dåligt in på den linje som Nordin följer, även om hans skildring i sin helhet ger en rimlig karakteristik av 1900-talet och dess totalitära hot.

Urvalet och perspektivet kan som nämnts diskuteras. Men att det är en välskriven och initierad bok

som Svante Nordin har åstadkommit är ställt utom tvivel. Läsaren ges en beskrivning av det hemska 1900-talet som fångar många av de centrala skeendena. Trots den mörka bilden av århundradet landar författaren ändå i optimism:

Fascister och nazister försökte skapa en barriär mot världskapitalism och kosmopolitism. De misslyckades. Den kommunistiska revolution som Marx och Engels drömde om genomfördes för att sedan förolyckas. Den kapitalistiska och liberala revolution som de beskrev har inte låtit sig hejdas. I början av det tjugoförsta århundradet är det fortfarande den som på gott och ont behärskar en värld där allt 'fast och beständigt förflyktigas'.

Torbjörn Nilsson

ALEKSANDER KAN

Hemmabolsjevikerna: Den svenska socialdemokratin, ryska bolsjevikerna och mensjevikerna under världskriget och revolutionsåren 1914–1920.

Stockholm: Carlssons Bokförlag, 2005. 552 s., inb., illustr., källor & litt.

Relationerna mellan socialismen i väst och den ryska revolutionen har länge ådragit sig historikers intresse. Aleksander Kan, född 1925 i Moskva, var Sovjetunionens ledande historiker av Skandinavien innan han 1987 utvandrade till Sverige. 1988 utnämndes han till professor i historia vid Uppsala universitet. Han har sålunda i unik grad varit kvalificerad att ägna sig åt sambanden mellan svenska socialister och ryska revolutionärer. Även tidpunkten för hans studie har varit

gynnsam, sedan de förra sovjetiska arkiven har blivit tillgängliga efter 1991.

Det förefanns redan en del litteratur i ämnet, men den bestod mest av inblandade individers personliga minnen – oftast partiska och utgivna långt efter de evenemang de beskriver – eller också monografiska studier över vissa aspekter, särskilt för den förrevolutionära tiden, därmed även några av Kans egna tidigare skrifter. I föreliggande magistrala verk koncentrerar sig Kan på perioden för första världskriget, revolutionerna 1917 och de närmast följande åren, fram till det demokratiska genombrottet i Sverige och kursändringen i sovjetisk inrikes- och utrikespolitik 1920–1921.

Kans grundläggande tes är den särskilt nära relationen mellan svenska och ryska socialdemokrater. Allt eftersom båda partierna splittrades i rivaliserande faktorer, tillkom en sorts socialistisk "kvartett" som allierade flertalet svenska högersocialister kring Hjalmar Branting med de ryska mensjevikerna och socialrevolutionärerna, medan de svenska vänstersocialisterna, ledda av Zeth Höglund, Fredrik Ström, Ture Nerman och andra stödde de ryska bolsjevikerna. Det är den senare sammankopplingen som utgör Kans särskilda fokus.

Kan hävdar att banden mellan den ryska revolutionära rörelsen och Sverige var närmare än med något annat land, i synnerhet efter världskrigets utbrott 1914. För detta fanns det goda skäl. Ryssland låg mitt emot, på andra sidan Östersjön, och var alltid nära anknutet till Sveriges historia. Trots att de två nationerna av hävd betraktade varandra som arvfijender, utvecklades från 1890-talet ständigt växande ekonomiska förbindelser. Rysslands kultur drog åt sig allt större uppmärksamhet – inklusive dess revolutionära aspekter. Kommunikationerna var relativt lätta, via Finland. Talrika radikala ryska flyktingar fann en närbelägen asyl i Sverige.

Av största betydelse för Kans period var dock Sveriges neutralitet under världskriget, vilket höll kommunikationerna öppna mellan de krigsförande länderna på båda sidor. Det bäst kända exemplet var förstås Lenins hemkomst från det neutrala Schweiz, genom Tyskland till Sverige, och därifrån till Tysklands fiende, Ryssland, i april 1917.

Fientligheternas utbrott i augusti 1914 krossade den internationella socialiströrelsens varma förhoppningar att proletariatet överallt skulle solidariskt förena sig för att omöjliggöra ett imperialistiskt krig. Dock lydde de allra flesta proletärer sina länders patriotiska kallelser till vapen. En mindre kärngrupp hoppades ändå kunna göra slut på den följande massslakten genom arbetarklassens ingripande och sammanträffades vid Zimmerwald i Schweiz 1915 för att rådgöra om strategi. Kan anser denna konferens som en viktig "vattendelare" för den svenska socialdemokratin (och antyder detsamma för de ryska socialdemokraterna). För Branting och hans högersocialistiska kamrater, var huvudsyftet ett skyndsamt slut på kriget, "utan annexioner och reparationer", efter vilket samhällets socialistiska förvandling skulle gradvis och fridfullt fortskrida under demokratiska auspicer – en möjlighet för Sverige, som det skulle visa sig, dock inte för den tidens autokratiska Ryssland. De svenska vänstersocialisterna, liksom de ryska bolsjevikerna, höll fast vid den ortodoxa marxistiska linjen, som krävde att den borgerlig-kapitalistiska ordningen omedelbart och totalt skulle kullkastas genom den proletära revolutionen.

Februarirevolutionens plötsliga utbrott i Ryssland 1917 välkomnades nästan enstämmigt i Sverige som Europas mest autokratiska regims sammanbrott, även om efterföljande oroligheter där snart kom att väcka eftertanke på borgerligt håll. Under tiden vidgades klyftan inom det socialistiska lägret. Högersocialisterna, SAP, satte sina förhoppningar på Alek-

sandr Kerenskijs provisoriska regering i Ryssland. Branting stödde dess försök att fortsätta kriget mot det kejsrerliga Tyskland, som han nu betraktade som det största återstående hindret för demokratins frammarsch i Europa. Vänstersocialisterna, som det året grundade sitt eget parti, SSV, motsatte sig den provisoriska regeringen för dess kompromisser med det rena revolutionära idealet och stödde lojalt bolsjevikerna, som genom Oktoberrevolutionen det året grep makten i Ryssland. I mars 1918 slöt bolsjevikregeringen en separat fred med Tyskland i hoppfull förväntan på en snar proletär världsrevolution.

Medan världskriget fortsatte ett år till efter Oktoberrevolutionen, gjorde de svenska vänstersocialisterna allt för att hjälpa bolsjevikregimen. Sovjetisk propaganda, pengar och agenter passerade genom det neutrala Sverige till de krigsförande nationerna i både Europa och Nordamerika, även sedan den svenska regeringen officiellt avbröt relationer med Sovjetryssland i början av 1919, efter det allmänna vapenstillståndet. Politiskt tryck från vänstern tycks ha avstyrt en aktiv svensk antisovjetisk politik och svensken Fredrik Ström i Stockholm blev den sovjetiska statens förste diplomatiska representant – till att börja med, icke officiell – utomlands.

1920 besegrades de kontrarevolutionära "vita" styrkorna i Ryssland. Hoppet stod nu högt hos de ryska bolsjevikerna och deras utländska stödjare för revolutionens snabba spridning utanför Ryssland, till att börja med i Mellaneuropa. Sovjetrysslands offensiv i Polen det året ansågs optimistiskt som början till den nya eran. Men Röda armén drevs tillbaka och världsrevolutionen uteblev. Det blev bondeuppror i Ryssland emot bolsjevikledningens drakoniska "krigskommunism" och i början av 1921 kom det allvarliga flottmyteriet vid Kronstadt.

Lenin drog den realistiska slutsatsen att Ryssland nu behövde en andningspaus och inledde den Nya

ekonomiska politiken, NEP, vilket tills vidare delvis liberaliserade ekonomin. Detta ansåg doktrinära bolsjeviker både i Ryssland och utomlands vara ett förräderi mot Rörelsens ideal. Trots att en del vänstersocialister grundade det svenska kommunistpartiet 1921, anslutet till den Tredje (kommunistiska) internationalen i Moskva, utträdde de gamla kämparna, den ena efter den andra, desillusionerade genom sovjetstatens ständigt växande autokrati, och anslöt sig åter till det reformistiska SAP. Endast ett fåtal höll ut fram till, eller efter, Stalins utrensning av deras gamla bolsjevikiska kamrater i Sovjetunionen under 1930-talet.

De flesta svenskar sympatiserade varmt med de "vita" under inbördeskriget i Finland 1918. Kan undersöker de svenska bolsjevikvännernas öppna försvar för de finska "röda" och och deras hjälp till flera hundra av dem som flydde till Sverige efter deras nederlag, tills flertalet flyttade vidare till Ryssland.

Tyvärr är det inte många i utlandet som förstår svenska och det är få även i Sverige som har den digra bakgrund i både rysk och svensk politisk historia under denna relativt korta men högst händelserika period som krävs för att kunna läsa Kans stora verk till största fördel. Detaljerikedomen kan tidvis vara nästan överväldigande och det stora antalet inblandade personer – alla med sina egna ideologiska inriktningar – påminner om den beryktade "ryska romanen". Kan ställer ansenliga krav på förkunskaper. Ändock är hans bok väl värd mödan. Han försvarar på ett övertygande sätt sin grundtes om en unik förbindelse mellan de ryska bolsjevikerna och deras svenska motparter och om Sveriges särskilda betydelse som den internationella revolutionära rörelsens neutrala knutpunkt.

Men vad mer är, Kan har lyckats ge denna speciella relation ett mänskligt ansikte genom sin insiktsfulla behandling av de nära liggande ledande gestalterna, ryska och svenska. I sin avslutning erkänner han sin

nostalgiska sympati för deras ljuva vision av en framtida värld, orubbliga trofasthet mot sina ideal och nästan gränslösa personliga uppoffringar för att förverkliga dem. Denna bok är Kans *magnum opus*, resultatet av femton års hängiven forskning, minnesmärket för hans distingerade vetenskapliga karriär. Den återupplivar stämningen kring denna revolutionära förtrupps hopp, drömmar och dåd, nära vänskaper och oförtröttliga strävan under en ödesdiger tid, som nu verkar så långt avlägsen från vår egen, åtminstone i västvärlden.

H. Arnold Barton

JAN LINDROTH

Ling – från storhet till upplösning. Studier i svensk gymnastikhistoria 1800–1950.

Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2004. 335 s.

Sommaren 1958 framförde man operan "Tristan och Isolde" på Staatsoper i Wien. Tristan – en tysk sångare – kunde då dessvärre inte följa en i radio direktsänd fotbollsmatch. Detta löstes under första akten så att hans medspelare som emellanåt lämnade scenen och lyssnade av radion visade upp aktuellt läge från kulisserna. Under den mörkare andra akten fungerade inte siffrorna utan man fick göra spontana sceniska tillägg där t.ex. kung Marke oförmodat närmade sig Tristan och mumlade den aktuella ställningen. I slutet av akten omfamnade Tristan oväntat Isolde kysste henne på pannan och viskade "Gratulerar 4–2 till Sverige". Isolde själv – Birgit Nilsson som refererat episoden i sina memoarer – var mindre road och kommer också ihåg fel. Den match som Tristan inte ville missa var

VM-semifinalen mellan Sverige och Västtyskland som Sverige visserligen vann men med andra siffror. Episoden visar emellertid hur kroppskultur – låt vara den mest utbredda varianten – kan göra sig gällande i oväntade miljöer och sammanhang.

Medan förstadier till organiserad idrott med tävlingsinslag och publikkultur funnits i det svenska folkdjupet åtminstone sedan medeltiden förefaller den Lingska gymnastiken från tidigt 1800-tal vara en konstruktion med svaga kopplingar till den folkliga traditionen men desto starkare till det organiserade samhället. Läser man Jan Lindroths *Ling – från storhet till upplösning* blir också intrycket att Per Henrik Lings framgång med sin gymnastik i hög grad berodde på att han dök upp vid rätt historiskt tillfälle då samhället var mycket mottagligt för hans nya idéer. Linggymnastiken kunde lätt passas in i den pågående samhällsorganisation som skolan, det militära området mm. I ett bredare sammanhang får väl Linggymnastiken räknas som ”granne” med den tyska Turnergymnastiken. Ling drev emellertid med framgång att just hans gymnastik skulle vara ett rättesnöre. Denna hegemoni i början av 1800-talet gällde inte bara Norden utan också Balticum. Tsaren ogillade tysk påverkan och avvisade därför Turnergymnastiken till förmån för den Lingska varianten.

När man läser Jan Lindroths skrift som i stora drag handlar om Linggymnastikens uppgång och försvinnande i det svenska samhället slås man av att definitionen av Linggymnastik är tämligen diffus eftersom Ling själv inte var så tydlig i sin egen beskrivning. Det är i stället hans efterföljare – främst sonen Hjalmar Ling och Lars Gabriel Branting – som definierar den ”rätta” Linggymnastiken. Samtidigt som det ursprungliga innehållet alltså är en smula grumligt blir just uttolkningen av vad som är den ”riktiga” Linggymnastiken ett viktigt argument i den kommande kampen om utrymme och infly-

tande inom den samhälleliga kroppskulturen. Striden om vad som var det ”rätta” och som pågick fram till mitten av 1900-talet – då Linggymnastiken försvinner – får därför drag av religiös trosstrid inte utan dramatiska inslag.

Som ett analysinstrument använder författaren Linggymnastikens egen självbild. Här framträder tidigt viktiga drag som ”renhet” och enhetlighet. Grundläggande var alltså att inte avvika från det ursprungligt Lingska i gymnastiken. Det enhetliga innebar att samma typ av gymnastik skulle gälla inom t.ex. det militära, sjukvården och skolan. Med en löpande samhällsförändring blev det allt svårare att bibehålla. Nya medicinska rön innebar att Linggymnastiken blev allt mindre lämplig inom sjukgymnastik. Den medicinska sfären tog därför under sent 1800-tal över denna del av gymnastiken som kom att företrädas av medicinskt utbildade sjukgymnaster. GCI och Linggymnastiken förlorade därmed ett av sina viktiga ”ben”. Skolan och det militära kvarstod emellertid. Men även efter förlusten av medicinområdet skulle det komma nya utbrytningar. En viktig sådan var utformningen av en anpassad kvinnogymnastik. En företrädare för detta som skedde i början av 1900-talet var den vid GCI utbildade finländskan Elli Björkstén. Hon skulle följas av fler betydande namn som Maja Carlquist och Ernst Idla.

En viktig ”yttre” fiende till Linggymnastiken var förstas tävlingsidrotten som etablerades i Sverige under slutet av 1800-talet. Denna form av kroppskultur bekämpades ivrigt av Lingianerna, men med begränsad framgång. Kraften i detta nya där mångfalden och spänningen – särskilt accentuerad av interaktionen mellan utövare och publik – gick inte att hejda. Tävlingsidrotten skulle underhand manifesteras sin styrka i samhället genom de växande Olympiska spelen, införande av sportredaktioner på tidningar mm. medan Linggymnastiken gick mot en marginalisering.

Trots en verksamhet i viss upplösning och utsatt för yttre motstånd skulle Linggymnastiken behålla sitt inflytande i samhället under lång tid. I viss mån skedde detta genom en anpassning till idrottens tävlingsformer och övriga kultur. Underhand kunde man också tävla i gymnastik vilket vitaliserade det lingianska arvet. En triumf var den internationella Lingiaderna 1939 – då man firade 100-årsminnet av P H Lings död – med tusentals deltagare där uniforma massuppvisningar var kärnan i verksamheten. Samtidigt var Linggymnastiken inte portförbjuden vid Olympiska spel där uppvisningsgymnastik i sann lingiansk anda var fasta inslag långt in under 1900-talet. Ytterligare en seg bastion för Linggymnastiken var förstas skolan. Här fanns länge en dominans för just gymnastik – bl.a. manifesterat med rubriken "Gymnastik med lek och idrott" – trots att den allmänna hågen hos såväl lärare som elever – som författaren också mycket riktigt understryker – tidigt kom att gälla idrott framför gymnastik.

Enligt Jan Lindroth var Linggymnastiken i hög grad en samhällskonstruktion. Detta skulle också göra sig gällande inom kroppskulturens organisation och gymnastikens relation till staten. Gymnastiken hävdade länge med framgång att man stod på jämställd fot med övrig idrott vilket också avspeglades i att Gymnastikförbundet länge organiserade sig utanför Riksidrottsförbundet. Samma sak på det pekuniära området och i relationen till regering och riksdag. Gymnastiken hade in på 1930-talet en favoriserad ställning när det gällde statsanslag jämfört med övrig kroppskultur.

Kampen för Linggymnastikens särställning skulle emellertid sluta i ett tragiskt nederlag. För att hävda sin särställning ordnade landets gymnastikföreträdare i anslutning till den andra Lingiaden 1949 en stor sportexpo. Expon var emellertid illa organiserad och

gav ett omfattande underskott. Den ansvarige tog då sitt liv genom att hoppa från Katarinahissen.

1949 blev också enligt författaren det år då gymnastiken med sitt lingska arv slutligen inleddes och antog sina rätta proportioner inom svensk kroppskultur. Till detta bidrog nu inerta bara det tragiska dödsfallet utan också en ny anglosaxisk kulturpåverkan där de tyska föredömena övergavs och den lingska massgymnastiken sågs i ett annat ljus och uppfattades som "militärt preusseri" och liknande.

Jan Lindroth har utan tvekan åstadkommit en gedigen men också lättläst och spännande bok om ett för svensk kroppskultur centralt ämne och befäster sin position som idrottshistorisk nestor i Sverige. Dessutom öppnar boken upp för en rad forskningsansatser i relationen gymnastik/idrott där en ny generation idrottsforskare kan ta vid.

Ulf Hamilton

BERTIL MALMBERG

Diktaren i sitt sekel.

Urval och inledning av Peter Luthersson & Anders Mortensen.

Stockholm: Atlantis / Svenska Humanistiska Förbundet / Bertil Malmberg-sällskapet, 2006.

288 s., inb., förklaringar.

Bertil Malmberg (1889–1958) var ett brådmoget barn. Eftersom han redan vid sex års ålder visste att han skulle bli "världens störste författare" vågade han halvt kollegialt tillskriva den beundrade Zacharias Topelius i storfurstendömet på andra sidan Östersjön: "Jag vill bli författare liksom farbror, men pappa säger att jag skall lära mig stafva först." Topelius skrev

ett uppmuntrande svar, men till följd av olyckliga omständigheter nådde detta brev adressaten först femtiofyra år senare.

Senare i Malmbergs pojkliv skulle Topelius få träda tillbaka för nya förebilder på diktens område. Oscar Levertin och Verner von Heidenstam, senare Friedrich Hölderlin och Stefan George företrädde stilistiska ideal, värda att lära av. Från tidiga författarår hänfördes Malmberg av det drivna poetiska ornamentet, den retoriska gestiken, uttryckets ödesmättade klang. Vid denna tid gick han ingalunda i bräschen för några modernistiska påfund. Först i den sista fasen av sitt författarskap skulle han tillägna sig farligheter av det slaget. Formell disciplin, obönhörlig manstukt ombord på diktens skepp var de ideal han anslöt sig till i syfte att utvinna maximal poetisk verkan – dvs. kongruens mellan inre besvärjelse och poetiskt uttryck. 1890-talets estetik hade rotat sig djupt inom honom.

Alldeles efter första världskriget slog han sig ned i München. Blev åsyna vittne till tidens politiska tumult, erfor på nära håll hur frikårerna krossade den bayerska rådsrepubliken och hur en nykläckt Adolf Hitler i glödande appeller manade till uppror mot den härskande borgerliga demokratin. Malmberg stack aldrig under stol med, att han vid denna tid tjusades av kraften och hänsynslösheten hos den framflyttande nationalsocialismen. Inte minst dess kult av ordning och disciplin tilltalade honom. Lydnad var en politisk dygd och ett konstnärligt ideal. Att med entusiasm underordna sig och följa givna riktlinjer framstod som något stort – ett ideal som den demokratiska statsformen än så länge visat sig vara usel på att inpränta. Att med glädje offra sitt liv för nationen som idé var förbehållet den gamla aristrokrationen.

Understrykas bör, att Malmberg aldrig förföll till antisemitiska uttalanden. Och när längre fram Hitler

*Bertil Malmberg.
Teckning av Hans Norsbo, 1946.*

och nationalsocialismen börjat visa sin rätta natur, nyktrade den konservative esteten till och insåg sin tidigare villfarelse. I diktsamlingar som *Illusionernas träd* (1932) och *Dikter vid gränsen* (1935) är det långt mellan de vattenställena, där en framtidsörande samtid kan hämta livgivande dryck. Krig och kulturskymning förebådas. Schopenhauer och Spengler har levererat stämningens bakgrund. I det filmade skådespelet *Excellensen* (1942) genomlyste Malmberg nationalsocialismen som politiskt system och mentalitet.

I sökandet efter hållbara ideal sökte sig Malmberg under Sven Stolpes ledning till Oxfordrörelsen under några år i slutet av 1930-talet. Ett godtagbart alternativ gavs dock inte här. Världskriget och de därpå föl-

jande åren utmärktes av resignation och klarnad insikt om allt som varit förgäves i de värdeinvesteringar som diktaren gjort under sitt liv. Det märkliga är nu, att Malmberg finner en ny poetisk form för sin livshållning. Hans lyriska språk har rensats från retorisk utsmyckning, från det storvulna röstläget och den elaborerade prosodin. Uttrycket är naket och direkt i lyriksamlingar som *Men bortom marterpålarna* (1948), *Med cyklopöga* (1950) och *Klaviatur* (1955). Malmberg skapar ett direkt personligt tilltal. Sent i livet har han blivit modernist.

I självbiografiska böcker som *Ett stycke väg* (1950) och *Ett författarliv* (1952) berättar Malmberg oförbehållsamt om sina förvillelser och de krafter som härjat inom honom. För en större allmänhet är han nog mest känd för sin självbiografiska barndomsskildring *Åke och hans värld* (1924), en bok som flera gånger filmatiserats, senast av Allan Edwall 1984.

Två litteraturvetare – Peter Luthersson och Anders Mortensen – har i volymen *Diktaren i sitt sekel* samlat ett antal artiklar och dikter som Malmberg under sitt liv publicerat i olika sammanhang: dagstidningar, veckotidningar och litterära tidskrifter. Dessutom har i några fall tidigare opublicerade manuskript letats upp och fått lämna en tillvaro i obemärkthet. Malmbergs personliga ödeskurva avspeglar sig här i en djärv båge alltifrån ungdomens och de tidiga mannaårens roll som litterär grandseigneur i tonfall och överdådig skönhetsdyrkan till den senare livsfasens uppvaknande ur det rus som häftigt uppflammande illusioner tillhandahållit. Vill man ha en mångbottnad introduktion till detta ypperliga författarskap är *Diktaren i sitt sekel* en utmärkt början. Vill man på närmare håll få inblick i vilka eggelser förra seklets värdeförvirring erbjöd för ett temperament, i vilket briljant intelligens och hettande diktarkall ingått förening, är det svårt att tänka sig ett bättre tidsvittne än Malmberg. Lutherssons och Mortensens urval avspeglar sådana

förskjutningar mycket övertygande. Att läsa Malmbergs sirliga perioder – uppfinningsrika, associations-täta och med farligt insmugna rakblad – utgör i sig en tidsresa till andra prosaiska ideal. Malmberg ville förstå sig själv, orsaken till sin svaghet för suggestioner från tidens appeller. Han ville även finna de genomträngande och avslöjande orden för de stämningar som en gång rådde. Tiden hade varit och var fortfarande ond. För att fånga dess anda fordrades en häxmästare. Malmberg var en sådan – både som lyriker och prosaist. Det framgår inte minst av denna bok.

Olof Hägerstrand

JAN VON KONOW

Sveriges adels historia.

Karlskrona: Axel Abrahamssons Förlag AB, 2005.
351 s., personreg.

Den flitige Jan von Konow, pappa till ett betydande antal militärhistoriska arbeten, har nu samlat sig till något av en syntes av sin historiska intresseinriktning och sitt historiska vetande. Resultatet föreligger i form av en omfattande volym om den svenska adelns historia. Redan tidigare har författaren manifesterat sitt personhistoriska intresse i form av monografier över karolinerna Carl Gustaf Rehnskiöld och överbefälhavaren Helge Jung.

Det är i flera avseenden en både grundlig och traditionell framställning som möter läsaren. Här ges den föga invigde rikliga möjligheter att orientera sig om det fenomen som kallades fräse eller adel och dess utveckling. Men författaren är ändå vaksam mot alla försök till en alltför slentrianmässig syn på historiens förlopp.

I resonemangen kring betydelsen av Alsnö stadga 1280 framhåller han att på ytan skicksedigra årtal som just 1280 knappast var de skarpa brott i historien som man lätt kan förledas att tro, utan att de snarast markerar mer eller mindre tydliga hack i en utvecklingslinje. En dramatisk händelse har oftast djupare rötter än vad som kan framgå vid första ögonkastet. Detta kan synas vara en självklarhet, men det är just därför desto viktigare att författaren framhåller det på ett tidigt stadium i en bok som annars är fylld med just den typen av "avgörande" årtal.

Just därför är det synd att von Konow inte utvecklar diskussionen om den svenska adelns rötter i tidig medeltid och vikingatid. Här finns en omfattande vetenskaplig diskussion att ta ställning till, även om väl ingen forskare på ett ovedersägligt sätt har kunnat klarlägga de exakta kopplingarna mellan vikingatidens hövdinge- och storbondeskikt å ena sidan och det frälse som runt 1280 stiger fram genom Alsnö stadga å den andra.

Jan von Konows framställning sönderfaller i tre delar, även om detta inte helt återspeglas i kapitelindelningen. Den första löper från 1280 och fram till de dramatiska händelserna 1789, då Gustav III drev igenom förenings- och säkerhetsakten varmed adelns politiska inflytande allvarligt beskas. Nu avskaffades även riksrådet, kungens kanske främsta institutionella konkurrent om makten i riket. Den andra delen omfattar tiden fram till och med den sista ständsriksdagen 1865. Här är det den politiska verksamheten på Riddarhuset som står i fokus. Slutligen skildras adelns liv efter 1865, och då med fokus fortfarande förlagt till Riddarhuset, fast då mera i dess egenskap av samlingspunkt för landets politiskt snöpta adel. Här är det i stället kulturella och historiska aspekter på riddarhuslivet och dess traditioner som lyfts fram.

Denna tredelning av perspektivet gör att framställningen haltar en smula. De riktigt stora linjerna blir svåra att dra på ett konsekvent sätt. Men det skall sägas, att författaren samtidigt förmår hålla en del viktiga händelselinjer öppna. Så beskrivs såväl 1626 års riddarhusordning som det tidiga 1800-talets olika riddarhusordningar och arbetet på Riddarhuset efter år 1865. Här finns en intressant händelseutveckling som löper på i skuggan av de våldsamt skiftande politiska konjunkturerna för adeln.

Författaren tangerar ett stort antal klassiska tvistefrågor i svensk historia och det säger sig själv att mycket måste lämnas osagt. Han visar sig dock vara väl påläst. Så slipper läsaren mötas av den traditionella bilden av Stockholms blodbad som den händelse som bokstavligen topphögg den svenska riksrådsadeln, så att först Kristian och sedan även Gustav Vasa fick större frihet att utse för dem pålitliga riksråd. Förvisso avrättades ett antal ledande adelsmän i Stockholm de hemska dagarna den 8–9 november 1520, men väl så många adelsmän avled på annat sätt (inklusive sotdöden) åren 1519–1521 och banade därmed indirekt vägen för en nyrekrytering till riksrådet. Författaren hade dock kunnat göra en i en sådan här bok viktig poäng av det faktum att en stor del av de 1520 avrättade adelsmännen på ett eller annat sätt var befryndade med den döde riksföreståndaren Sten Svantesson (Sten Sture d.y.) och hans änka Kristina Gyllenstierna. Faran för att de på ett eller annat sätt skulle känna sig förpliktigade att i ett senare skede hämnas sina fränder bidrog rimligen till att de fördes till stupstocken.

I skildringen av adelns förluster under det Stora nordiska kriget citeras Frans G Bengtssons litterärt lysande, men vetenskapligt inte fullt så relevanta, beskrivning av adelns lojalitet mot Karl XII. Det balanseras dock av att Sten Carlssons grundläggande siffror

om den adliga officerskårens krigsförluster 1700–1721 också lyfts fram. Här framstår i all sin tydlighet hur adelsståndet faktiskt var ytterst nära sin fysiska förintelse under de tyngande krigsåren.

En klassisk historikerstrid som Geijers och Fryxells strid om ”aristokratfördömandet” i svensk historia relateras och placeras in i sitt historiografiska sammanhang. Det är utmärkt.

En sådan här bok är naturligtvis sprängfylld med personhistoria, även om få individer ges en tydligare profil. Ett exempel är Charles Emil Lewenhaupt, en olycklig lantmarskalk på riksdagen 1789. I en rad bilagor förtecknas bland annat adelsståndets lantmarskalkar mellan 1626 och 1865 samt ordförandena vid adelsmötena 1869–2004. Boken avslutas med ett personregister.

Jan von Konow ska ha en eloge för att han har velat och vågat ta sig an uppgiften att skriva en syntes över den svenska adelns historia och utveckling. Sådant är sällan tacksamt, tvärtom öppnar sig en författare för kritik i en rad enskildheter när så mycket ska tackas in. Men vår historiska litteratur behöver också den här typen av synteser. Just därför kan man beklaga att författaren, efter att ha slutfört denna översikt, inte avrundade med en mera analytisk del där han diskuterade adelns funktioner i det svenska samhället. Hur har det förändrats över tid, är det bara rent maktpolitiska konjekturer som har styrt eller kan vi bakom dessa konjunkturskiftningar se förklaringen i mer eller mindre kraftfulla personers agerande? Vilka möjligheter gav de statsrättsliga och institutionella ramar för ett maktpolitiskt agerande före och respektive efter 1789? Hur tedde sig adelns politiska inflytande efter 1789? Var det faktum att ledande politiker och militärer också var adelsmän eller kom att adlas också synonymt med adelsinflytande i en mera obestämd mening? Hur tedde sig de inbördes relationerna inom adelsståndet, mellan högadeln och den nu-

merärt mycket större delen av adelsståndet som stod betydligt längre bort från maktens köttgrytor? Här finns en rad spännande frågor, många av dem behandlade av tidigare forskare, men som åter väcks till liv i läsandet av Jan von Konows bok. På så sätt har författaren lyckats med det kanske viktigaste av allt, nämligen att väcka läsarens nyfikenhet på ämnet.

Lars Ericson Wolke

JAN ERIC SJÖBERG

Att återerövra det förflutna: Georg F. L. Sarauw, botanikern som blev arkeolog.

Göteborg: Göteborgs stadsmuseum, 2005, 328 s., inb., illustr., person- och ortsgreg.

Att Georg Frederik Ludvig Sarauw (1862–1928) skulle gå ur tiden i Sverige och Göteborg såsom ledande man och banbrytare för västsvensk arkeologi och fornkunskap kunde ingen ana i början av hans levnadsbana – och allra minst han själv. Han föddes på gården Petersværft på södra Själland och ägnade sig åt skogsvetenskapliga studier med målet att bli jägmästare. År 1888 avlade han ämbetsexamen som ”forstkandidat” (jägmästare), men hans vetgirighet var obegränsad, och han bedrev naturvetenskapliga studier med vid omfattning. Det ena ämnet efter det andra avverkades. Han hade svårt att lämna universitetsvärlden och avsluta sin utbildning.

År 1894 knöts han dock till Nationalmuseet i Köpenhamn, närmare bestämt till dess förhistoriska avdelning, som naturvetenskaplig assistent. Man hade nämligen funnit avtryck efter sädeskorn i förhistoriska krukskärvor. En naturvetenskapligt skolad forskare behövdes för att undersöka dessa och liknan-

de fynd. Här hade Sarauw angelägna arbetsuppgifter. Ordet "tvärvetenskap" var ännu inte påtänkt, men detta arbetssätt fanns alltså med arkeologin från början. Vetgirig som alltid kastade sig Sarauw över också arkeologin. År 1900 fick han leda utgrävningen av en tidig stenåldersboplats i Maglemose. Hans rön väckte stor uppmärksamhet: Sarauw hade upptäckt Maglemosekulturen, det äldsta skedet av nordisk stenålder. Vad gäller fyndets tolkning kom han dock i tvist med sin chef, museidirektören Sophus Müller, som dessutom hade svårt att smälta assistent Sarauws framgång. Båda herrarna var bestämda och påstridiga, Müller rentav despotisk. Sarauw härdade ut till 1911. Efter en tids arbetslöshet (fylld av studier) kunde Sarauw tillträda som intendent för den nyinrättade arkeologiska avdelningen vid Göteborgs Museum. Året var 1912.

Sarauw genomförde en fornminnesinventering, som omfattade Bohuslän, norra hälften av Halland samt stora delar av Västergötland och Dalsland. Han grävde ut fornminnen, samlade in alltfler fornsaker till museet och byggde upp ett allt större arkiv. Det är egentligen där, i museet, magasinet och arkivet, som föreliggande levnadsteckning över Sarauw började växa fram. I början av 1960-talet anställdes vid Göteborgs Arkeologiska Museum en ung man vid namn Jan Eric Sjöberg. Han fick sin arbetsplats vid Sarauws gamla dubbelskrivbord. Jan Eric Sjöberg kunde snart plocka fram både fornfynd och arkivhandlingar, snabbt och behändigt. Han besvarade allmänhetens frågor, och ständigt erinrades han om Georg Sarauw. Efter fyrtio års välmeriterad tjänstgöring fortsatte han sitt arkivarbete med föreliggande levnadsteckning. Sakkunskapen är oklanderlig, framställningsättet lättillgängligt utan att ge avkall på de vetenskapliga kraven, bildmaterialet högkvalitativt och rikhaltigt. Boken är både upplysande och fångslande.

Arbetet var Sarauws liv, och läsarna får inte veta mycket om honom som person. Sjöberg har visserligen forskat igenom Sarauws privatarkiv och tagit del av personliga tillhörigheter – men även i dessa fall kretsar det mesta kring arkeologin. Boken är till större delen lärdomshistoria kring en forskarinsats av bestående värde. Sarauw var nämligen ingen producent av långsökta och dåligt underbyggda antaganden. Tvärtom dokumenterade och beskrev han fornminnen och fornfynd. Hans slutsatser byggde som regel på dessa väl dokumenterade fakta. Hans insats blev banbrytande för västsvensk arkeologi, men hans uppbrott från Nationalmuseet i Köpenhamn var på många sätt beklagligt. Där skulle han även i fortsättningen ha haft användning för sina breda kunskaper. De nya arbetsuppgifterna i Göteborg hindrade honom från att fullborda två stora arbeten, det ena om sädesodlingen i förhistorisk tid, det andra om "Rensdyrtiden" (renjägartiden). I stället för att fullborda dessa angelägna arbeten, i vilka hans breda naturvetenskapliga kunskaper skulle ha kommit till sin rätt, ägnade han sig alltför ofta åt att gräva ut fornminnen, som icke på något sätt var hotade. Sjöberg väljer dock att framhäva fördelarna med flyttningen.

Om ett museum skall överleva inom ett litet område, krävs stor bredd inom verksamheten. Ett specialmuseum kräver däremot ett stort verksamhetsområde för att överleva i längden. Sarauw begrep detta. Han överlät visserligen medeltiden och den kyrkliga konsten åt konstavdelningen vid Göteborgs Museum, men desto angelägnare var han att muta in hela Västsverige som sitt område. Av riksantikvarie Oscar Montelius hade han fått fullmakt att gräva i Halland, Bohuslän och Västergötland, men Sarauw hade inte lika stor framgång hos efterträdarna. Riksantikvarien i Stockholm överlät icke Västsverige åt intendent Sarauw i Göteborg. Tvärtom byggde riksantikvarien

under 1920-talet upp en riksomfattande organisation med en landsantikvarie i varje län och med riksantikvariens ombud ute i kommunerna. I denna organisation fanns det inte mycket plats för intendent Sarauw och den arkeologiska avdelningen vid Göteborgs Museum. Sarauw blev mycket arg. Även i fortsättningen har Göteborg hela tiden hamnat utanför. Från och med 1968 hade Göteborgs Arkeologiska Museum inte längre något samband med professuren i arkeologi vid Göteborgs Universitet. När länet sent omsider fick ett länsmuseum (1984), lämnades Göteborgs museer helt utanför. Det nya länsmuseet byggdes upp i Uddevalla. Riksantikvarieämbetets platskontor hamnade i Kungsbacka och flyttades därifrån till Mölndal. Något samband med Göteborg finns inte. År 1968 ersattes den stiftelse, som hade ansvaret för Göteborgs museer, av en politisk nämnd, vilket innebär att färre av de styrande var intresserade av verksamheten. Denna nämnd slog ihop flera av stadens museer, däribland det arkeologiska, till Göteborgs Stadsmuseum (1993). Därmed är det inte längre självklart, att Göteborg har någon museianställd med samma arkeologiska sakkunskap som levnadsteckningens flitige och kunnige författare. Det är fara värt, att arvet efter Sarauw blir ett dött kapital.

Kanske kan dock levnadsteckningen bidra till en återgång till en bättre organisation. På Sarauws tid var Göteborgs Museum indelat i tämligen självständiga avdelningar med klart avgränsade ämnesområden och med fackutbildade intendentur som chefer. Självständigheten och möjligheten att verka för sitt livsintresse medförde, att intendenterna i många fall utträttade många gånger mer än plikten krävde. Under sexton års tid (1912–1928) utförde Sarauw insatser, som gjorde Västsverige till en av de bäst kända regionerna i riket. Sjöberg misstänker, att han helt enkelt arbetade ihjäl sig. Trots dylik snedutveckling var den gamla organisationen att föredraga. Med sin stora lev-

nadsteckning har Jan Eric Sjöberg åskådliggjort även detta.

Lars Gabrn

STURE ALLÉN

Johan Ekeblad. *Vår man i 1600-talet.*

Stockholm: Atlantis, 2006. 178 s. inb., illustr., person-, ortnamns- & ordreg.

Hovmannen och diplomaten Johan Ekeblad (1629–1697) är ihågkommen av eftervärlden för sina brev. Mer än 500 skrevs till fadern Christoffer åren 1646–1664 och drygt 100 till brodern Claes åren 1646–1655. Adressaternas frånfalle medförde att korrespondensen upphörde. Men Johan Ekeblad satt inte bara vid sitt bord och författade. Han behärskade både latin och franska. Efter en vistelse hos svenska hären under slutfasen av 30-åriga kriget hade han tillägnat sig tyska och längre fram skulle han också lära sig en del holländska. Formuleringar och citat på dessa språk förekommer i hans epistlar. Som ung man hade han undergått den vanliga träningen för en ung adelsman som stod i begrepp att ge sig ut i stora världen. I övningarna ingick instrumentalmusik, dans, fäktning, räkning och skrivning.

I juli 1646 hade han anslutit sig till Magnus Gabriel De La Gardies stora ambassad till Frankrike, en resa som skulle innebära bortovaro från hemlandet under tre år. Väl hemkommen blev han från 1649 drottning Kristinas hovjunkare. Efter hennes abdikation 1654 deltog han i ytterligare en ambassad, denna gång till republiken England, där lordprotektorn Oliver Cromwell nu härskade. Hösten samma år ingick han i en ambassad, ledd av Erik Oxenstierna,

som skickades ut för att hämta den blivande drottningen Hedvig Eleonora till Sverige från Holstein inför hennes förmålning med Karl X Gustav. Snart blev Johan Ekeblad den nya drottningens kammarherre. Han tjänade även i svenska armén under Karl X Gustavs krig mot Polen och deltog liksom brodern Claes i drabbningen vid Warszawa i juli 1656, en upplevelse som piggade upp mer än någon av de pråliga baletter han undfånats med vid Kristinas hov. Åren 1689–1695 var han bankofullmäktig. Johan Ekeblad gjorde alltså en vacker karriär och lyckades även förflytta sin ätt till den översta adelsklassen, herreståndet, enligt 1626 års riddarhusordning. Likafullt är det som gör honom intressant idag hans notater från hov och samtid i de många breven.

Språkmannen Sture Allén disputerade år 1965 med en avhandling, vari ingick en utgåva av Johan Ekeblads brev till brodern Claes. I serien "Svenska klassiker utgivna av Svenska Akademien" publicerades år 2004 en volym med samma brev i moderniserad stavning under redaktion av Sture Allén. Samme man har nu även utgivit en levnadsbeskrivning över Johan Ekeblad, byggd på dennes brev och med ett antal närslutna prov på epistlarna. I utgåvan ingår även ett kortare herdedrama – "Acante och Climene" – författat av denne skribent från svensk stormaktstid.

Även om Johan Ekeblad inte började sin livsresa i samhällets allra översta skikt, stammade han likafullt ur adeln och kom under sitt vuxna liv att verka på de arenor som bördsprincipen öppnade för en ung man ur hans samhällsklass. En självklar distans i relationen till människor från andra samhällsområden utmärker hans hållning. Människor från jordbruksnäringen syntes naturligtvis överallt på den landsbygd i Västergötland, där Johan Ekeblad tillbragte sina unga år, liksom han längre fram mötte hantverkare och gesäller i Stockholm. Men sådana figurer existerar bara som staffage, de gånger de alls bereds plats i hans brev.

År 1652 blev han på resa från det västgötska familjegodset Stola till Stockholm överfallen av "14 eller 15 druckna bönder". Året därpå berättar han om de ohyggliga straff som utmätts för anstiftare av ett uppror i Närke. En nutida läsare vill gärna läsa mera om bakomliggande orsaker till händelser av det slaget. Men det fält av spänningar och klasshat som sannolikt utgjorde förutsättningar till sådana utbrott intresserar inte Johan Ekeblad, sannolikt därför att en adelsmans uppfostran och begreppsvärld inte befattade sig med viktiga, närliggande faktorer i samhället.

Filologer och stilforskare har åtskilligt att observera i dessa brev. Johan Ekeblad var nämligen en medveten skribent, som avsiktligt bröt mot flera av de normer som tidens brevställare uppställt. Han drog sig inte ens för att stundom parodiera samtidens uppstyltade epistolära uttrycksätt. Hovadeln och de kungliga förnöjde sig med djurhetsningar, ringränning, maskerader, baletter, komedier, amorösa intriger, jaktutflykter, lekar och spel i Bollhuset och Lejonkulan. Att en av deltagarna därutöver tog sig tid att berätta om denna livsföring i brev hem till "farkär" Christoffer på Stola i Västergötland eller till broder Claes har eftervärlden skäl att vara tacksam för. Så rasande många autentiska inblickar i 1600-talets svenska miljöer finns inte.

Johan Ekeblad skrev förutom brev även en självbiografi, dagboksanteckningar och ett testamente. Mångsidig som han var ägnade han även tid åt att till sina ståndsbröder förmedla den franska visan, vare sig ämnet handlade om amour, dryckjom eller politik. Dansanta melodyper som courante, sara-bande och bourrée introducerades samtidigt. Som motvikt till all denna möda, som i så hög grad var inriktad på tidsfördriv och lust, tycks den kloke allvarsmannen Montaigne ha tjänat. Johan Ekeblad anger sig ha läst den franske essäisten inte mindre än fem gånger.

Av ord i svenskan som första gången belagts i Johan Ekeblads texter kan nämnas: *ambassad* 'diplomatiskt uppdrag', *audiensstol*, *amour*, *favör* 'sidenbandsrosett', *gardesregemente*, *kornett* 'kavalleriofficer av lägsta graden', *apropå* 'lägligt', *alias* 'annars kallad', *däka* 'flicka', *rolighet* 'förlustelse' och *härtaga* 'taga som byte i krig'. I en sångtext – "Crailens visa" – som Johan Ekeblad författade tillsammans med några sammansvurna i syfte att förlöjliga en ståndsbroder och som med tiden ledde till bötesföreläggande, förekommer för första gången i svenskan ordet *appell* 'signal eller rop till hunden vid jakt'.

Senare delen av Alléns bok ger prov på olika slag av texter som Johan Ekeblad författade. Man blickar in i en svunnen värld, där det sedda ytterligare fjärras till följd av det snäva sociala spektrum som anbragts.

Olof Hägerstrand

Sverigeingermanländarnas historia

Borås: Sveriges ingermanländska riksförbund, 2000. 248 s., inb., illustr.

Ingermanlands läge är utsatt. Det sträcker sig från Narva i Estland i väster till Ladoga i öster och den gamla finländska gränsen på Karelska näset i norr. I äldre tid drabbades ingrerna ofta av krig mellan Sverige och Ryssland. I freden i Stolbova 1617 avträdde landskapet till Sverige. Ursprungsbefolkningen hade i många fall valt att fly över gränsen till Ryssland av fruktan för tvångsomvändelse till luthersk trosbekännelse. Finnar invandrade i stället och bildade lutherska församlingar. Efter drygt 80 år erövrades Ingermanland av ryssarna, som anlade Sankt Petersburg vid floden Neva mitt i landskapet.

Trots förryskningssträvanden framstår tsartiden som en bra tid för Ingermanland. Under första världskrigets slutskede frigjorde sig Finland och de baltiska staterna från Ryssland, men ingermanländarna misslyckades. Ryssarna hade inga tankar på att släppa det landskap, där S:t Petersburg låg. År 1919 tillkom den ingermanländska flaggan, men den måste halas redan 1920.

Mellankrigstiden under kommunistiskt styre blev hård och dystert med tvångskollektivisering av jordbruket, tvångsflyttningar av ingermanländare till andra delar av Sovjetunionen, religionsförföljelse och avrättningar, men det skulle bli värre. Under andra världskriget belägrade tyskarna S:t Petersburg (som då kallades Leningrad). Ingermanland blev krigsskådeplats, och nöden blev stor. Ryssarna förflyttade ingermanländare inom sin del av landet till andra delar av Sovjetunionen, och tyskarna förflyttade ingermanländare över Estland till Finland. Vid fredsslutet ville ryssarna ha tillbaka dessa medborgare, men trots fagra löften blev de behandlade snarast som förrädare och skickades till andra delar av Sovjetunionen. (De ingermanländare, som hade varit frivilliga i finländska armén, hade störst anledning till oro.)

4000–5000 ingermanländare hade dock flytt över till Sverige. Den svenska industrin behövde arbetskraft, och särskilt textilindustrin kom att sysselsätta många av dem. Textilorter som Borås, Dalsjöfors, Mölnlycke, Möln dal, Partille och Jonsered förekommer ofta i föreliggande historik. Denna samling till industriorter underlättade sammanhållningen ingermanländare emellan. Den bestod till stor del av gemensam bibelläsning och bön i hemmen, senare av organiserade gudstjänster på finska och ett blomstrande föreningsliv. Avsnitten om ingermanländsk föreningsverksamhet omfattar drygt 140 av bokens 248 sidor. Mycket av föreningsverksamheten gällde kyrka och kristendom, men därutöver ägnas den

kyrkliga verksamheten ett särskilt kapitel, som omfattar 16 sidor.

För den som forskar om invandring till Sverige är denna bok en guldgruva. Här finns en uppsjö av uppgifter och ändå framträder huvuddragen i utvecklingen klart och tydligt tack vare att författarna behärskar sitt ämne, har tillgång till uppgifter från alla håll och aldrig låter enskildheterna hindra översikten av ämnet. Språket är utmärkt, illustrationsmaterialet rikhaltigt och av god kvalitet. Några författare angivs aldrig, men vi får reda på namnen på "historiebokskommitténs" medlemmar. De är nio stycken, men boken bygger på så många olika bidrag från så många olika håll, att man förstår, att kommittén inte ville sätta ut några namn på titelbladet.

Namn får vi i rikligt mått ändå, och för framtida släktforskare med ingermanländskt påbrå kommer historiken att bli en stor tillgång. 60 sidor utgörs av rena personförteckningar med uppgifter om personerna ifråga. Här kan man hitta värdefulla notiser utöver kyrkböckernas nakna fakta. Många bilder är grupp-foton, men för att inte belasta sidorna med alltför omfattande namnkataloger, har man samlat dessa namnförteckningar i ett särskilt kapitel. Detta uppslag är lyckat och manar till efterföljd i andra böcker.

Tack vare vanan vid och behovet av gudstjänstgemenskap växte ett rikt föreningsliv fram bland ett folk, som inte hade någon erfarenhet av föreningar. Efter Sovjetunionens fall har Sverigeingermanlän-darna fått tillfällen att hjälpa sina landsmän i Ryssland med föreningskunskap. (Dessutom har föreningarna i Sverige på många andra sätt blivit hjälporganisationer åt landsmännen i det gamla hemlandet.) Boken speglar alltså en lång och mångskiftande utveckling. Den har mycket att ge åt både forskare och en intresserad allmänhet.

Lars Gahrn

LARS-ÅKE GÖTHESSON

Ställningen vid Norrvidinge hösten 1678.

Erik Dahlberghs bataljplan över Karl XI:s fältläger vid Norrvidinge och Dagstorp.

Kristianstad: Monitorförlaget 2005. 256 s., inb., illustr., personreg.

Ett matrecept innehåller ofta en mängd olika ingredienser som under tillagandet skall giftas samman till en helhet. Författaren och privatforskaren Lars-Åke Göthesson har här försökt sig på samma sak. Han har tagit sig för att beskriva hur det svenska härläget vid Norrvidinge och Dagstorp såg ut under hösten 1678. I Göthessons recept ingår en nypa historia om skånska kriget, en nypa socialhistoria, en nypa om den karolinska armén och en matsked biografi. Att Göthesson brinner för lokalhistorien är tydligt.

Verkets primära syfte är att åskådliggöra hur det svenska härläget tedde sig utifrån generalkvartermästaren Erik Dahlberghs skisser. I bakgrunden skildrar författaren skånska krigets uppkomst och förlopp, något som faktiskt krävs för att förklara härlägets tillkomst och geografiska placering. Själva beskrivningen som bygger på Dahlberghs plan är som sådan också intressant.

Den verkligt intressanta aspekten av detta är dock att kartan samtidigt ger en bild av omgivningarnas byar, gårdar och fält. Göthesson tar verkligen till vara på denna information och beskriver hur området såg ut på 1600-talet. Allt från olika stavningar på gårdsnamn till vilka som faktiskt levde där finns med. Tyvärr är många av källorna bristfälliga och gällande befolkningen härrör dessa från juni 1699. Med utgångspunkt i källorna kan vi dock se yrkes- och könsfördelning i exempelvis Västra Särlöv 1699. Verkets lokalhistoriska prägel stannar inte vid att berätta om

befolkningen utan tar också (med avstamp i Dahlberghs karta över området norr om Kävlinge) fasta på geografiska fenomen. Därmed beskrivs vägar, vattendrag och inte minst fornhögar som upptagit en försvärlig del av författarens (och Erik Dahlberghs) intresse.

Boken innehåller också förteckningar och slagordningar för den svenska respektive danska armén. För de svenska förbanden finns också omfattande regementshistoriker, som dock är allmänt hållna men trots detta alltför vidlyftiga till sitt omfång. Dessutom behandlar författarens förbandshistorik helt andra tidsperioder, exempelvis berättas att artilleriet delades upp i flera regementen under sent 1700-tal. Detta sätter fingret på den brist på fokus som faktiskt präglar verket.

Den biografiska delen av boken bör också lyftas fram genom att författaren skapat ett personregister med minibiografier som upptar närmare fyrtio sidor. Biografierna fokuserar primärt på de stora aktörerna i skånska kriget. Således kan man läsa om både svenska och danska härförare med olika grad, uppgift och placering i historien. Dessa militärer delar sida med skildringar av lokalbefolkningen. Inte minst framträder lokala präster som en viktig grupp som också i vissa fall efterlämnat redogörelser för skånska kriget.

Ett sammanfattande omdöme om Lars-Åke Göthessons bok är att den har flera värdefulla komponenter som tyvärr drunknar i en flod av alltför många perspektiv. I sin strävan att beskriva allting blir perspektiven otydliga. Försöket att beskriva alltför mycket gör att man som läsare lätt förlorar intresset i olika utläggningar om värjor, själavård, fornhögar och mycket annat. Samtidigt är det denna bredd som göra att boken blir värdefull (men den skall inte läsas i ett sträck). Exempelvis kunde regementshistorikerna tonas ned och lägre fysiska utseende istället lyftas fram. Dessa invändningar till trots är Göthessons bok

läsvärd och intressant ur ett lokalhistoriskt perspektiv. Som läsare bör man dock läsa en del av boken i taget. Göthessons bok kan också med fördel användas som en guide till exkursioner i området.

Fredrik Eriksson

ERLAND WALDENSTRÖM

4 kapitel

Utgivare Dorothy Waldenström.

Stockholm: Örike förlag 2000, 224 s., inb., illustr., personreg.

Paul Pet(t)er Waldenström (1838–1917), i både tal och skrift ofta benämnd PPW, lät under sin livstid mycket tala om sig. Hans allegoriska roman *Brukspatron Adamsson eller Hvar bor du* (1863) blev en populär folkbok och hade enligt Henrik Schück ”studerats av – och väl äfven invärkat på – en till antalet oerhört mycket större publik än den som läst och tagit intryck af t.ex. Heidenstams eller Levertins dikter och romaner”. Som klassisk språkman, präst, frikyrkopredikant och politiker förenade han i Fridolins anda det lärda med det folkliga.

PPW uppskattades således av många men förvisso ej av alla. En anonym medarbetare i *Allers Illustrerade Konversationslexikon* (1909) konstaterar att PPW sedan 1889 gjort flera rundresor i Amerika och tillägger därefter maliciöst ”där han särdeles slagit an och där han säkerligen också passar förträffligt”. Om PPW som politiker – han var ledamot av riksdagens andra kammare 1884–1905 – skriver samme författare att han tillhörde ”de oförbättrelige ’vildarna’, på hvilka intet parti kunde lita” och att han till yttermera visso ”räknade detta sig själf till förtjänst”. I kammaren sä-

ges han ha ”trängt sig fram i främsta ledet” av riksdagens debattörer, ”oförskräckt yttrande sig i allehanda frågor, äfven dem han icke förstod sig på”!

Ett riksdagsärende som väckte genljud långt utanför plenisalen var PPW:s interpellation våren 1895 angående Oscar Björcks väggdekorationer i Operakällarens matsal, vilka enligt interpellanten ”utan all gensägelse måste anses innehålla lockelse till osedlighet”. Denna ”affär” gav upphov till talrika inlägg både i och utanför riksdagen och då ej minst i skämtpressen. Det enda åtminstone för en tid bestående resultatet av debatten torde ha varit att de Björckska målningarnas lättklädda damer i folkmun kom att benämnas ”flickorna Waldenström”.

PPW var en i många avseenden särpräglad och ovanlig personlighet. Detsamma kan sägas, visserligen med något annorlunda förtecken, om hans sonson Erland Waldenström (1911–1988). Med bl.a. kemistexamen från KTH i bagaget efterträdde han 1950 sin far som VD i Grängeskongcernen. Som sådan verkade han fram till 1971 och därefter som styrelseordförande till 1977.

Erland Waldenström var framstående som industriman och tekniker – han blev sedermera teknologie hedersdoktor och preses i Ingenjörsvetenskapsakademien – och kallades till många förtroendeuppdrag inom affärlivet, bl.a. som ordförande i Sveriges Industriförbund. Dock svarade företaget och teknik för endast en av många sektorer inom hans omfattande verksamhetsfält. Hans bildning var bred och omfattade bl.a. konst, musik och botanik. Han nöjde sig emellertid ej med att odla sina intressen i den egna kammarens avskildhet. Han var ordförande i Thielska Galleriet och – liksom tidigare fadern – i Stockholms Konserthusstiftelse, han tillhörde Operastyrelsen och han idkade flitigt pianospel i Mazerska kvarteretsällskapet. Han var även politiskt intresserad och kunnig men hade den för en ”riktig” politiker kanske

något tveksamma egenskapen att lätt upptäcka förtjänster även hos ”motståndaren”.

Med sin mångsidighet i intressen och verksamheter borde Erland Waldenström som självbiografisk skribent ha åtskilligt att berätta och många vänner och medarbetare uppmanade honom att fatta penan. Så skedde också så småningom men efter endast tre kapitel och ett fjärde fragment satte hans plötsliga och oväntade bortgång 1988 punkt. Vad som hann med har sedermera av hustrun Dorothy Waldenström befordrats till trycket under den både intressägande och högst talande titeln *Fyra kapitel* och med förord av Per Wästberg.

Dessa kapitel handlar i ganska ringa utsträckning om författaren själv. Desto mera skriver han om sin far, sin farfar, sin farfarsfar och sin farfarsfarfar, visserligen i omvänd ordning, samt om sin mor och hennes judiska bakgrund. Bokens personhistoriska värde har därigenom ingalunda minskat.

I det första kapitlet, rubricerat ”Det kristna arvet”, berättar Erland Waldenström, i fortsättningen benämnd EW, om Anders Waldenström, komministern i Råggerds församling ”på Dal”, som var språkligt och teologiskt lärd men i materiellt avseende ej påtagligt framgångsrik. Han gav dock upphov inte endast till en fortsättning av den två generationer tidigare påbörjade teologiska släktlinjen utan också till en ny medicinsk linje, som i dag omfattar åtminstone fem släktled.

Den sistnämnda inleddes av sonen Erik Magnus Waldenström (1795–1870), EW:s farfarsfar, som i 43 år var provinsialläkare i Luleå med hela Norrbotten som distrikt. Dennes son var Johan Anton Waldenström (som EW på oklar grund benämner Johan Hector), utnämnd medicine professor i Uppsala, insjuknad och avliden i blindtarmsinflammation och begravd på sin installationsdag.

Den prästerliga traditionen fick sin avslutning men också sin klimax med PPW, som EW skildrar i kapitlets andra avsnitt. bokens mest omfattande. "Intrycket av min farfars personlighet tonar", skriver EW, "som ett mäktigt orgelackord genom mitt liv". EW redogör ej endast för PPW:s levnadslopp men också – och påfallande insiktsfullt – för den ej helt okomplicerade "försoningsstriden", betecknad som "den mest upprivande lärostriden i Sverige sedan Johan III:s tid". Denna batalj tillsammans med den senare "nattvardsstriden" ledde slutligen till att PPW 1882 avsåg sig prästämbetet, dock knappast till att han också – som EW skriver – "begärde sitt utträde ur statskyrkan". Ett sådant steg var nog ej förenligt vare sig med då gällande lagstiftning eller med PPW:s i det längsta kvarhållna intention att reformera kyrkan inifrån. Redan 1878 tillkom Svenska Missionsförbundet men utan PPW:s medverkan eller närvaro. Först 1904 blev han, efter grundaren E. J. Ekman, förbundets ordförande och 1908 också dess föreståndare. Att EW kallar dess frikyrkliga medlemmar "frireligiösa" skulde farfadern förmodligen ha ogillat.

Kapitel 2 ägnar EW åt motpolen i sitt andliga arv, det judiska. Han skildrar modern Hedvig Lion (1885–1973), dotter till den från Tyskland invandrade vinhandlaren (och Wagnerianen!) Adolf Lion (1857–1950). Denne var visserligen ej ortodox jude men höll hårt på judiska sedvänjor och traditioner. I kraft härav motsatte han sig energiskt varje tanke på giftermål mellan dottern Hedvig och hennes lika energiske, icke-judiske uppvaktare, dvs PPW:s son Martin. Framgångsrik medlare mellan parterna var den liberale överrabbinen Gottlieb Klein (1852–1914) och äktenskapet kom till stånd 1907, dock med en särskild klausul, inskriven i vigselprotokollet. Däri slogs fast att "de barn, som kunna komma att i vårt äktenskap födas, skola uppfostas i den mosaiska religionen". Denna passus torde vara förklaringen till att

EW varken döptes eller konfirmerades i svenska kyrkan men hindrade ej att han i 9 år deltog i kristendomsundervisningen vid Nyköpings Högre Allmänna Läroverk, därtill med slutbetyget Berömlig, dvs stort A.

I kapitel 3 berättar EW om fadern Martin Waldenström (1881–1962), jurist med hovrättsexamen från Uppsala, advokat i Malmö och Stockholm, direktör och styrelseordförande i Skandinaviska Banken och slutligen chef för Grängeskongcernen. Hustruns insjuknande i tuberkulos blev den direkta orsaken till att han 1917 förvärvade egendomen Nådhammar i Sörmland, tidigare konvalescenthem för lungsjuka, vilken blev EW:s uppväxtmiljö under hela skoltiden. "Ett paradiset på jorden" är hans omdöme 60 år senare. Genom fadern väcktes EW:s intresse för botaniken och de genomforskade tillsammans den sörmländska floran.

EW beskriver de umgängeskretsar som förekom i hemmet: den "konstnärliga" med bl a Ragnar Östberg, Carl Milles, bröderna Laurin och Hakon Ahlberg (som senare blev hans svåger) och den "affärs-mässiga" med Oscar Rydbeck, Herman Mannheimer, Krister Littorin m fl.

När Torsten Nothin 1950 föreslog EW som faderns efterträdare i Gränges, gjorde den sistnämnde, enligt Nothin, "frenetiskt motstånd". Det fick inte finnas skymten av en misstanke att han velat hjälpa fram en anhängig. Hans egen kandidat var Dag Hammar-skjöld. Styrelsen i övrigt var emellertid enig och EW utsågs.

Kapitel 4 bär titeln "Tre ungdomsminnen", av vilka dock endast ett hann nedtecknas. Detta handlar om EW:s upplevelse av 20- och 30-talens framväxande totalitära rörelser i Europa, till vilka han, föga överraskande, ställer sig kategoriskt avvisande. Men motiveringen är intressant. De antijudiska inslagen i dessa strömningar spelar för honom ej den huvudroll,

som man med tanke på hans bakgrund skulle vänta. Tvärtom skriver han uttryckligen: "För mig är fascis- mens egentliga väsen varken nationalismen, blodsmystiken eller antisemitismen". Vad som väckte hans motvilja redan under sent 1920-tal var framför allt upproret mot intellektet, dyrkan av det irrationella, mobiliseringen av massinstinkterna med åtföljande förvandling av massan till pöbel. Att han liknar anti- semitismen vid ett destruktivt "HIV-virus" hindrar honom inte att – såvitt man förstår – instämma med modern och andra judiska intellektuella, som "sökte antisemitismens orsaker inte enbart i sådana allmän- mänskliga företeelser som rasism, främlingshat, be- hov av syndabockar o.s.v. utan som frågade sig i vil- ken omfattning det var egenskaper hos det judiska folket självt, dess karaktär, dess religion och historia som hade bidragit till att det framför andra blivit ett hela världens hatobjekt".

Boken "4 kapitel" handlar således till övervägan- de del om andra än författaren, som finner det vara en underbar tillgång att i skrivrummets stillhet kun- na umgås med sina förfäder. Men något får man ändå veta om Erland Waldenström själv, om hans känsla av kluvenhet "från hjässan till fotbjället" och

av att i sitt inre vara "ett slagfält för två oförenliga krafter, två skilda världar som oavbrutet kämpade om herraväldet". Att följa denne agnostikers egen strävan att med hjälp av bl.a. Israels profeter från Amos till Deutero-Jesaja – i mindre mån Esra och Nehemja – bygga en bro mellan de till synes ofören- liga världar som ingick i hans föräldraarv, den krist- na och den judiska, är djupt gripande. Man kan be- klaga att han ej hann fullfölja sin memoar. Men det är inte säkert att vi i så fall fått så mycket mera direktkunskap om honom själv och hans livsgär- ning. Det låg just inte för honom att sätta sig själv i centrum.

Några viktiga beslut under Erland Waldenströms cheftid i Gränges ansågs när de fattades vara kloka men visade sig på sikt medföra stora problem för kon- cernen. Som ytterst ansvarig avgick han därför på eget initiativ som ordförande 1977. I detta sammanhang betecknades han som "en person av ovanlig resning" (G. Albinsson-Bruhner). Den föreliggande memoar- torson jävar ej detta omdöme.

S. Gunnar Edlund

Personhistoriska nyheter

Personhistoriska samfundets årsmöte

Samfundets årsmöte hölls den 11 maj i Riksarkivets lokaler. Förutom sedvanliga årsmötesformalia valdes följande styrelse: ordf. Tomas Lidman, vice ordf. Evabritta Wallberg, övriga styrelseledamöter Björn Asker, Lars Ericson Wolke, Sven-Olov Larsson, Kristina Lundgren, Torbjörn Nilsson, Folke Sandgren och Lars Wikström. Till ny sekreterare efter avgående Irma Ridbäck valdes Gunnel Furuland.

Efter årsmötesförhandlingarna höll fil.dr Stefan Östergren ett föredrag om den svenske och polske kungen Sigismund (1566–1632). Östergren utkom 2005 med *Sigismund: en biografi över den svensk-polske monarken*.

Bok- och biblioteksmässan

Lördagen 23 september arrangerade Personhistoriska samfundet tillsammans med Riksarkivet ett s.k. miniseminarium vid Bok- och biblioteksmässan i Göteborg. Under rubriken "På spaning efter människan i historien" diskuterade professor Lars Ericson Wolke, fil dr Kristina Lundgren och docent Torbjörn Nilsson biografins ställning. Varför har den blivit så populär just nu? Vad kan ett biografiskt angreppssätt tillföra historieskrivningen? Vilken roll spelar den historiska romanen, är den ett hot eller en tillgång? Varför skrivs det så ofta om stora män (och ibland kvinnor), men sällan om s.k. vanligt folk? Samtalsledare var Riksarkivarien Tomas Lidman.

Historien i samtiden – Samtiden i historien

Vid en konferens den 5–6 oktober vid Stockholms universitet arrangerad av Nätverket för modern politisk historia efter 1945 ägnades en session åt *Biografen som historisk genre*. Örjan Appelqvist talade om Dag Hammarskjöld i svensk ekonomisk-politisk forskning 1945–1948; Kristoffer Holt om Ivar Harrie – vänsterman mellan öst och väst samt Petra Garberding om historieskrivningen kring tonsättaren Kurt Atterberg. Kommentator var Lars Ekdahl.

Nya avhandlingar

Johanna Lundström, *Terrängbeskrivning. P. O. Sundman, moderniteten och medmänniskan*. Litteraturvetenskap, Göteborgs universitet, 2006.

Patrik Winton, *Frihetstidens politiska praktik. Nätverk och offentlighet 1746–1766*. Historia, Uppsala universitet, 2006.

Övrig litteratur

Utgivningen av Tage Erlanders dagböcker (utgivare Sven Erlander) har nu nått fram till 1956, året för Ungernrevolten och Suezkriget. På hemmaplan går socialdemokraterna tillbaka något vid riksdagsvalet, liksom koalitionspartnern bondeförbundet. Koalitionen knakar i fogarna och upplöses året efter. Gidlund, 2006.

*

Svenska Litteratursällskapet i Finland har tillsammans med Atlantis förlag utgivit *J.V. Snellman i Europa. Resebilder 1840–1847*. Redaktör är Nora Ervalahti och Rainer Knapas.

*

I serien Handlingar. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia har Göran Nilzén utgivit *Axel Reuterholms dagboksanteckningar under riksdagen i Stockholm 1738–39*. Distributör Swedish Science Press, 2006.

*

Petra Pakkanen, *August Myhrberg and North-European Philhellenism. Building the Myth of a Hero*, Helsingfors 2006.

Artiklar av personhistoriskt intresse i tidskrifter: Andersson, Fredrik, "Penningutpressare, järnvägs-politiker och järnvägsbyggare. Den regionala in-tressegruppen kring Ostkustbanan 1897–1904", *Historisk tidskrift* 3/2006.

Carlson, Benny, "Hesselgren, van Kleeck och IRI – Från industri till planekonomi", *Historisk tidskrift* 2/2006.

Chalfork, Fredrik, "När 'svartrockar' blev 'vitrockar'. Om Ivar Bromans bidrag i den rasbiologiska och rashygieniska allmänupplysningen under åren 1920–1940", *Scandia* 1/2006.

Gardeström, Elin, "Lars Furhoff och den liberala pressideologin", *Presshistorisk årsbok* 2006.

Lundgren, Kristina, "Else Kleen och rösträttsrörelsens pressdebatt", *Presshistorisk årsbok* 2006.

Medarbetare i detta nummer

- Evert Vedung* Född 1938. Professor i statsvetenskap, särskilt bostadspolitik vid Uppsala universitet. Disputerade 1971 på studien *Unionsupplösningen 1905: en jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge*. Verkade inom det svensk-norska Projekt 1905 i samband med hundraårsminnet av unionsupplösningen.
- Rolf Hugoson* Född 1965. Forskare och lärare vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet. Disputerade år 2000 på avhandlingen *Vad är kulturpolitik? En fråga om retorik* samt utgav år 2004 *Krig och retorik: En introduktion*. Forskar om förhållandet mellan makt och rätt i Europa på 1920- och 1930-talen.
- James M Kaplan* Född 1943. Professor i franska vid Minnesota State University Moorhead sedan 1975. Ph.D. vid University of California Berkeley 1971. Skrivit om J.-F. Marmontel i *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, om Denis Diderot i *Recherches sur Diderot et l'Encyclopédie* och om den svenskamerikanske målaren Birger Sandzén i *Swedish American Historical Quarterly*.
- Ulrica Söderlind* Född 1967. Disputerade i oktober 2006 på en avhandling i ekonomisk historia, *Skrovmål – örlogskost från 1500-talet till 1700-talet*. Hon är verksam vid ekonomisk-historiska institutionen vid Stockholms universitet och inriktad på mathistoria med tvärvetenskapliga perspektiv.
- Therese Nordlund* Född 1976. Fil. dr. i ekonomisk historia, forskare vid ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet. I avhandlingen används biografisk metod, *Att leda storföretag: en studie av social kompetens och entreprenörskap i näringslivet med fokus på Axel Ax:son Johnson och J. Sigfrid Edström, 1900–1950* (2005).
- Karin Monié* Född 1937. Disputerade 1985 på en avhandling om estetikern och litteraturhistorikern Gustaf Ljunggren, *Den etablerade vetenskapsmannen*. Hon har arbetat som informationschef på Statens kulturråd och medverkat som redaktör och skribent i dagspress och tidskrifter.
- Lars Ericson Wolke* Född 1957. Professor i krigsvetenskap vid Försvarshögskolan i Stockholm. Militärhistoriker och författare till en rad vetenskapliga och populärhistoriska verk. Senast biografien *Johan III* och som medförfattare till *Trettioåriga kriget (Europa i brand 1618–1648)*.
- Björn Asker* Född 1956. Fil. dr. i historia vid Uppsala universitet 1983 på avhandlingen *Officerarna och det svenska samhället*. Numera docent och universitetslektor i Arkivkunskap vid samma lärosäte. Utkom 2004 med *I konungens stad och ställe. Länsstyrelser i arbete 1635–1735*. Redaktör för PHT 1991–1995.

- Birgitta Fritz* Född 1935. Docent i historia vid Stockholms Universitet och förutvarande huvudredaktör för *Svenskt Diplomatarium*, Riksarkivet. Disputerade 1972 på avhandlingen *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434*. Har senast (tillsammans med Lars Elfving) utgett *Den stora kyrkofesten för Sankta Katarina i Vadstena år 1489* (2004).
- Torbjörn Nilsson* Född 1954. Docent i historia, forskare vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola. Utgav 2004 *Mellan arv och utopi. Moderata vägval under hundra år, 1904–2004*. Arbetade inom det svensk-norska Projekt 1905 i samband med hundraårsminnet av unionsupplösningen. Redaktör för PHT sedan 2005.
- H. Arnold Barton* Född 1929 i Los Angeles. Disputerade i europeisk historia vid Princeton University 1962. Fil. dr. (h.c.) vid Uppsala universitet 1989. Tjänstgjorde fram till pensioneringen 1996 vid Southern Illinois University at Carbondale. Flitig skribent om nordisk historia och svenskarnas historia i Amerika.
- Ulf Hamilton* Född 1944. Fil. dr. i historia vid Stockholms universitet 1997 på avhandlingen *Teknik på bönders villkor. De tekniska och politiska aktörernas inflytande på den statreglerade tekniska förändringen i Sverige 1806–1972*. Intendent vid Nordiska museet. Har publicerat flera artiklar om idrotts- och personhistoria.
- Olof Hägerstrand* Född 1942. Disputerade 1995 i idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet på avhandlingen *"Juntan" som realitet och hörsägen. Makt och opinioner kring Uppsala universitet under 1790-talet*. Under många år redaktör och medarbetare i kulturtidskrifter. Redaktör för PHT 1998–2005.
- Lars Gahrn* Född 1953. Fil. dr i historia vid Göteborgs universitet 1988 med avhandlingen *Sveariket i källor och historieskrivning*. Antikvarie vid Mölndals museum. Har publicerat en lång rad artiklar om forntid, medeltid samt lokal- och personhistoria.
- Fredrik Eriksson* Född 1971. Historiker verksam vid Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högskola. Disputerade 2004 på avhandlingen *Det reglerade undantaget – högerns jordbrukspolitik 1904–2004*. Arbetet utfördes inom projektet Högern 1904–2004. Moderniseringens vän eller fiende? Arbetar inom ett projekt om agrara organisationer i Östersjöområdet.
- S. Gunnar Edlund* Född 1930. Tidigare överläkare vid Danderyds sjukhus. Har under åren medverkat med recensioner i PHT och därutöver i bl.a. *Läkartidningen*, *Nya Wermlands-Tidningen* och *Fritt Militärt Forum*.

Personregister

- Abukhanfusa, Kerstin, historiker, arkivarie, 113
Adlerflycht, kommissarie, 52
Adlersparre, Georg, militär, politiker, förf., 97
Afzelius, Ivar, justitieråd, politiker, 152, 156, 158, 163
Agrell, Alfhild, förf., 61
Ahlberg, Hakon, arkitekt, 241
Ahlbom, Lars, litteraturvetare, 217f
Ahlgren, Beata Charlotta, 123
Ahlgren, Catharina Juliana, 123
Ahlgren, Catharina, förf., 122ff
Ahlgren, Christopher, 123
d'Albedyhl, Christer, officer, 109f
Albinsson-Bruhner, Göran, journalist, 242
Alin, Oscar, jurist, prof., politiker, 154f, 163
Allén, Sture, språkman, prof., Akademisekr., 235ff
Almqvist, Carl Jonas Love, förf., 34, 62, 64, 81, 96
Almroth, Amalia, 38
Almroth, Nils Wilhelm, överdir., 42n
Andersson, Ingvar, historiker, doc., riksarkivarie, 101
Andersson, Sven, politiker, statsråd, 103
Andersö, Anders, tecknare, 101
Andrae, Tor, religionshistoriker, prof., biskop, 115–118
Anjou, Lars Anton, präst 39ff
Arfwedson, C D, reseskildrare, 9
Ariès, Philippe, fra. historiker, 57f
Ascheberg, Rutger von, fältmarskalk, 125
Asplund, Gunnar, arkitekt, 100
Atterbom, Per Daniel Amadeus, skald, 30, 33–36
Ax:son Johnson, Axel, företagsledare, donator, 207f, 213
Azef, ry. revolutionär och polisagent, 223
Azzolino, Decio, it. kyrkoman, kardinal, 219
- Banér, Johan, fältherre, 125
Bark, Anders, boktryckare, 124
Bauer, John, konstnär, 176
Beechey, Lincoln, am. flygare, 175
Bellman, Carl Mikael, skald, 95–98
Bengtsson, Frans G., förf., 223, 232
Berg, Carl, expeditionschef, 159
Bergegren, Henrik ("Hinke"), tidningsman, agitator, 99
Bergendahl, Klas Hugo, politiker, 140f
Berger, Margareta, litteraturvetare, 122
Bergh, Birger, språkman, prof., 222f
Bergh, Richard, konstnär, 176
Bernström, John, industriman, 173–181
Bernström, Richard, utställningschef, 169–184
- Besant, Annie, britt. teosof, 99
Bielke, Nils, militär, kungl. råd, 51
Biesèrt, Elof, statsråd, 140f
Billing, Gottfrid, teol. dr., biskop, politiker, 143, 145, 148
Bin Laden, saudiarab. terroristledare, 223
Birgitta, den heliga, 221ff
Björck, Oscar, konstnär, 240
Björkegren, Nils, borgmäst., 124
Björkman, Margareta, litteraturvetare, 122ff
Björkstén, Elli, finl.sv. gymnastikpedagog, 228
Björnson, Björnstjerne, no. förf., 111
Blanche, August, förf., 120
Boberg, Anna, konstnär, 176
Boberg, Ferdinand, arkitekt, 173, 179
Bolinder, Jean, industriman, 120
Bonde, Claes, 179
Borg, Carl Oscar, 180
Borgström, Eva, litteraturvetare, 63
Born, Hanna von, 119
Boström, Erik Gustaf, godsägare, statsminister, 149, 151ff, 158
Bothner, Harald, no. statsråd, 111
Branting, Gabriel, gymnastikpedagog, prof., 36, 228
Branting, Hjalmar, tidningsman, partiledare, statsminister, 61, 151, 154, 225f
Bremer, Fredrika, förf., kvinnoideolog, 34f, 63f, 81
Broman, Sten, tonsättare, TV-man, 101
Browaldh, Ernfrid, bankman, 92
Browaldh, Tore, bankman, 92
Brundin, Margareta, biblioteksråd, 136, 148
Brändström, Dan, VD riksbanksfonden, 136
Brøgger, Waldemar Christofer, no. geolog, prof., 160
Bröms, Sven, doktor, företagare, 126
Bull, Edvard Hagerup, no. statsråd, 161
Bull, Ole, no. violinist, 11
Burman, Carina, litteraturvetare, förf., 63
Bush, George W, am. president, 223
Böttiger, Carl Wilhelm, skald, 33, 36
Böök, Fredrik, litteraturhistoriker, prof., förf., 101, 223
- Calvin, Jean, fra.-schw kyrkoreformator, 117
Carlquist, Maja, gymnastikpedagog, 228
Carlsson, A. G. A., kommunpolitiker, 125
Carlsson, Fredrik Ferdinand, historiker, prof., statsråd, 33f, 42n, 125
Carlsson, Ingvar, partiledare, statsminister, 85, 87f, 90f

- Carlsson, Sten, historiker, prof., 232
 Cederwall, Gustav, ämbetsman, landshövding, 104
 Christoffersson, Ulf, kanslichef, 136, 139
 Clason, Isak Gustaf, arkitekt, prof., 121
 Clason, Sam (Samuel), historiker, prof., statsråd, 136ff,
 143, 145ff
 Columbus, Christoffer, it. upptäcksresande, 169
 Cromwell, Oliver, eng. militär, statsman, 235
 Cronstedt, Carl Olov, militär, kommandant, 125
 Cruus, Britta, krögerska, 189–203
 Cruus, Jacobiana Chatarina, 191
 Cruus, Johan, 189

 Dahlberg, Erik, militär, arkitekt, ämbetsman, 126, 238f
 Dahlgren, Lotten, förf., 61
 Dalman, W. F., tidningsman, politiker, 120
 Dalström, Kata, politiker, agitator, 61
 Danielsen, Rolf, no. historiker, prof., 156
 Danielsson, Axel, tidningsman, politiker, 99
 De Geer, Charlotte, 30
 De Geer, Ebba, 30
 de Klerk, F. W., sydaf. politiker, president, 224
 De la Gardie, Kristina Katarina, 45
 De la Gardie, Magnus Gabriel, rikskansler, godsherre,
 45, 235
 Delblanc, Sven, förf., litteraturvetare, doc., 98, 217f
 Deng Xiaoping, kin. politiker, 224
 Dennis, Bengt, chefred., riksbankschef, 93
 Douglas, Stina, 51, 59n
 Dyrssen, Lizinka, 112f
 Dyrssen, Wilhelm, viceamiral, 112f
 Döbeln, Georg Carl von, generallöjtn., 125

 Eckerberg, Per, politiker, landshövding, 103
 Edelhjerta, Emanuel Sundels, guldgrävare, 17n
 Edgren-Leffler, Anne Charlotte, förf., 61
 Edlund, Louise, 137, 148
 Edström, Eva Charlotta (f. Ericson), 209
 Edström, J. Sigfrid, företagsledare, idrottsledare,
 207–213
 Edström, Olof Martin, sjökaptan, 209
 Edström, Ruthie, 212
 Edwall, Allan, skådespelare, regissör, 231
 Ehnmark, Anders, journalist, förf., 218
 Ehrensvärd, Albert, diplomat, statsråd, 171, 183
 Ehrensvärd, Carl August, konstnär, 33
 Ekeblad, Christoffer, 235f
 Ekeblad, Claes, 235f
 Ekeblad, Johan, hovman, diplomat, 235ff
 Ekedahl, Ulla, ekonom, förf., 107f
 Ekengren, Ann-Marie, statsvetare, 19–26

 Ekerman, Bengt, officer, 123
 Ekerman, Olof, borgmästare, 123
 Ekman, E. J., frikyrkoman, 241
 Ekman, Oscar, finansman, 121
 Ekman, Stig, historiker, prof., 135
 Elias, Norbert, ty. sociolog, 57
 Eliason, Margareta, redaktör, 137
 Ellerström, Jonas, förlägg., 100ff, 223
 Elmbrant, Björn, journalist, förf., 19–26
 Englund, Peter, historiker, prof., förf., 56, 218f
 Engström, Lilly, lärare, 61
 Ericson Wolke, Lars, militärhistoriker, prof., 125
 Ericsson i Kinna, John, politiker, statsråd, 103
 Erik XIV, 220f
 Eriksson, Gunnar, idéhistoriker, prof., 208
 Erlander, Aina, lärare, 103
 Erlander, Sven, matematiker, prof., rektor, 102–104
 Erlander, Tage, partiledare, statsminister, 19, 85–88, 90f,
 102ff
 Espmark, Kjell, litteraturvetare, prof., förf., 96
 Eugen, sv. prins, konstnär, 176

 Fahlcrantz, Christian, skald, prof., biskop, 41, 43n
 Faxe, biskop, 39
 Fieux de Mouhys, Charles de, fra. förf., 124
 Filppa, Birgi, 137, 146
 Fjæstad, Gustav, konstnär, 176
 Fleetwood, Carl, diplomat, 155
 Florelius, Ava (Alfhild), 109f
 Florelius, Gerda, 109
 Florelius, Sven, 110
 Fogelkdou, Emilia, teolog, förf., 222
 Forsberg, Anders, riksdagsdirektör, 137
 Fougt, Elsa, 124
 Fouqué, Friedrich de la Motte, fra. förf., 34
 Franzén, Frans Mikael, biskop, psalmförf., 27
 Fredrik den store, preuss. kung, 95
 Fredrik II, da. kung, 191
 Freeman, Lewis Ransome, sv.-am. förf., 17n
 Freeman, Mary Helen (f. Cobb), 13
 Fries, Ellen, historiker, fil. dr., 61
 Friesen, Carl von, rektor, statsråd, 152
 Friesen, Sixten von, lektor, politiker, 158
 Friman (Freeman), Carl Johan (John), amerika-
 emigrant, 7f, 10, 15
 Friman (Freeman), Herman, amerikaemigrant, 7f, 10–13,
 15
 Friman (Freeman), Wilhelm (William), amerikaemi-
 grant, 7f, 10–13, 15
 Friman, Adolf, amerikaemigrant, 7f, 11f, 15
 Friman, Carl, amerikaemigrant, 7–18

- Friman, Christina, 7
 Friman, Otto, amerikae migrant, 7f, 12, 15
 Friman, Pehr Magnus, 7, 12
 Friman, Pehr, 15
 Fryxell, Anders, historiker, förf., 233
 Furuhagen, Hans, radioman, historiker, 222f
- Gathenhielm, Lars ("Lasse i gatan"), kapare, 126
 Geijer, Erik Gustaf, skald, historiker, prof., 28, 30, 36, 121, 233
 Gellert, Christian Fürchtegott, ty. förf., 28, 42n
 George, Stefan, ty. förf., 230
 Gibb, Hamilton A. R., eng. prof. i arabiska, 116
 Gide, André, fra. förf., 224
 Gidlöf, Leif, arkivarie, 136
 Gierow, Karl Ragnar, poet, Akademisekr., 101
 Giöbel, Selma, konstnär, 61
 Goethe, Johann Wolfgang von, ty. förf., 34, 102
 Gogh, Vincent van, ned. konstnär, 208
 Gorbatjov, Michail, sovjetrysk ledare, president, 224
 Grafström, Anders Abraham, skald, präst, historiker, 32, 42n
 Grünewald, Isaac, konstnär, 100
 Gullberg, Hjalmar, skald, 101
 Gustaf (VI) Adolf, sv. prins, 159, 173, 182
 Gustav I (Vasa), 220f, 232
 Gustav II Adolf, 219, 221
 Gustav III, 86, 95f, 110, 124, 232
 Gustav IV Adolf, 97, 104
 Gustav, (V), sv. kronprins, 152, 154, 157–160, 162ff, 179, 182
 Gylden, Hugo, finl.-sv. astronom, prof., 61
 Gylden, Therèse, 61
 Gyldenstolpe, August, utrikesmin., 158, 160, 164
 Gyllenhammar, Pehr G., företagsledare, 93
 Gyllenstierna, Kristina, adelsdam, 232
 Göthesson, Lars-Åke, förf., 238f
- Haeggström, Maria Sofia, 154
 Hagberg, Carl August, översättare, prof., 27f, 30–36, 38–41
 Hagberg, Carl Petter 27ff, 32, 35f, 39
 Hagberg, Erica, 41
 Hagberg, Euphrosyne (Sina), 27–41
 Hagberg, Hjalmar, officer, 38, 42n
 Hagberg, Maria, 28, 30, 34, 36, 38–41
 Hagberg, Minna Romanson, 28, 30, 35, 38, 40f
 Hagberg, Theodor, språkforskare, prof., 28, 30, 34, 36, 38ff, 42n
 Hagerup Bull, Edvard, no. statsråd III
 Hale, Reuben, am. affärsman, 169, 174
- Hall, Bo G., historiker, 112
 Hamilton, Hugo, talman, statsråd, 104
 Hammar, John, chef Exportrådet, 173
 Hammarskjöld, Dag, ämbetsman, statsråd, FN:s generalsekr., 180, 241
 Hammarskjöld, Lorenzo (Lars), litteraturkrit., bibliotekarie, 98
 Hammarström, Göran, 27
 Hammarström, Louise, 27
 Harrie, Ivar, tidningsman, förf., 101
 Hauswolff, C U von, reseskildrare, 9
 Hazelius, Artur, kulturhistoriker, fil. dr., Skansenchef, 177
 Hazelius, Johan August, officer, publicist, 63f
 Hearst, Phoebe Apperson, 177
 Hedenborg, Susanna, ekonomhistoriker, 62
 Hedenius, Ingemar, filosof, prof., 223
 Hedin, Christer, religionshistoriker, 115–118
 Hedin, Sven Adolf, politiker, 61
 Hedvig Eleonora, sv. drottning, 190, 193f, 236
 Hegel, G. W. Friedrich, ty. filosof, 114
 Heggstad, Eva, litteraturvetare, 81
 Heidegger, Martin, ty. filosof, 224
 Heidenstam, Verner von, förf., 230, 239
 Helsingius, Daniel, bryggarmästare, 28
 Helsingius, Marie, 28, 39
 Hierta Retzius, Anna, filantrop, 61
 Hierta, Lars Johan, industriman, tidningsman, 61, 107
 Hitler, Adolf, ty. riksskansler och diktator, 90, 149, 230
 Hjertstedt, Nils, släktforskare, 119
 Hjärne, Erland, historiker, prof., 142f
 Hjärne, Harald, historiker, prof., politiker, 140, 142f, 145, 147f
 Holmberg, Olle, litteraturhistoriker, prof., 95, 98, 101
 Holmbergsson, Johan, jurist, prof., 38, 42n
 Holstein, Friderich von, ty. diplomat, 223
 Horn, Britta Sofia, 200
 Hovland, Gjert Gregoriussen, no. amerikae migrant, 9
 Husberg, Karl, statsråd, landshövding, 153, 159
 Huss, Magnus, läkare, 38
 Hwasser, Israel, läkare, prof., 42n
 Hägg, Göran, litteraturvetare, förf., 95
 Höglund, Zeth, politiker, tidningsman, 225
 Hölderlin, Friedrich, ty. förf., 230
- Idla, Ernst, gymnastikpedagog, 228
- Jansson, Sven-Bertil, visforskare, doc., 99f
 Jarlsberg, Fredrik Wedel, diplomat, 160
 Jeltsin, Boris, sovjetrysk politiker, president, 224
 Jerkeman, Per, ingenjör, förf., 107f

- Johan III, 220f, 241
 Johannes Paulus II, påve, 224
 Johansson, Greta, kontorist, simmerska, 100
 Jonson, Christer, förmgivare, 122
 Jonsson (i Hof), Olof, jordbrukare, politiker, 158
 Jung, Helge, ÖB, 231
 Jönsson, A M, amerikaemigrant, 13f
- Kan, Aleksander, historiker, prof., 225f
 Kant, Immanuel, ty. filosof, 98
 Karl IX, 220f
 Karl X Gustav, 190, 219, 236
 Karl XI, 238
 Karl XII, 45f, 48–52, 54, 100, 232
 Karl XIII, 96, 155
 Karlsson, Karl Gustaf, politiker, 140, 143, 148
 Kellgren, Johan Henrik, upplysningsförf., 94f, 97f
 Kerenskij, Aleksandr, ry. politiker, 226
 Kerfstedt, Amanda, förf., 61
 Key, Ellen, förf., rösträttsförkämpe, 61
 Kjellander, Ernst, skald, 33, 42n
 Klein, Gottlieb, ung. rabbin, lärdomshistoriker, 241
 Klinckowström, Axel, zoolog, förf., 8
 Klinge, Marti, fi. historiker, prof., 114
 Klockars, Birgit, litteraturvetare, 222
 Kohl, Helmut, ty. politiker, förbundskansler, 224
 Koht, Halvdan, no historiker, prof., statsråd, 160
 Konow, Jan von, heraldiker, 231ff
 Kosmo, Jørgen no. politiker, stortingspresident, 135
 Kovalevsky, Sonja, matematiker, prof., 61
 Kreuger, Ivar, industri- o finansman, 92
 Kristian II, da. kung, 232
 Kristina, drottning, 190–194, 218ff, 235f
 Kropotkin, Pjotr, ry. naturforskare, revolutionär, 99
 Krusenstjerna, Edvard von, generalpostdirektör, statsråd, 145, 152, 158
 Kullberg, Karl af, förf., 35
 Kvarnzelius, Herman, politiker, landshövding, 140, 143f, 147f
- Lagerbring, Sven, historiker, prof., 125
 Lagercrantz, Elsa (f. Palme), 119
 Lagercrantz, Gustaf, 119
 Lagercrantz, Magnus, 119
 Lagercrantz, Olof, förf., tidningsman, 217
 Lagercrona, Anders, generalmajor, 51
 Lagercrona, Margareta, 51
 Lange, Gunnar, statsråd, 103
 Larson, George, sv.-am. juvelerare, 174, 180
 Larsson, Carl, konstnär, 176
 Larsson, Lars-Olof, historiker, prof., 220f
- Larsson, Lisbeth, litteraturvetare, 122, 213
 Lassen, Julius, da. jurist, 156
 Lee, Hermione, 208
 Lenin, Vladimir Ilitj, ry. revolutionär och diktator, 224, 226
 Lenngren, Anna Maria, upplysningsförf., 31, 96
 Leopold, Carl Adam, tullkontrollör, 95
 Leopold, Carl Gustaf af, förf., 86, 94–98
 Leopold, Märta Christina, 95
 Leopold, Sara Petronella af (f. Fehman), 96
 Lewenhaupt, Charles Emil, general, 233
 Levertin, Oscar, litteraturhistoriker, förf., 230, 239
 Liljefors, Bruno, konstnär, 176
 Liljesköld, fröken, 34
 Lilliehöök, Jakob, officer, 190f, 194
 Lind, Jenny, sångerska, 11, 36
 Lindberg, August, LO-ordf., 211
 Linder, Gurli, förf., 61
 Lindhagen, Anna, politiker, barnavårdspionjär, 61
 Lindhagen, Carl, politiker, borgmästare, 61
 Lindroth, Jan, historiker, prof., 227ff
 Lindström, Sigfrid ("Tristan"), journalist, förf., 101
 Ling, Hjalmar, gymnastikpedagog, 228
 Ling, Per Henrik, gymnastikpedagog, skald, 227ff
 Lion, Adolf, 241
 Littorin, Krister, industriman, 241
 Ljungqvist, Knut Ottonin, brukspatron, 107f
 Lloyd George, David, britt. politiker, premiärminister, 224
 Lo-Johansson, Ivar, förf. 218
 Loren, Sophia, it. skådespelerska, 104
 Lovisa Ulrika, sv. drottning, 123
 Lundeberg, Christian, bruksägare, statsminister. 110, 137, 139–142, 144–147, 149, 159f, 163ff
 Lundeberg, Nina, förf., 109f, 112
 Lundin, Lars, kanslichef, 136
 Lundström, Calla, 120
 Lundström, Johan Edvard, brukspatron, 107f
 Luther, Martin, ty. teolog, reformator, 117
 Luthersson, Peter, litteraturvetare, förlägg., 229
 Lydersson, Palme, da. handlare, 118
 Lönnroth, Lars, litteraturvetare, prof., 98
 Løvland, Jörgen, no. statsminister III
- Madigan, Elvira, cirkusartist, 99
 Magnus Ladulås, sv. kung, 191
 Mallmin, Lars Petter, politiker, 158f
 Malmberg, Bertil, förf., 229ff
 Mandela, Nelson, sydafr. motståndsmän, president, 224
 Mannheimer, Herman, bankman, 241
 Mao Zedong, kin. revolutionär och diktator, 224

Marderfeldt, Arvid Axel, 49
 Marinetti, Filippo Tommaso, it. konstnär, förf., 223
 Marshall, James W, am. guldgrävare, 17n
 Massignon, Louis, fra. förf., 116
 Matson, Lurline, 174
 Matson, William, konsul, 173f
 Maybeck, Bernard, am. arkitekt, 176
 Melander, Nils Henrik, amerikaemigrant, 11f
 Mellin, Gustaf Henrik, förf., 36
 Metternich, Klemens von, furste, österr. statsman, 114
 Meyer, Michael, eng. övers., 102
 Michal, Agnar, riksdagsstenograf, 138, 140
 Michelsen, Christian, no. skeppsredare, statsminister, 110, 158, 160f
 Milles, Carl, konstnär, 241
 Moberg, Vilhelm, förf., 217f
 Moeller van den Bruck, ty. förf., 224
 Molbeck, Christian, da. historiker, prof., 39
 Montelius, Agda, social reformator, kvinnoförkämpe, 61
 Montelius, Oscar, arkeolog, prof., riksantikvarie., 61, 234
 Montgomery-Cederhielm, Robert, 121
 Morris, William, britt. arkitekt, social reformator, 99f
 Mortensen, Anders, 229
 Muhammed, arabisk profet, 116ff
 Mussolini, Benito, it. diktator, 224
 Müller, Sophus, museidirektör, 234
 Möller, Gustav, statsråd, 85
 Mörk, Jacob, kyrkoherde, förf., 95
 Mörner, Carl Claes, landshövding, 95

Napoleon (I), fra. kejsare, 9
 Napoleon III, fra. kejsare, 11
 Nerman, Ture, förf., politiker, 225
 Nettervik, Ingrid, litteraturvetare, 217f
 Nicolson, Arthur, britt. diplomat, 223
 Nilsson ("Piraten"), Fritiof, förf., 101
 Nilsson, Birgit, operasångerska, 227
 Nilsson, Ruth, litteraturvetare, 122
 Nilsson, Torbjörn, historiker, doc., 112
 Nordenankar, G. P., landshövding, 119
 Nordenflycht, Hedvig Charlotta, förf., 95, 122f
 Nordin, August, arkitekt, 174
 Nordin, Svante, idéhistoriker, prof., 100ff, 223ff
 Nordstrom, Byron, sv.-am. prof., 184
 Nordström, Karl, konstnär, 176
 Nordström, Lars, sv.-am. förf., 104–106
 Nothin, Torsten, överståthållare, statsråd, 241
 Nyerere, Julius, tanz. president, 25
 Nynäs, Carina, historiker, fil. dr., 221ff

Nyström, Per, historiker, politiker, landshövding, 126

Odelberg, Theodor, statsråd, 158
 Oehlenschläger, Adam, da. skald, 32–34
 Ohlin, Bertil, nationalekonom, partiledare, statsråd, 104
 Olsson, Curt G., bankman, 93
 Orwell, George, britt. journalist och förf., 224
 Oscar II, 111, 146, 151f, 157, 160f, 163ff, 218
 Oscarsson, Ingemar, pressforskare, 122
 Otter, Fredrik von, sjömilitär, statsminister, 153
 Oxenstierna, Axel, rikskansler, 45, 56, 189f, 194, 219
 Oxenstierna, Bengt Gabrielsson, kanslipres., 45
 Oxenstierna, Catharina, 189
 Oxenstierna, Erik, rikskansler, 190, 235
 Oxenstierna, Eva, 45–58
 Oxenstierna, Gustav Adolf, 59
 Oxenstierna, Johan Gabriel, skald, 95

Palander af Vega, Louis, amiral, statsråd, 142, 152, 158, 164
 Palm, Rutger, kyrkoherde 118
 Palm, Sina, 31
 Palmblad, Vilhelm Fredrik, förlägg., prof. i grekiska, 34, 42n
 Palmcreutz, Peter Malmborg, 50
 Palme, Anna (f. Lavonius), 120
 Palme, Christian Adolf, lagman, 118
 Palme, Erik, kontraktsprost, 118
 Palme, Henrik, bankdir., samhällsbyggare, 118–121
 Palme, Olof (d.ä.), Finlandsfrivillig, 119
 Palme, Olof, partiledare, statsminister, 19–26, 85–88, 90f, 104, 119, 218
 Palme, Sven Theodor, försäkringsman, politiker, 119
 Palmstjerna, Hjalmar, starsråd, landshövding, 144f
 Pankhurst, Adela, britt. rösträttspionjär, 224
 Pankhurst, Christabel, britt. rösträttspionjär, 224
 Pankhurst, Emmeline, britt. rösträttspionjär, 224
 Pankhurst, Sylvia, britt. rösträttspionjär, 224
 Paulus, apostel, förf., 117
 Pechlin, Carl Fredrik, baron, politiker, 110
 Peterson, Thage G, statsråd, 19–26
 Petersson, Carl Johan, 139
 Petersson, Gustav Jakob, fil kand, 137, 140f, 148
 Piper, Carl, ämbetsman, 52
 Plahn, Waldemar, kommunpolitiker, 125
 Pollett, Marianne, hovfröken, 97
 Prange, Knud, da. förf., 126
 Pufendorf, Samuel von, ty. jurist, historiker, 125

Qvarnström, Olle, kassör, 138, 140

- Ramstedt, Eva, 154
 Ramstedt, Henrika Charlotta, 152, 154, 160
 Ramstedt, Johan, justitieråd, statsminister, 144
 Ramstedt, Reinhold, 154
 Rappe, Axel, generalstabschef, 142
 Reagan, Ronald, am. president, 224
 Regné, Gustaf, förf., 96
 Rehnskiöld, Carl Gustaf, fältmarskalk, 231
 Reichardt, Johann Friedrich, ty. kompositör, 42n
 Reichardt, Luise, ty. kompositör, 32
 Reuterdahl, Henrik, ärkebiskop, 39
 Reuterholm, Gustaf Adolf, politiker, 96f
 Richter, Ole, no. statsråd, 111
 Ridderstad, Carl Fredrik, tidningsman, förf., 71
 Ringholm, Bosse, statsråd, 94
 Rolén, Mats, forskningsdir., 136f
 Romanson, Carl, student, 42n
 Romanson, prof., 40
 Romberg, Bertil, litteraturvetare, 100ff, 223
 Roomans, Njal, fil kand, 137
 Roos, Matilda, förf., 61
 Rooth, Ivar, riksbankschef, 93
 Rosenstein, Nils von, ämbetsman, filosof, 96
 Ruda, Elias Wilhelm, student, 33
 Rudenschöld, Torsten (d.y.), amerikaemigrant, 15
 Rudenschöld, Torsten, greve, skolpionjär 14f
 Ruin, Flora, 90
 Ruin, Hans, finl.-sv. litteraturvetare, förf., 88–91
 Ruin, Waldemar, finl.-sv. filosof, prof., 89f
 Runeberg, Johan Ludvig, finl.-sv. filosof, förf., 90, 113ff
 Russel, Bertrand, britt. filosof, 224
 Rydbeck, Oscar, bankman, 92, 241
 Rydberg, Susen, 61
 Rydberg, Viktor, förf., 61, 96
 Rydin, Herman, jurist, prof., politiker, 154
 Rålamb, Åke, förf., 200ff
 Röhl, Maria, porträttmålare, 27, 30f, 41
 Rösiö, Per (Jönsson), jordbruksreformator, tidningsman, 99
 Salé, Romble, förf., 200f
 Salin, Kasper, arkitekt, 121
 Sandberg, Johan Gustaf, konstnär, 35
 Sandström, Anna, skolreformator, 42n
 Sandzén, Birger, sv.-am. målare, 176
 Sarauw, Georg F L, arkeolog, museiman, 233ff
 Sartre, Jean Paul, fra. förf., filosof, 224
 Saxon, Johan L., tidningsman, reformator, 99f
 Schiöning, Peter, da. sjöofficer, 126
 Schlyter, prof., 34
 Schmid, Toni, förf., 222
 Schopenhauer, Arthur, ty. filosof, 230
 Schultzberg, Anselm, konstkommissarie, 176
 Schwartz, Gustaf Magnus, överdir., 71
 Schwartz, Marie Sophie, förf., 63–81
 Schück, Henrik, litteraturhistoriker, förf., 239
 Scott, Walter, skotsk förf., 36
 Sejersted, Francis, no. historiker, prof., 112
 Sidner, Ludvig L., amiral, statsråd, 143
 Sigismund, 220f
 Sjöberg, Jan Eric, museiman, förf., 233ff
 Sjögren, August, dragkampskapten, 171
 Skarstedt, Ernst, sv.-am. journalist, 182
 Skjævesland, Odd Inge, förf., 110ff
 Sköld, Per Edvin, statsråd, 103
 Soop, Gustaf, riksråd, 200f
 Sorel, Georges, fra. samhällstänkare, förf., 223
 Sparre, Carl, överståthåll., 124
 Sparre, Ebba, grevinna, hovdam, 219
 Spegel, Haqvin, kyrkoman, diktare, 28
 Spengler, Oswald, ty. förf., 230
 Staaff, Karl, partiledare, statsminister, 61, 142, 148, 158, 161, 163
 Stalin, Josef, ry. statsman och diktator, 227
 Stang, Fredrik, no. jurist, prof., politiker, 156
 Steffen, Gustaf, nationalekonom, sociolog, prof., 99
 Sten (Svantesson) Sture d.y., riksföreståndare, 232
 Stenbock, Erik (d.y.), 47
 Stenbock, Erik, officer, 51
 Stenbock, Gustav Otto (d.y.), 47
 Stenbock, Gustav Otto, riksamiral, 45
 Stenbock, Magnus, fältherre, 45–58
 Stenbock, Ulrika, 47
 Stenbäck, Lars, finl.-sv. skald, präst, 114f
 Stephenson, George M, sv.-am. historiker, prof., 16
 Stiernstedt, Gordon, förf., 118–121
 Stolpe, Sven, kritiker, förf., 222f, 230
 Strandberg, C. V. A. ("Talis Qualis"), skald, 120
 Stridh, Mikael, 137
 Strindberg, August, förf., 154
 Strokirch, Eva von, 30
 Stråth, Bo, historiker, prof., 112
 Sträng, Gunnar, fackordf., statsråd, 24f, 94, 103
 Ström, Fredrik, politiker, förf., 99, 225f
 Stuart, Johan Magnus, utskottssekr., 139f, 145
 Stålhandske, Torsten, militär, 125
 Stålmärck, Torkel, förf., 94–98
 Sundén, Hjalmar, teolog, prof., 222f
 Sundin, Bosse, idéhistoriker, doc., 99
 Sutter, John, schw.-am. guldgrävare, 17n
 Sverdrup, Johan, no. statsminister, 111
 Sydow, Björn von, statsvetare, statsråd, talman, 135f

- Säve, Teofron, politiker, 146
 Söderberg, Kalle, kommunpolitiker, 125
 Söderblom, Nathan, teolog, ärkebiskop, 96, 115f
 Söderlund, Gustaf, bankman, SAF-chef, 211f
 Söderpalm, Sven Anders, historiker, prof., 211
 Sørensen, Øystein, no. historiker, prof., 112
- Taft, William, am. president, 170
 Tamm, Hugo, politiker, godsägare, 140f, 152, 158, 162, 164
 Tegnér, Esaias, skald, biskop, 31f, 35f, 39, 98, 120
 Tessin, Nikodemus (d.ä.), arkitekt, 190
 Thatcher, Margaret, britt. politiker, premiärminister, 224
 Thunholm, Lars-Erik, bankman, förf., 92–94
 Tieck, Ludwig, ty. förf., 34
 Tilas, Samuel, ämbetsman, poet, 95
 Tingsten, Gerd, 84
 Tingsten, Herbert, statsvetare, prof., tidningsman, 84f, 90f
 Topelius, Zacharias, finl.-sv. förf., historiker, 229f
 Torén, Axel, domprost, 154
 Trolle, Eric B, kabinetssekreterare, utrikesmin., 144
 Trotskij, Leo, ry. revolutionär och politiker, 224
 Trygger, Ernst, ämbetsman, statsminister, 158
 Turner, Bengt, prof., 136
 Törnebladh, Carl G, 139, 145
- Undén, Östen, jurist, prof., statsråd, 85, 103
 Unonius, Gustaf, amerikaemigrant, 7f, 15f
- Wachtmeister, Fredrik, generaldir., utrikesmin., 140, 145f, 164f
 Wahlström, Lydia, historiker, fil. dr., 222
 Waldenström, Anders, 240
 Waldenström, Dorothy, 239f
 Waldenström, Erik Magnus, 240
 Waldenström, Erland, industriman, 239–242
 Waldenström, Hedvig (f. Lion), 241
 Waldenström, Johan Anton, 240
 Waldenström, Martin, 241
 Waldenström, Paul Peter, frikyrkoman, politiker, 239ff
 Wallberg, Evabritta, arkivarie, 112f
 Walldén, Wilhelm, tidningsman, 120
 Wallenberg, Jacob, resenär, förf., 94f
 Wallenberg, Knut, bankdir., utrikesmin., 175
 Wallenberg, Marc, bankman, 93
 Wallenberg, Marcus (d.y.), 94
 Wallenberg, Marcus, bank- o industriman, 93
 Wallenberg, Peter, bank- o industriman, 93f
 Wallin, Johan Olof, psalmdiktare, biskop, 32, 35
 Wallin, Josef, kyrkoherde, 38
- Werin, Algot, litteraturvetare, prof., 101
 Westerlind, Erik, ämbetsman, 104
 Westman, Knut B, teolog, prof., 222
 Westring, Hjalmar, justitieråd, statsråd, 144, 153, 159, 161
 Whitlock, Anna, skolreformatör, 61
 Wickman, Gustav, sv.-am. journalist, 182
 Widén, Johan, landshöv., statsråd, 158f
 Wigfors, Ernst, språkman, statsråd, förf., 85
 Wikander, Ulla, ekonomhistoriker, prof., 62
 Wikström, Amelie, förf., 61
 Wilhelm II, ty. kejsare, 163
 Wilson, Woodrow, am. president, 224
 Wiman, Lars-Gösta, läkare, förf., 126
 Winge, Hanna, konstnär, 61
 Virgin, Otto, statsråd, 142, 158, 164
 Vogt, Benjamin, no. statsråd, 158, 160f
 Voltaire, Francois, upplysningsfilosof, förf., 95, 118
 Woodhouse, P. G., britt. förf., 102
 Worm-Müller, Jacob, no. historiker, 161
 Wrede, Fabian, ämbetsman, 52
 Wrede, Johan, litteraturvetare, 113–115
 Wrede, Marie Josefine, 97
 Wählin, Samuel, notarie, kammarrättsråd, 139, 142, 145f
 Wählstrand, Arne, statsvetare, doc., 136–144, 146f, 157, 159, 162
 Wästberg, Pär, förf., 240
- Xenofon, grek. mil., förf., 222
- Zetterstrand, Teodor, politiker, 145
 Zetterström, 163
 Zettervall, Helgo, arkitekt, 121
 Zorn, Anders, konstnär, 176
- Åkerhielm, Lars, statsråd, 139, 142, 144–147
 Åkerlund, Erik, godsägare, politiker, 158f
 Åkerman, Joachim, militär, statsråd, 112f
 Åkerman, Martina, 112f
 Åsbrink, Erik, finansminister, dir., 94
 Åsbrink, Per, riksbankschef, 93f
- Östberg, Gustaf Fredrik, SAF-chef, politiker, 158
 Östberg, Ragnar, arkitekt, 241

Artiklar

Evert Vedung	Textkritiska problemlösningar i "Unionsupplösningens riksdagar".	135
Rolf Hugoson	Ramstedt – statsmannen bakom unionskrisens lösning 1905.	149
James M Kaplan	Richard Bernström and the successful Swedish pavilion at the Exposition in San Francisco 1915.	169
Ulrica Söderlind	En adelsdam som gästgivare under "Stormatstiden".	189
Therese Nordlund	Att studera företagsledare: biografisk metod som hjälpmedel.	207

Recensioner

Lars Ahlbom & Ingrid Nettervik	Broder Ville, Käre snälle Sven.	217
Peter Englund	Silvermasken. En kort biografi över drottning Kristina.	218
Lars-Olof Larsson	Arvet efter Gustav Vasa. En berättelse om fyra kungar och ett rike.	220
Carina Nynäs	Jag ser klart? Synen på den heliga Birgitta i svenska 1900-talsbiografier.	221
Svante Nordin	Nittonhundratalet. En biografi. Makter, människor och idéer under ett århundrade.	223
Aleksander Kan	Hemmabolsjevikerna: Den svenska socialdemokratin, ryska bolsjevikerna och mensjevikerna under världskriget och revolutionsåren 1914–1920.	225
Jan Lindroth	Ling – från storhet till upplösning. Studier i svensk gymnastikhistoria 1800–1950.	227
Bertil Malmberg	Diktaren i sitt sekel.	229
Jan von Konow	Sveriges adels historia.	231
Jan Eric Sjöberg	Att återerövra det förflutna. Georg F.L. Sarauw, botanikern som blev arkeolog.	233
Sture Allén	Johan Ekeblad. Vår man i 1600-talet.	235
	Sverigeiingermanländarnas historia.	237
Lars-Åke Göthesson	Ställningen vid Norrvidinge hösten 1678.	238
Erland Waldenström	4 kapitel.	239